

Міністерство освіти і науки України
Київський університет імені Бориса Грінченка

О.С. Александрова, О.В. Горбань, Г.А. Лавриненко

ФІЛОСОФІЯ ПОЛІТИКИ

Навчальний посібник

КИЇВ
2021

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського університету імені Бориса Грінченка
(протокол № 8 від 24 вересня 2020 року)*

Рецензенти:

Дзьобань О.П., доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (м. Харків)

Примуш М.В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та державного управління, Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Александрова О.С., Горбань О.В., Лавриненко Г.А. Філософія політики: Навчальний посібник. – Київ, 2021. - 156 с.

ISBN 978-617-7565-64-1

Зміст посібника орієнтований на осягнення феномену політичного простору і часу, на освоєння філософського дискурсу «політичного» і місця в ньому індивіда, який усвідомлює свою політичність, а також формує своє місце і роль в політичній системі соціуму.

Посібник має не тільки пізнавальне, але і світоглядне, методологічне значення. Він повинен допомогти освоїти граничні підстави політики; розглянути її ключові цінності; познайомити з принципами здійснення політики; показати взаємозв'язок політики і права; усвідомити сенс політичних прав громадянина; продемонструвати їх цінність; усвідомити характер політичних прав і свобод, їх обумовленість; виробити політичну культуру.

Для студентів і викладачів, а також для всіх, кого хвилюють і цікавлять питання політики як одного з основних факторів регулювання соціальних відносин в суспільстві.

© Александрова О.С., 2021

© Горбань О.В., 2021

© Лавриненко Г.А., 2021

ЗМІСТ

Передмова	4
МОДУЛЬ 1. Предмет і завдання курсу «Філософія політики»	6
Теми індивідуальних завдань	13
Питання для самоперевірки	14
МОДУЛЬ 2. Політична онтологія та гносеологія	15
Теми індивідуальних завдань	63
Питання для самоперевірки	63
МОДУЛЬ 3. Політична антропологія та політична праксеологія	64
Теми індивідуальних завдань	125
Питання для самоперевірки	125
МОДУЛЬ 4. Універсалізм як парадигма філософії політики	127
Теми індивідуальних завдань	151
Питання для самоперевірки	151
Рекомендована література	153

Передмова

На сьогодні політика є одним з ключових факторів регулювання соціальних відносин. Вивчення цього феномену студентами філософських, політологічних та юридичних спеціальностей дозволяє їм більш ґрунтовно опанувати професійні компетентності, якісніше здійснювати глибокий аналіз процесів і явищ політичного життя суспільства та індивіда, розробляти принципи та методи політичного просвітництва в майбутній професійній діяльності.

Посібник створений у відповідності до робочої програми навчальної дисципліни «Філософія політики та права» та на основі сертифікованого електронного навчального курсу «Філософія політики та права» для студентів 5 курсу спеціальності «Філософія» як додатковий методичний інструмент, який дозволить студентам більш ґрунтовно опрацювати теоретичні теми при вивченні дисципліни, закріпити їх у вигляді відповідей на завдання з самоконтролю, а також здійснити пробне тестування у наведених для прикладу тестах в кожному навчальному модулю.

Структура навчального посібника складається зі вступу, чотирьох розділів та рекомендованої літератури. Перший розділ присвячений розгляду політики як механізму регулювання соціальних відносин і форми суспільної свідомості. В ньому досліджується предмет та становлення філософії політики як інтегральної дисципліни в межах практичної філософії. Акцентується увага на розмежуванні між політичною філософією як саморефлексією політики та філософією політики як прикладним використанням філософії до політичної сфери.

У другому розділі аналізується сутність та походження політики, філософсько-політична природа влади та справедливості, співвідношення політичної, інтелектуальної та духовної влади. Окрема увага приділяється питанням політичного часу та політичного простору, а також проблемам можливостей та меж політичного знання та евристичного потенціалу політичних досліджень.

Третій розділ зосереджений на наукових розробках питань політичної антропології та праксеології. А саме: досліджено міфологеми «нова людина» та «надлюдина», сформульоване інноваційне бачення сучасної політики, особливо

в питаннях її інтерактивності. Приділена увага проблематиці феномену колективної волі, політичного самовизначення людини, теорії політичної дії, соціокультурним протиріччям сучасного суспільства та інформаційно-політичним технологіям за умов «відкритого суспільства». Надано поліваріантне пояснення політичних ризиків соціальної інженерії за умов глобалізації. Набуло досить стислого висвітлення питання безпосереднього управління політичними ризиками, яке автори пропонують розглядати як заділ на майбутнє окреме наукове дослідження.

В четвертому розділі обґрунтовуються питання поновлення актуальності дослідження універсалізму як парадигми філософії політики. Надається детальний аналіз критичного та гуманістичного універсалізму, в останньому виділяються його ключові принципи. У той же час наводиться обґрунтування критики універсальності з позицій релятивізму та зазначаються ілюзії політичного універсалізму в епоху глобалізації.

Методична складова посібника включає в себе завдання для самостійної роботи, які охоплюють собою весь матеріал курсу за всіма змістовними модулями навчальної дисципліни. Зразки тестових завдань, наведених у навчальному посібнику, дозволяють студентам краще підготуватися до модульного контролю в рамках електронного навчального курсу.

МОДУЛЬ 1. Предмет і завдання курсу «Філософія політики»

Філософсько-світоглядні засади осмислення політичної реальності

Розпочинаючи розглядати категорію «філософія політики», слід звернути увагу на наявність в цьому словосполученні досить багатозначного та суперечливого за своєю сутністю такого поняття як «філософія».

У чому ж полягає відмінність «філософії політики» від історії політичних учень, психології або соціології політики чи інших споріднених галузей? А в тому, що в системі наукового пізнання сфери життєдіяльності людей, зокрема знань про політику та її проявів, саме філософствування відіграє ключову роль під час процесу осмислення та осягнення дійсності.

Крім того, на противагу спеціальним наукам саме філософія здатна розглядати політику як цілісну категорію. З урахування суперечливих подій сьогодення та непередбачуваних перспектив майбутнього, філософія здатна займатися осмисленням її розвитку з теоретико-пізнавальних, світоглядних та методологічних позицій.

Саме ці можливості і постають в якості основних функцій філософії в сфері політики. Більш того, саме світоглядна, методологічна та теоретико-пізнавальна функції забезпечують філософії політики статус філософської галузі знань про політику, в котрій остання розглядається як цілісний феномен з усіма характеристиками та ознаками, межами функціонування та можливостями структурованого поділу. Окрема увага також приділяється виявленню закономірностей розвитку, що відтворюються у межах системи суспільно-історичного процесу та з урахуванням позицій людини, сформованим відношенням до неї як до актора, що діє в політичному полі як суб'єкт життєдіяльності соціуму.

Нагадаємо загальновідомий факт, що, займаючись духовно-практичним осягненням та переосмисленням світу, філософія за допомогою причинно-наслідкових зв'язків відтворює спроби узагальнити уявлення про світ як певну цінну та цілісну категорію з урахуванням внутрішніх цінностей індивіда в межах його світогляду і культури.

При такому дослідженні світу, його пізнання відбувається в таких

широких вимірах, як: природа, що представлена в якості навколишнього всесвіту; суспільство; людина та створені в процесі її діяльності (духовної та матеріальної) різні форми культури.

Окрім того, що філософія аналізує найбільш загальні закони, що стосуються розвитку суспільства, природи та людського пізнання, вона також виконує певну сукупність функцій, котрі дають їй змогу здійснювати предметний аналіз типів та видів буття, характеризувати форми їх взаємодії, взаємного впливу та розвитку. Через це до предметного поля філософії відносять і конкретні процеси та явища, оскільки їх пізнання та осмислення є важливим елементом побудови філософської архітектури картини світу.

У зв'язку з цим філософія науки, філософія релігії, філософія природи, філософія мистецтва й інші постають в якості природних галузей філософського пізнання, що були історично сформовані.

В цьому сенсі філософське осягнення політики також не є винятком. Оскільки філософія не може пройти повз таких категорій, як сутність політики, просторово-часових меж її буття, причин виникнення, характерних особливостей та соціальних функцій політики, в яких явище політики було сформовано, та які воно виконує.

Першоосновою, певною детермінантою політичного життя виступає людина, її потреби та інтереси. Саме тому філософія політики, здійснюючи аналіз змісту та ролі такого суспільного явища як політика, перш за все акцентує увагу на ролі людини у цьому процесі.

І в цьому контексті варто виділити два важливі аспекти. По-перше, під час формування системи суспільних відносин провідна роль у виконанні функції регулювання політико-владних процесів та виникаючих проблем для реалізації цілей певних груп людей належить саме політичним відносинам, котрі реалізуються через певні інститути та процеси. По-друге, функція регулювання політико-владних відносин під впливом інших факторів, котрі подекуди можуть набувати ключового значення, може піддаватися деформації, тоді її реалізація набуває характеру мінливості, перекручення та фальші.

За яким з двох сценаріїв будуть розвиватися події вирішує людина через власні інтереси, котрі регулюють баланс між ролями та факторами, а також з'ясовують, яке місце та роль в житті суспільства або цілої держави відіграє політика. Зазвичай недостатньо розглядати політичні процеси та явища, певні

структури чи події самі по собі, як то роблять спеціальні політологічні дисципліни з відповідним предметом дослідження, щоб достовірно зрозуміти їх особливості. Локальні політичні утворення досить важливо розглядати та осмислювати з декількох позицій: в межах системи їх взаємозв'язків, в контексті політики як самостійного та цільного феномену, крізь матрицю взаємозалежностей з іншими сферами людського життя та суспільства в цілому. У такому узагальненому та інтегрованому розгляді і полягає ключове завдання філософії відносно політики.

Варто ще раз підкреслити, що філософія політики відрізняється від спеціальних політологічних дисциплін не тільки ступенем, але й характером узагальнень. Оскільки досить високий ступінь узагальнень також мають спеціалізовані загальнополітичні, загальноісторичні та макросоціологічні теорії політики. У свою чергу філософія досліджує політику через співвідношення об'єкта та суб'єкта, реальності та свідомості, таким чином вирішуючи одне з основних питань філософії, а не просто наголошуючи на цілісності політики.

У цьому контексті слід зазначити, що це одне з основних питань філософії найбільш ефективно вирішувати з декількох позицій, враховуючи наступні співвідношення в рамках певних аспектів:

1) теоретико-пізнавальний аспект – співвідношення об'єкта та суб'єкта визначається пізнанням політичних знань та явищ через предмет дослідження, котрий зображує певну політичну реальність;

2) світоглядний аспект – співвідношення об'єкта та суб'єкта реалізується в контексті політичної дійсності;

3) методологічний аспект – співвідношення знань як правильного відображення політичних реалій з позицій об'єктивності їх змісту та знань у сенсі, в якому вони постають в якості методів та засобів для поглиблення дослідження політичних реалій.

Політична дійсність в рамках світоглядного характеру пізнання розглядається такими науковцями, як М.А. Бойчук, О. Рудакевич, в контексті таких взаємозв'язків, як об'єкт та суб'єкт політики, об'єкт та суб'єкт влади і як найбільш загальний - людина та світ політичного. Причому важливо враховувати всі наявні однаковості та розбіжності, а також переходи суб'єкта в об'єкт реально існуючої політичної ситуації, процесу, явища та навпаки.

Набуті знання вже будуть характеризуватися як людиноцентричні, а отже питання об'єктивності в такому випадку відійде на другий план.

Філософія політики надає людині знання світоглядного характеру, за допомогою яких вона може стати суб'єктом цілеспрямованої політичної дії, свідомо змінювати себе та свою поведінку в залежності від політичних умов.

Крім того, аналізуючи дану проблему, слід зупинитися на розмежуванні знань на дві категорії: світоглядні філософсько-політичні та теоретичні спеціальнонаукові політологічні і філософсько-політичні знання. Тут для позначення другої категорії знань термін «теоретичні» вживається у широкому сенсі слова, а не в якості противиagi емпіричним буденним політичним знанням. Більш того, термін «теоретичні» вказує на те, що дані знання виключені з прикладної сфери та зафіксовані у наукових доробках, монографіях, підручниках, довідниках зі спеціальних галузей політології, філософії політики тощо.

Світоглядно-філософські знання не можна назвати абстрактними або абстрагованими від людини, що не можна сказати про теоретичні спеціальнонаукові або філософські знання про політичну реальність. Світоглядно-філософські знання стають дійсно такими за умов духовного засвоєння, а також подальшої трансформації у стереотипи та установки людини, її ідеали, ідеї та переконання щодо політичної життєдіяльності. Крім того, важливим у даному контексті є відношення людини до світу політичного не тільки як до чийогось іншого, а й як до власного.

У навчальному посібнику «Філософія» за редакцією І.Ф. Надольного зазначається: «Зв'язок світогляду із знанням не означає їхньої тотожності: якби це було так, то не важко було б проінформувати людину або соціальну групу і без духовної кризи, без тяжкої внутрішньої муки сформувати світогляд. Це — просвітительський погляд, в основу якого покладено уявлення про те, що є загальні закони буття, відомі філософії, а знання цих законів і складає світогляд, тобто є сукупністю цілісних уявлень про світ та місце людини в цьому світі. Однак світогляд не є лише сукупністю знань про світ, це, швидше своєрідний синтез видів знань і різноманітних смислів осягнення світу людиною, проекція особистісних власних проблем, інакше кажучи, це не вищий процес засвоєння готового знання, а внутрішня робота і самоздобуття. Формується не тільки світогляд, а й особистість з її переконаннями та життєвими установками, а тому світогляд може мати місце лише там, де є «само», тобто самоздобуття, самовиховання, саморозвиток, самовдосконалення, самоосвіта,

самообмеження».

Слід зазначити, що вищезазначені «само-» досягаються у боротьбі з власною нерозвиненістю, обмеженістю, самозакоханістю, тобто з самим собою, проте аж ніяк не через плекання власним забаганкам, розвагам, примхам тощо.

У даному контексті філософія політики якраз сприяє досягненню світоглядних знань, нових духовних горизонтів, котрі направлені на зміну безпосередньо людини, а не оточуючого її світу. І тільки сягнувши нових горизонтів, людина отримує можливість побачити та зрозуміти вже з нових позицій світ політичного буття людей.

Філософія політики, як спеціалізований різновид пізнання в сучасному світі, виробляє всезагальні людські ідеї, а не фахові, ситуативні чи ті, що адресовані до конкретної особи.

Вказані філософсько-політичні ідеї отримують власне значення завдяки їх втіленню не стільки в окремих предметних полях відповідних систем політологічного знання, скільки у світоглядних орієнтирах забезпечення виконання ними регуляторних функцій життєдіяльності людини, спільноти, різноманітних суб'єктів політичної дії в контексті соціально-політичної трансформації. Таким чином, мова йде про їх найбільш широке світоглядне призначення.

Другим ключовим терміном, складовою основою «філософії політики» є безпосередньо «політика». Вона доповнює смисловий тандем та органічно характеризує основний зміст «філософії політики» як філософського виміру науки про політику.

Суперечки, дискусії та відмінності у визначенні політики, що виникають між різними дослідниками та вченими під час вивчення окремих її характеристик, що, на їх думку, є вичерпним для досягнення світу політичного, свідчать про складність, багаторівневість та багатогранність цього явища.

На даний час можна зустріти більше ста визначень терміну «політика», котрі між собою мають достатньо розбіжностей. У сучасному науковому дискурсі політика найчастіше розглядається як сфера людської діяльності чи певна організація людського життя, сукупність взаємовідносин між людьми або форма суспільної свідомості. Також з урахуванням певних доводів політика визначається в якості науки, мистецтва та засобу управління. Значення політики для життєдіяльності соціуму також піддається різним оцінкам.

Відмінність у тлумаченнях суспільної ролі політики

В історії людства виділяють декілька етапів, котрі відрізняються окремими власними позиціями щодо визначення сутності політики, її особливостей та характеру впливу на взаємовідносини в середині соціуму.

У період Античності політична діяльність розглядалася як певна синкретична система людських навичок та вмій, за допомогою якої організовувалося життя у соціумі. В основі античного погляду на політику зазначається, що політика ґрунтується на принципах традиції та волі й визначає статус людей, можливість для затвердження їх власних позицій та сили, тобто є домінуючою сферою людської діяльності у досягненні поставленої мети. Через що за тих часів сутність політики у контексті соціального визначення неможливо було розглядати як цілісний процес, скоріш як тотальний. Проте оскільки політика покривала різноманітні форми соціальних взаємовідносин, то життя в соціумі обов'язково характеризувалося як політичне.

За часів Середньовіччя ірраціональна ідея трактування політики як волі Бога стає домінуючою завдяки поглядам Аврелія Августина, Фоми Аквінського та інших.

У системі суспільних відносин трактування політики як боротьби між законом та силою (за безпосередньої участі людини) починає розповсюджуватися лише в епоху Європейського Відродження. Вважалося, що за умов нестачі дій закону на їх зміну або ж у якості доповнення приходить сила. Тільки якщо закони спираються на силу підпорядкування законам та організації цього підпорядкування (тобто внутрішню та зовнішню силу відповідно), тоді вони отримують власне значення. Хоча варто зауважити, що інколи ці дії можуть бути несправедливими, наприклад, коли сила буде імітаційно приймати вигляд закону.

У Новий час, коли панівні позиції зайняли ідеї раціоналізму, ключовими в розумінні політики як відносин для затвердження свободи людей стали такі категорії, як розум, право та мораль (за Т. Гоббсом, Дж. Локком, Ш. Монтеск'є). За даної системи взаємозв'язок між державою та суспільством ґрунтується на наступних засадах:

- індивідуальний характер (атомізація) взаємовідносин;
- побудова домовленостей щодо інтерпретації взаємовідносин, з

урахуванням конкретного типу державності.

Гуманістична ідея лібералізму у XIX столітті була дещо модифікована, а політика почала визначатися як мистецтво, в котрому ключову роль відіграють можливості та їх використання. Тут логіка раціоналізації дій з позицій розуму заміщується прагматичним розрахунком та грою дипломатії. Таким чином, ідеалізм аристократичних принципів був зруйнований демократичними державами у класичний та посткласичний етапи їхнього розвитку, а політична дія почала реалізовуватися в рамках політичного утилітаризму.

Тут виділяються два найважливіші підходи. В рамках першого політика набуває рис негативного явища, котре спричиняє боротьбу між соціальними групами задля панування над іншими, їх підкоренням. Негативна характеристика політики властива романтикам (Ф. Гізо, Ж. Мішле, О. Тьєрі), соціал-дарвіністам (Л. Гумплович), анархістам (М. Бакунін, П. Кропоткін, П. Лавров), а також марксистам, сучасним лівим екстремістам та геополітикам.

З позицій другого підходу політика навпаки характеризується як виключно позитивне явище (Ш. Монтеск'є, А. Тюрго, Ф.-М. Вольтер, Ж. Кондорсе). Із часом Г. Гегель, розширюючи даний погляд, вбачав у політиці не що інше як світовий розум. Таке трактування згодом стало близьким для дослідників-позитивістів (О. Конт, Е. Дюркгейм, Г. Спенсер, М. Вебер, Т. Парсонс, Р. Мертон).

Те, що науковці не знаходять згоди і по-різному трактують політику, ніяким чином не відображається на якості досліджень. Оскільки буде необ'єктивним стверджувати про єдиноправильність окремо взятої точки зору та хибність усіх інших.

Кожне з тлумачень політики характеризує якусь її грань, ознаку чи рівень в політичному житті, тому кожне з них має право на існування. Найбільш об'єктивного відтворення політики враховуючи всю складність цього явища можна досягти лише за умов залучення до її визначення ідей з обох вищезазначених підходів.

А складність даного явища безпосередньо пов'язана з багатим змістом політики, котрий максимально повно відображає її. Саме цим і обумовлюється існування великої кількості визначень політики. Іншими словами, дане поняття є полісемантичним.

Проте, незважаючи на всі наведені вище докази та визнаючи

розмаїтість, багатогранність та складність політичних процесів задля коректного розуміння характеру їх зв'язків та особливостей функціонування, політику як одну з ключових сфер життя людини необхідно досліджувати з позицій цілісності, а не тільки багатоманітності.

Даний підхід до вивчення політики отримав назву сферного. Відбулося це в середині XIX століття, а запропонували його К. Маркс та Ф. Енгельс. Їх дослідження були направлені на розгляд суспільства як певної системи, котра складається з чотирьох сфер: політичної, економічної, соціальної та духовної. Саме К. Марксу та Ф. Енгельсу політика зобов'язана виокремленням її з розмаїття сфер життєдіяльності суспільства.

Однак, слід зазначити, що у них все ж таки досить однобічним було трактування самої політики та її зв'язків з іншими сферами суспільного життя. К. Маркс та Ф. Енгельс вбачали економічну сферу в якості визначальної, а політичну, соціальну та духовну як похідні від економічної, тобто вторинні.

Проте заради справедливості варто відзначити існуючу залежність політики від економіки. У зв'язку з чим, у певному сенсі, її дійсно слід розглядати як продовження економіки, її концентроване вираження та навіть завершення. На думку К. Маркса, Ф. Енгельса та їх послідовників, зміст політики та її соціальний вектор затверджуються економічними законами, а економічний розвиток впливає на функціонування політичних інститутів.

З позицій сучасного світового розвитку можна стверджувати, що помилка марксистів пов'язана з тим, що дослідження значення політики вичерпувалося її розглядом з позицій продовження, завершення та концентрованого вираження економіки. Оскільки з об'єктивної точки зору політика не є чимось вторинним, похідним від економіки.

З одного боку політика дійсно відчуває залежність від економіки, соціальної сфери, взаємовідносин між різними спільнотами та міжкласової боротьби. Але з іншого, що є не менш важливим, політика є самоцентрованою, самостійною по відношенню до інших сферою життя суспільства.

Теми індивідуальних завдань:

1. Світ політичного як об'єкт політико-філософської рефлексії.
2. Основні етапи та напрямки історичної еволюції філософських інтерпретацій політики.

3. Підходи до розгляду політики.
4. Особливості політичного регулювання суспільних відносин.
5. Філософія політики як прикладене використання філософії до політичної сфери.

Питання для самоперевірки:

1. Дослідженням сутності філософського осягнення дійсності, ролі, яку відіграє філософія в системі наукового пізнання політичних явищ, специфіки філософського знання про політику як сферу життєдіяльності людей займається:
 - A) психологія політики;
 - B) філософія політики;
 - C) соціологія;
 - D) історія політичних учень.
2. До найважливіших функцій філософії політики не відноситься:
 - A) теоретико-пізнавальна;
 - B) інформаційна;
 - C) світоглядна;
 - D) методологічна.
3. Практичні інтереси людини, що виступають першоосною, першоджерелом, детермінантою політичного життя, визначають:
 - A) вектор розвитку держави;
 - B) місце і роль політики в житті суспільства;
 - C) рівень конфліктогенності у суспільстві;
 - D) ступінь розвитку суспільства.
4. Філософія розглядає політику:
 - A) лише як дві половини одного цілого пізнання людського буття;
 - B) як практичний вимір реалізації суспільних інтересів;
 - C) крізь призму співвідношення свідомості та реальності.
5. Філософія політики виступає як галузь знань, які допомагають людині змінити передусім саму себе у якості:
 - A) суб'єкта політичного процесу;
 - B) агента політичної дії;
 - C) об'єкта, на який спрямована політична дія.

МОДУЛЬ 2. Політична онтологія та гносеологія

Сутність та походження політики

Осмыслиючи роль політики та її змісту в першу чергу слід пам'ятати, що це суспільне явище, а отже ключова роль відведена людині, в контексті її потреб та інтересів, котрі виступають детермінантами, першоосновою політичного життя. Дане розуміння покладено в основу формування системи взаємовідносин у суспільстві, де пріоритетними являються саме політичні відносини, які забезпечують регулювання політичних процесів та вирішення виникаючих проблем у контексті завоювання влади за для реалізації власних цілей та політичних амбіцій.

Саме тому можна стверджувати, що на будь-якому етапі історичного розвитку суспільства політика використовується для забезпечення особистісних інтересів людини або реалізації мети, поставленої певною групою людей за класовою, територіальною, національною приналежністю тощо.

Метою політики, що постає в якості усвідомленої форми діяльності, є націленість на забезпечення найбільш оптимально можливого в даному суспільстві та за певних умов шляху здійснення суспільних процесів, їх дослідження, регулювання та розвитку з урахуванням інтересів провладної або опозиційної груп. Політика характеризується реалізацією поставленої мети здебільшого через протиборчі відносини (не обов'язково мова йде про революційність, адже, наприклад, політичний компроміс також є подоланням власних амбіцій однієї з сил у ситуації нетерпимості до інших).

Зміст політики корениться у тотожності, адекватності та співпадінні з існуючим об'єктивним процесом результатів дій різноманітних політичних інституцій та суб'єктів політики загалом. Слід зауважити, що сам діючий об'єктивний політичний процес виникає через необхідність дотримання та реалізації справедливості та свободи людей. Крім того, зміст політики виявляється через систему цінностей, поставлені цілі, а також за допомогою механізмів прийняття рішень у політиці та їх мотивів.

Виявлення меж змісту політики, їх співвідношення між собою, а також характер дій суб'єктів політики складають форму політики. У той же час специфіка характеру дій цих суб'єктів в залежності з їх цілями та інтересами,

використовуваними засобами, методами та технологіями, різноманіттям способів та форм організації людей у певні соціальні спільноти так само впливає на зміст політики тільки вже з якісних позицій. А форма політики, будучи організаційною структурою, забезпечує стійкий характер та керованість політичного процесу. Таким чином, враховуючи взаємообумовленість змісту та форми політики, політичний процес визначається їх єдністю та цілісністю.

Функції політики, в залежності від спрямування їх дій, можна виділити наступні:

1) управління, керування суспільством, котре здійснюється з метою консолідації та цілісності соціуму, забезпечення правовим регулюванням відносин для збереження організованості та загального порядку;

2) конституювання відносин, стану об'єктів політичного процесу, дій суб'єктів та забезпечення захисту основних прав людини;

3) напрацювання загальних завдань та цілей суспільства, організація його для спільних дій завдяки сформованій системі технологій;

4) забезпечення справедливого розподілу благ всередині суспільства;

5) гарантія безпеки для всіх груп та верств суспільства як усередині самої держави, так і за її межами;

6) формування цінностей, орієнтованих на прогрес, задоволення виникаючих інтересів та досягнення цілей;

7) залучення громадян до участі в політиці.

Політичний процес характеризується складною внутрішньою структурою: багаторівневим устроєм цілей та засобів їх реалізації, інтересів та структурою суб'єктів дій. Він відображає всю суперечливість та складність процесу життєдіяльності людей.

У найбільш загальному розумінні структура політики визначається наступними чинниками:

- політична участь, тобто характер політичної діяльності та поведінки суб'єктів політичного процесу;

- політична культура, котра складається з набору традицій, цінностей, рівня політичної свідомості, орієнтирів та установок людей;

- політико-ідеологічна складова, котра орієнтується на науково-теоретичні ідеї та погляди, та за допомогою якої формуються цінності, політичні наміри та дії індивідів;

- система політико-правових норм, де ключову роль відіграють конституційовані норми, а також передвиборчі декларації та програми політичних партій;

- владні політичні інститути, до яких також відносяться процеси політичної участі в контексті завоювання та утримання державної влади;

- процес прийняття політичних рішень, їх розробка та контроль за виконанням;

- складність та суперечливість взаємовідносин між суспільством та владою, котрі характеризуються улагодженням дилеми щодо підпорядкування одних та володарювання других.

У сучасному світі політику також інколи визначають в якості мистецтва маніпулювання (технологічний аспект) задля оволодіння певними можливостями. Проте для практичної реалізації політичних технологій в політиці також активно використовується наукова складова, котра, застосовуючи різноманітні методологічні та технологічні засоби, окреслює зміст та форми здійснення політики, а також визначає сутність людини, об'єктивні фактори дотримання та реалізації основних її прав.

Сприйняття політики як мистецтва оволодіння можливостями та їх використання ніяким чином не виводить її з поля раціонального сприйняття. Оскільки окрім загальних стратегічних принципів важливе значення відіграють ситуативні дії, інтуїція, пошук засобів, шляхів поступу та компромісів, гнучкість у процесі розробки, прийнятті та реалізації рішень, дотичних до сфери політичного.

Як зазначалося, політичне поле буття взаємодіє та перетинається з іншими, що дає змогу стверджувати про майже необмеженість об'єкту політики. Різноманіття сфер політики (соціальна, економічна, антропологічна, національна, екологічна, культурно-освітня, міжнародна аграрна і т. д.) визначає те, що як окрема категорія вона не є самоціннісною формою людської діяльності. Дії політики найчастіше пов'язані з розв'язанням проблем за її межами, оскільки вона, як одна з найбільш динамічних сфер суспільного життя, відчуває їх вплив, тісно взаємодіє та детермінує функціонування та розвиток цих сфер. У зв'язку з чим за спрямованістю розрізняють внутрішню і зовнішню політику держави.

Говорячи про суб'єкти політичної діяльності варто зазначити,

що в якості таких можуть виступати індивіди та соціальні групи, а також держава з політичними інституціями. При цьому саме індивід виступає системоутворюючим, первинним суб'єктом політики. А загалом в політиці виділяють чотири рівні суб'єктів:

1. Конкретні індивіди (за їх допомогою найбільш повно і безпосередньо виявляються різноманітні політичні дії; вплив на політичні процеси здійснюється безпосередньо або ж опосередковано).

2. Органи та структури політичних організацій (здійснюють конкретну діяльність та виконують конкретні політичні рішення).

3. Держава, її інституції, партії, суспільні об'єднання, та рухи (вибудовують організації великих суспільних груп та є суб'єктами керівництва і виконання політичної діяльності).

4. Великі суспільні групи (утворюються на основі соціально-класової та етнічної диференціації: нації, народи, демографічні групи, верстви тощо).

Таким чином, політика є особливим видом людської діяльності, яка за допомогою планування, втілення в життя, контролю за процесом відповідної практичної діяльності забезпечує поточні або довготривалі інтереси різноманітних соціальних груп. Це система відносин у суспільній організації на основі індивідів, мікро- та макрогруп, яка регулюється нормованою ієрархією підпорядкування та спрямована на встановлення й утримання політичної влади. Це специфічний інструмент цілеспрямованого, свідомого саморегулювання суспільства.

В якості детермінантів політики виступають інтереси власності або економічні інтереси, а також захист і збереження інтересів певних соціальних груп. Загалом можна стверджувати, що соціальна структура становить фундамент політики, визначаючи її суб'єкти, а також спрямування та характер політичних процесів.

Ще однією важливою детермінантою політики виступає природно-географічне середовище. Якщо здійснити ретроспективний аналіз історії людства, то можна побачити, що воно відіграло досить важливу роль в питаннях особливостей здійснення політико-владного процесу. Оскільки саме геополітичні фактори здебільшого визначають сутність соціальних, владних, економічних відносин та впливають на загальний процес формування структурних інституційних утворень та політичних дій.

Аналізуючи сутність політики як феномена, в котрому історичний стан владних відносин проявляється в соціальному середовищі та безпосередньо державі, варто також звернути увагу на демографічні фактори, які здійснюють специфічний вплив на цей процес. Особливості соціальної структури та чисельність населення значною мірою впливають на спрямування, формування засобів, механізмів та умов відтворення політичних дій. І хоча здебільшого демографічні фактори впливають саме через економічну та культурну сфери та традиції, тобто впливають переважно в опосередкованій формі на політичні процеси, проте вони також здатні безпосередньо визначати структуру, зміст певні риси та форми дій суб'єктів політичного процесу.

Крім того, визначенням сутності політики в державі займається ще один важливий детермінуючий фактор політичного процесу - духовна культура та традиційні норми. Саме вони здатні впливати на особливості структурування, функціонування та взаємодії політичних інститутів, їх форм та методів. Оскільки до історично сформованих культурою народу, його національними особливостями та традиціями, характером трактування історичних, соціальних, політичних і загальносвітових процесів відносяться такі організаційні прояви політики, як державний устрій, характер політичної соціалізації індивіда, система політичних цінностей та політичних позицій.

Також особливе значення серед факторів, що визначають політику, мають соціально-психологічні. Адже саме можливість відтворення наукового пізнання світу крізь призму логіки об'єктивної дійсності за допомогою людського розуму надає політичному процесу форму цілісності та раціональності. З іншого боку суб'єктивні інтереси, що притаманні людині чи певним соціальним групам та визначають їх поведінку, надають політичній діяльності певної ірраціональності, що визначає її серед інших як непересічну та специфічну.

Політична діяльність є прагматичною за своїм складом та спрямуванням, яка реалізується здебільшого на рівні буденної свідомості або навіть підсвідомості. Це дія, що майже в абсолютному розумінні є дією тактики, оскільки виходить переважно з обставин. Хоча й здається, що наміри в ній конструюються на засадах абсолютних ідеалів чи цілей, проте насправді один крок у політичній дії детермінує інший, на чому й замикається. Логіка дії конструюється не абсолютною системою цінностей, а скоріш обставинами. За

Н. Макіавеллі, для досягнення мети можуть бути виправдані будь-які засоби, тому що мета перестає бути моральним показником щодо дії. Багаторівневі проміжні кроки, які стають важливішими, аніж сама мета, стають самоцінними та елімінують значущість самої мети, через що вже самі починають формувати логіку засобів політичної дії. У такій рутинній замкнутості політики губляться та затушовуються великі цілі. І тоді стимулятором політичної дії, її своєрідним координатором у контексті стратегічних спрямувань стає ідеологія (аж ніяк не наука). Вона стає мораллю, правом і принципом такої дії та, як наслідок, остаточно її ірраціоналізує.

Окрім зазначеного, політична діяльність може ставати алогічною дією, оскільки дипломатія є грою інтересів, «рольовою взаємодією» (Г. Алмонд) та мистецтвом, котре, на думку П. Пікассо, допомагає пізнати істину. Логіка об'єктивної дійсності не завжди може бути основою розгортання такої діяльності. У нестабільних суспільствах з перехідною системою політичної влади та за тоталітарних режимів основою може бути суб'єкт, що реалізує цю політичну діяльність. Таким чином, зміна політичної системи та устрою політичної влади детермінується переважно суб'єктивними мотивами, намірами та інтересами конкретної особи.

За демократичного устрою держав, який ґрунтується на конституційно-правових засадах, в якості суб'єктів виступають здебільшого інституції політичної системи, а саме держава, політичні партії, організації або окремих індивідів, дії якого регламентовані правовими законами та моральними засадами й загальноприйнятими нормами.

Отже, підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що політика є складним інструментом для виконання організаційно-регулюючої функції в суспільстві, що напрацьовувався людством протягом усієї історії. І хоча політика твориться передусім на рівні людської буденної свідомості, пізнається ж вона через систему наукових знань.

Буття влади

Нагадаємо, що в політичній філософії системоутворюючою ідеєю є ідея влади. Влада (грецькою – *arche*) - це першооснова, верховенство, порядок. Антиподом є *anarhia* – це відсутність влади, порядку. Влада є універсальним

феноменом, котрий лежить в самій природі людини як соціальної істоти, хоча може мати різні історичні форми. Без влади не існує жодного суспільства, а отже й людини. Історія влади тотожна з історією людського суспільства. Саме тому у різноманітні підручників з історії присутні описи історії царств, що безпосередньо представлені в формі політичної історії.

Оскільки в політичній філософії впродовж багатьох років існувала велика кількість визначень та тлумачень влади, доречно буде привести найбільш відомі:

- це право і можливість підкоряти інших своїй волі;
- всупереч опору наявних суб'єктів реалізація волі окремого суб'єкта (М. Вебер);
- здатність досягти видимого блага, що перетворює життя в могутність та бажання все більшої влади (Т. Гоббс);
- дія, що детермінує інші дії (Г. Лассуелл, А. Каплан);
- здатність нав'язувати іншим певні дії;
- уміння вносити та втілювати в життя певні відмінності в стан існуючих речей (Е. Гіденс);
- здатність самореалізації (А. Гамільтон);
- можливість змінювати поведінку інших, не змінюючись самому (А. Кожев);
- здатність суб'єкта **A** впливати на поведінку суб'єкта **B** за допомогою суб'єкта **C** (С. Льюїс);
- причина, її першооснова, щодо певних змін (П. Морріс).

Також розуміння влади можна інтерпретувати як політичне панування, за умов наближення її до політичних реалій. У такому випадку влада може включати й державне управління, котре спирається на відповідні адміністративні режими, організації та посадових осіб.

Серед універсальних характеристик політичної влади, котрі характеризують її як специфічну діяльність, можна виділити наступні:

- діяльність, активність;
- свідомість рішень, вільність дій.
- раціональність та доцільність;
- процес, а також результат протиборства соціальних груп та сил - конфліктність.

- забезпечення консолідованості розрізненого суспільства, балансу інтересів, порядку – цілісність;
- забезпечення реалізації політичних рішень - обов'язковість;
- можливість одних соціальних сил змінювати інші не змінюючись самим – несиметричність;
- можливість протидіяти, а також свідома відмова від визнання.

Щось вчиняти або запобігати – ось для чого необхідна влада. В її основі коріниться можливість відповідальності, котра є формується через цілепокладання. Характерно, що підпали та бомбардування, які вчиняються для досягнення певних цілей завжди передбачають чиясь відповідальність на відміну від змін, що відбуваються природним чином, у тому числі природні катаклізми (виверження вулканів, землетруси, цунамі).

Влада припускає наявність певного суб'єкта - її носія, того, хто нею володіє. Суб'єкти політики, в порівнянні з природними стихіями, здатні до вибору конкретних дій та засобів, розуміння, аналізу та оцінки можливих наслідків. Проте влада завжди має певне спрямування, з чого слідує, що як мінімум двоє акторів необхідно для влади. У той же час передбачається свідома відмова від влади як такої, а також залучення до певної протидії владі. За для реалізації свободи певного суб'єкта влади, можливе виникнення якихось обмежень свободи інших суб'єктів, більш того, почасти можуть виникати ситуації із завданням їм шкоди або ж позбавлення їх самостійності. Не виключно, що все це може відбуватися задля їхнього блага. Наприклад, соціальні ролі батьків, вчителів та лікарів передбачають ті ж самі дії. Інакше кажучи, характеризуючи владу варто відмітити, що це перш за все «ДЛЯ» (для того, щоб), а не тільки «НАД» (тому що).

Зважаючи на те, що влада не змінюючись здатна впливати на інших, в історії можна почасти зустріти випадки, коли владі надають риси божественного характеру. Хоча між Божественністю та владою наявні принципові відмінності (табл. 1).

Таблиця 1. Принципові відмінності Божественності та Влади.

Божественне	Влада
Вічно	Скороминуща
Немає і не може бути протидії	Може випробовувати протидія
Самодостатньо	Потребує виправдання, недостатньо простого існування
Без ризику	Ризик

Уперше історична тенденція наростання і розростання влади була відзначена Б. де Жувенель. Зазначалося, що кризи влади, як політичні кризи, що вирішуються революційним шляхом, ведуть в подальшому до збільшення контролю з боку влади. В категоріях правочинності та забезпечення блага громадян поняття влади трактувалося аж до XIX століття. Проблеми неефективності влади або її суверенності провокували заміну політичного режиму через втрату чинною владою легітимності. У певному сенсі це розглядалося як домінування політичного номіналізму, коли люди виходили за межі частини соціуму, що контролювалася владою, тобто ставали чимось більшим. Здебільшого, впродовж значної частини історії людства, війни велися за участю спеціальних армій, у тому числі й найманих, які у своєму складі мали професійних воїнів, а їх утримання забезпечувалося державцем (володарем). Такі війни лише опосередковано зачіпали цивільне населення, котре легко переходило з-під влади одного володаря до влади іншого. Проте вже з XIX ст. все населення разом з дітьми почало втягуватися у військові дії. Першою такою війною було зіткнення республіканської Франції з Пруссією. І потім по наростаючій протягом XX століття дана тенденція простежується і в подальших військових конфліктах.

Спочатку німецькі філософи запропонували розглядати суспільство в якості організму. Гегелівська філософія держави та права додала ще одну характеристику – системність. І тільки в марксизмі була виокремлена людина, як системоутворююча ланка суспільних відносин. Інакше кажучи, в контексті філософського реалізму на перший план вийшло розуміння суспільства як певної універсалії, котре є більш цілісним, ніж сукупність його членів.

Розвиток історії демонструє все більшу політизацію життя включно до моменту формування «біополітики». Це стосується проблем генної інженерії, використання стовбурових клітин, евтаназії, трансплантології, абортів, медичного втручання у виховання дітей, що стали на сучасному етапі розвитку людства предметом найбільш гострих політичних протистоянь. В якості найбільш показового прикладу політизації та розширення сфери політичного в людське існування є проблема прав людини, яка не тільки відродила ювенальну юстицію, але й спричинила дискусію про права тварин, тобто поширилася на пренатальну стадію формування індивіда.

Часто політична влада зв'язується з конфліктністю соціального життя, протиборствами в суспільстві. Дійсно, суспільне життя повне конфліктів інтересів, пронизана боротьбою за утвердження своїх позицій і позицій прихильників, за руйнування і ослаблення позицій супротивників. При цьому політична влада має забезпечувати єдність соціуму, баланс інтересів у ньому, забезпечувати порядок, у тому числі при вирішенні конфліктів. З цим пов'язані дві крайності в інтерпретації політичної влади. З одного боку, розуміння її як процесу і результату зіткнення інтересів. З іншого - як системи забезпечення правління, оптимізуючого розвиток суспільства. У реальності політичної влади доводиться поставати в обох іпостасях - і як переможця в політичній суперечці, і як оптимізатора інтересів усіх членів суспільства, рішення якого повинні мати загальний обов'язковий характер.

Влада об'єднує людей для реалізації спільних інтересів. Наприклад, революції, визвольні рухи, що мають на меті зміну, усунення нелегітимного політичного режиму новим режимом, об'єднані спільною, єдиною колективною волею, виступаючи саме спільністю (*communitas*) не тільки з спільністю мети, інтересів, а й причетністю їх досягненню, почуттям приналежності якомусь спільноті, ідентичності з ним. Тому в кінцевому рахунку влада не самозваний, неможлива крім і всупереч волі інших. Її можливість забезпечується визнанням її як влади.

Передача (зміна) влади може здійснюватися різними способами: спадкуванням, обранням (переобранням), призначенням, захопленням (узурпацією).

Природа влади комунікативна. Для її реалізації використовуються знаки, символи. Так, регулювальникам дорожнього руху немає необхідності бити

учасників дорожнього руху по головах, стріляти в порушників. Правда, іноді доводиться робити і це, але вже тільки по відношенню до злісних порушників, чий дії несуть загрозу життю інших людей. У нормальній же ситуації регулювальника достатньо подавати знаки, зрозумілі всім учасникам процесу.

Конкретний зміст ідеї влади в політичній філософії історично, залежить від конкретного суспільства. Так, в «Державі» Платона представлена ідея старогрецького поліса. В «Етиці» Аристотеля - мораль грека, що належить вищим верствам суспільства (античної еліті).

У «Левіафані» Т. Гоббса виражені політичні ідеї англійського абсолютизму XVII в. В «Критиці практичного розуму» і «Основах метафізики моральності» І. Канта знайшли вираження принципи моралі німецького протестантизму. Однак буквальні переноси і запозичення політичних ідей з класики політичної філософії в історично інший час - справа дуже і дуже неоднозначне. Як іронічно помічав Т. Гоббс, "ніщо ніколи не було куплено такою дорогою ціною, як вивчення західними країнами грецької та латинської мов".

Проте існують інваріантні універсалії влади. Так, структура будь-якої влади включає в себе наступні елементи:

1) суб'єкт, носій влади включає особистість володаря, владні угруповання, в найбільш зрілою формою держава. Влада може належати одній особі (монархія), частини суспільства (аристократія, олігархія, меритократія) і всьому суспільству (демократія);

2) об'єкти влади: населення, групи, піддані, громадяни;

3) здатність суб'єкта контролювати, впливати на поведінку інших людей, нав'язувати свою волю, що включає:

- ресурси: традиції, знання, інформацію, інтелектуальні, символічні, матеріальні, фінансові можливості;

- компетентність - демонстрацію ефективного використання ресурсів, здатність вирішувати реальні проблеми і завдання;

- силу - здатність до примусу, санкціям, покаранню. Дуже часто в історії влада є результат насильства (захоплення, перевороту, узурпації), але сила - необхідна, але недостатня умова влади;

4) легітимність – прийняття об'єктами влади суб'єкта влади таким;

5) здійснення: прийняття рішень (планів, проектів, програм), їх роз'яснення, реалізацію, контроль за виконанням та санкції до

порушників. Йдеться процесі управління, своєрідним контрактом на яке виступає легітимність влади.

Співвідношення політичної, інтелектуальної та духовної влади.

Ставлячи на меті визначити спільні та відмінні характеристики політичної та державної влади, слід приділити увагу юридичним обґрунтуванням, котрі знайшли прояв у поглядах вчених в якості певних ознак. Так, що стосується політичної влади:

- можливість та здатність використовувати силу легально; верховенство влади, обов'язковість виконання її рішень для будь-якого іншого різновиду влади; публічність; безособовість та всезагальність, що є виразом всезагальної волі, а не особистої; моноцентричність разом з вибудованою ієрархічністю центрів прийняття рішень; різноманітність методів та ресурсів здійснення влади (від примусу, насильства та покарання до переконання та заохочення, від управління та контролю до співробітництва чи суперництва); за умов визнання громадянами правомірності існуючого політичного порядку можливе виправдання обмеження свободи та застосування сили;

- притаманна політичним об'єднанням; характеризується ознакою коаліційності, що демонструє симбіоз політичних організацій, котрі є соціально однорідними; присутня на загальнополітичному рівні, що є результатом політичного консенсусу, який був досягнутий під час співробітництва або суперництва різних політичних сил;

- можливість втілювати у життя певні політичні цілі, погляди, та положення і реалізовувати їх за допомогою використання механізмів держави;

- вплив на суспільні справи та управління ними суб'єктами політики (політичні партії, громадські рухи та об'єднання тощо) незважаючи на їх владну або опозиційну належність.

Характерні ознаки державної влади:

- у кожній країні державна влада лише одна, проте необмеженим є різноманіття різновидів соціальної влади; поширення на всіх представників суспільства державної влади; унікальна можливість державної влади вирішувати загальносуспільні справи; для виконання певних завдань та здійснення державних функцій має можливість користуватися механізмами держави; встановлення загальнообов'язкових для всіх членів суспільства правил поведінки; незалежність, неподільність та повнота влади;

- здатність до розв'язання загальносуспільних проблем; розпоряджається механізмом (державним апаратом) для здійснення своїх функцій та поставлених завдань; встановлення загальних правил поведінки у вигляді правових норм, котрі де-юре є обов'язковими для всього населення; суверенна, тобто характеризується верховенством, неподільністю та повнотою, самостійністю та формальною незалежністю від організації або будь-якої особи та їх влади як у середині країни, так і за її межами;

- визначається офіційним характером, котрий регламентований Конституцією та чинними в державі законами; наявність спеціально створених та взаємодіючих між собою інститутів влади, тобто структурованого апарату влади; її рішення носять загальнообов'язковий характер; спецслужби підпорядковуються та можуть офіційно використовуватися владою; має можливість скасовувати рішення політичних організацій, що є недержавними; наявність права збирати податки та ряду інших виключних прав;

- здійснення влади відбувається через уповноважені органи держави; поширюється на все громадянське суспільство; володіє правом прийняття загальнообов'язкових правил; авторитетність; забезпечується можливістю застосовувати засоби примусу та переконання;

- характер влади окреслюється як примусовий; від імені суспільства має можливість застосовувати засоби примусу; відтворюється принцип розподілу влади, котрий реалізується через законодавчу, виконавчу та судову гілки; інституційна структура характеризується чіткою визначеністю; здійснення влади відбувається через встановлені нормативно-правові акти за допомогою регламентованих процедурних форм.

Що стосується спільних рис політичної та державної влади, то тут варто наголосити на ознаках, які найбільш яскравим чином відображають їх сутність і природу, та котрі збігаються у змісті:

- реалізуються у суспільних відносинах та мають соціальний характер;

- походять від носіїв відповідного виду влади;

- здійснюються за допомогою системи спеціальних засобів (право, переконання, авторитет, примус, традиції тощо) із залученням спеціального апарату;

- шляхом закріплення соціальних, політичних та правових норм відтворюють певні правила;

- публічність, що визначається відкритістю характеру впливу на суспільство або на окрему його частину за допомогою поширення волевиявлення суб'єктів владарювання;

- спрямовані регулювати поведінку суб'єктів соціальних відносин.

Отже, в результаті аналізу наведених вище поглядів вчених з питань співвідношення політичної та державної влади, можна систематизувати та навести їх відмінні риси:

- політична влада на відміну від державної має суспільний характер, у той час як остання носить класовий характер; політична влада не обмежується інтересами одного класу, а державна відображає волевиявлення прошарку суспільства, котрий владарює;

- політична влада здійснюється від імені представників суспільства, котрі підтримують відповідні політичні ідеї, а державна влада - від імені всього народу;

- політична влада відтворюється політичними суб'єктами, які є прихильниками певних політичних ідей, у той час, коли державна влада здійснюється органами держави як уповноваженими суб'єктами;

- політична влада на відміну від державної застосовує непримусові засоби здійснення впливу;

- політична влада встановлює певні «правила гри» та правила поведінки, що забезпечуються авторитетом влади та засобами переконання і безпосередньо мають соціальний характер; на противагу політичній державна влада забезпечує можливість приймати рішення, що несуть загальнообов'язковий характер, через формування законодавчої системи.

Підсумовуючи слід зазначити, що політична та державна влада взаємопов'язані між собою. Це зумовлено наявністю:

- по-перше, спільних рис, тому що політична та державна влада характеризуються спільною природою, націленістю та сутністю;

- по-друге, відмінних рис, оскільки політична та державна влада здійснюються досить різноманітними суб'єктами, а процес реалізації влади характеризується використанням різноманітних засобів та методів, що зумовлені особливостями розвитку політичної системи, держави та суспільства.

Легалізація та легітимація влади і політики: соціальні та політико-правові аспекти

Зазначені вище особливості влади - насамперед несиметричність відносин у ній - дають можливість використання влади її володарем для особистої вигоди, що іноді і відбувається. Тому необхідний контроль над владою.

Ця проблема лежить в основі вирішальної якості влади, що робить її такою. Мова йде про легітимність: всяка реальна влада передбачає не просто підпорядкування, а підпорядкування добровільне, тобто визнання за владою права на владу. У цьому зв'язку можна сказати, що застосування владою сили свідчить про її слабкість, тому що ефективна легітимна влада, володіючи силою, до цієї сили не вдаємося, діючи своїм легітимним авторитетом. У якомусь сенсі влада подібна до любові, яка теж в певному сенсі виступає як влада. Тому природно любити владу, яку визнаєш. Але якщо нерозділене кохання може породити благородні почуття, то повноцінна влада - ставлення взаємне, в якому насильство діє руйнівно. Правда, знаходяться теоретики, які знаходять в природі влади елементи садомазохізму (Ф. Ніцше).

Не тільки сама влада, але і покора їй має дві відзначені позиції – «тому, що» і «для того, щоб». У кожній з цих позицій проявляються базові особливості влади, тяжіння до певних її форм (табл. 2).

Таблиця 2. Базові особливості Влади і Покори.

«Тому що»	«Для того, щоб»
Суверенітет	Загальне благо
Небагато (еліта)	Багато (суспільство, народ)
Монархія, аристократія	Демократія
Утримується загрозою сили, силою	Утримується участю, причетністю
Але: потрібні гарантії, противаги	Але: розростання апарату (бюрократії), контролю

Легітимності політичній (і державній) владі слід набувати шляхом легалізації (узаконення) та легітимації - соціального визнання, виправдання, схвалення тощо. Легітимація політичної влади - це процес, яким вона набуває

якості легітимності, що виражає правильність, виправданість, справедливість, правову й моральну законність та інші чесноти влади. Легітимність влади оцінюється зазвичай з точки зору її відповідності інтересам більшості населення, його уявленням про справедливість, певним соціальним і психічним установкам, очікуванням (експектаціям) людини і суспільства в цілому. Наслідком легітимності державної влади стає її авторитет у громадян, визнання права управляти і згода підкорятися.

По-перше, щоб держава, політика і влада визнавались законними, законним має бути їх походження (встановлення). Легалізація державної влади (та її інститутів) - це юридичне проголошення правомірності їх виникнення (установлення), організації та діяльності. За звичайних умов легалізація державної влади здійснюється конституційним шляхом, особливо якщо Конституція приймається на референдумі: вважається, що цим шляхом народ конституційно здійснює установчу владу - посилює основи суспільного й державного ладу.

По-друге, легалізація може здійснюватися, шляхом прийняття Конституції обраними народом установчими зборами (наприклад, в Італії 1947 р.), або парламентом (як Конституція України 1996 р.). Нерідко в останні роки застосовується «подвійне» прийняття конституції: текст, обговорений або прийнятий у парламенті, установчими зборами, вноситься потім на референдум (Греція в 1975 р., Польща в 1997 р. та ін.). Такий спосіб забезпечує найбільш повну конституційну легалізацію, а за умови схвалення референдумом - і легітимацію державної влади.

Тадляефективногоздійсненнядержавноївлади,яквиявляється,особливе значення має не стільки її легалізація, скільки легітимація громадянським суспільством. Це теж узаконення, але не стільки правове, скільки головним чином суспільне, що відповідає праву як вищій мірі соціальної справедливості. Адже в сучасному розумінні легітимність - скоріше стан не юридичний, а фактичний, не формальний, а здебільшого неформальний. Італійський дослідник Франческо Россолілло вказує, що «легітимація - це усвідомлення членами колективу того, що поряд із приватними інтересами, які суперечать один одному в громадянському суспільстві, існує загальний інтерес, і держава є виразником цього інтересу»; основою легітимації є підтримка громадянами (принаймні, їх більшістю) держави і її інститутів, тобто їх переконання в тому,

що їх об'єднання в державу є «єдина спрямівна їх долі». У результаті легітимація політичної влади стає способом подолання конфліктів і громадянських зіткнень.

Наукова традиція знає декілька основних форм легітимації політичної влади. Так, відомий соціолог М. Вебер уперше виокремив три «класичні» типи легітимності влади: традиційну, харизматичну, раціонально-легальну, що найбільш плідно використовуються в науковому дискурсі. Проте найбільш радикальною й виразною формою легітимації нової влади і відмови у наданні легітимності колишнім її державним носіям є соціальні та політичні революції, якщо вони втілюють справжні інтереси населення, що скидає антинародних правителів, які його пригнічували, та утворює новий режим політичного правління.

Існують також інші типології легітимації влади та легітимності, як результат цих процесів. Французький дослідник Ж. Л. Шабо виокремлює демократичну легітимність (згідно з механізмами її набуття та реалізації), ідеологічну (що має ціннісне, ідейно-політичне виправдання) та онтологічну (відповідно до космічних порядків світобудови). Американський політолог Д. Істон називає ідеологічний, структурний та персоналістський різновиди легітимності влади. Розрізняють й інші типи легітимації: за широтою підтримки влади населенням – спеціальну (з певних питань), дифузну та змішану з перемінним переваженням тієї чи іншої (Б. Вестле); за критерієм суб'єкта легітимації визначають народну (відбулася з боку населення), зовнішню (з боку іноземних держав) і легітимацію «для себе» - упевненість влади у власних силах (О. А. Широков); за повнотою є мінімальна й максимальна легітимація; за фактичністю – реальна й надумана, тощо.

Легітимація політичної влади прямо пов'язана з інтересами людей, які частіше ними усвідомлюються, але іноді мають і неусвідомлений характер. В її основі лежить віра людей в те, що їх матеріальні та духовні блага залежать від збереження й підтримки сталого чинного порядку в суспільстві, переконання, що існуючий режим, забезпечуючи ефективну діяльність держави, виражає та захищає їх інтереси. Такі уявлення виникають не на підставі юридичних норм, а передусім пов'язані з матеріальними, соціальними, політичними, духовними умовами суспільного життя, з індивідуальною та громадською психікою людей та їх спільнот. Легітимність державної влади відбивається в її підтримці

населенням, що може бути виражено думками, почуттями, але передусім діями. Вона відображається в результатах голосування на виборах парламенту, президента, інших органів влади, у підсумках референдумів, масових демонстраціях людей, які схвалюють (або ні) заходи уряду, в їх готовності до мобілізації і масових виступів на захист влади під час зовнішніх загроз чи спроб перевороту.

Тож найважливішою метою будь-якої влади і держави, що прагне стати міцною, є досягнення легітимності. Проте, часто для цього застосовуються не реальні заходи, а популістські обіцянки. Оскільки потреби і прагнення громадян з різних соціальних прошарків неоднакові, а через обмеженість ресурсів та інші проблеми державна влада не може цілком задовольнити інтереси всіх членів суспільства, вона задовольняє інтереси більшості (як у демократичних країнах, де «середній клас» становить понад 2/3 населення), або меншості (у країнах, що розвиваються, за умови авторитарних елітистських режимів), або взагалі здатна лише частково виконати структуру соціальних вимог. Тому легітимація державної влади, за деякими винятками, скоріше за все не може мати всеохоплюючого характеру.

Легальна державна влада передбачає й очікує підкорення їй. Разом з тим ще з часів Фоми Аквінського виправдовується виникнення непокори, нелегітимній владі, зокрема тій, що пригнічує. Право народу на опір уряду гнобителів отримало закріплення в Декларації незалежності США 1776 р.; про це право народу говорить і французька Декларація прав людини та громадянина 1789 р.; або згадаємо рух дисидентства за радянських часів. У деяких конституціях сучасних країн Африки, що зазнали жорстокого гніту авторитаризму і диктатури, говориться про право непокори урядові, але з використанням мирних методів (кампаній «громадянської непокори»). Крім того, межі використання насильницького примусу державою обмежені правом, з ідей природного права чітко впливає можливість непокори народу владі, що його пригнічує, як наголошує Декларація прав людини і громадянина 1789 р., і чого дотримується законодавство всіх прогресивних країн.

Між носіями державної влади нерідко має місце боротьба (чи змагальність) за висування тих чи інших цілей і завдань, певне «тлумачення» суспільних цінностей, визначаються пріоритети державних, бюджетних програм і неоднакові способи їх досягнення; але основні цілі суспільства і

діяльності державної влади фіксують сучасні конституції (наприклад, Ірландії 1937 р., Португалії 1976 р., Бразилії 1988 р., України 1996 р. та ін.). Отже, легітимна політична влада має будуватися на єдності принципів цілей і напрямів діяльності держави, усіх її органів, що обумовлено необхідністю узгодженого управління суспільством.

Тому легітимність державної влади посилюється такою рисою, як соціальна єдність, що випливає з єдиної природи домінуючих і переважаючих у суспільстві груп. У багатьох країнах ця єдність розуміється як влада народу (демократичні держави), у інших - як влада трудящих (країни тоталітарного соціалізму), у третіх - як влада патріотичного блоку неоднорідних сил з різними кінцевими цілями, але першочергові інтереси яких збігаються на базі досягнення найближчої політичної мети. Соціальна єдність забезпечується, з одного боку, роллю домінуючого класу (соціальної верстви), а з другого - необхідністю виконання «загальних справ» соціуму. Така ж властивість, як організаційна єдність державної влади, є зазвичай автократичною, тож у демократичних країнах вона відкидається, їй протиставляється ідея поділу влади на законодавчу, судову і виконавчу гілки. Демократія лише за певних умов суспільного розвитку (гостра криза, іноземне військове вторгнення, розпад державності, анархія, надзвичайний стан) може визнати доцільним тимчасове зосередження повноти державної влади в руках одного органу.

Але, як не парадоксально, ідея організаційно-правової єдності державної влади не відкидає легітимний принцип поділу влади; головне полягає у правильному його розумінні та застосуванні. Відомий французький політолог М. Дюверже пропонує свою схему, стверджуючи, що реальний поділ існує не між законодавчою, виконавчою та судовою владами, а між правлячою партією та опозицією: перша - це державна влада, що «постановляє», а друга, що «перешкоджає» - влада «трибутарна» (опозиційна, контролююча). Ідеолог же «співсуспільної» (плюралістичної) демократії, американський політолог Аренд Лейпхарт наполягає не на поділі гілок влади у державі, а на розподілі політичних «ролей – функцій»; інші автори взагалі стверджують, що підхід до поділу влади змінюється залежно від епохи.

Поділ державної влади зовсім не передбачає створення «китайської стіни» між різними її гілками. У реальному житті кожна з трьох традиційних гілок проникає, втручається в сферу іншої. Так, у демократичних країнах

законодавче право має не тільки парламент, а й виконавча влада («делеговане законодавство» Великобританії; декрет-закони президента за поданням уряду в Італії, тимчасові акти президента, що мають силу закону у Франції). Водночас, наприклад, Конгрес США видає так звані приватні закони, які мають розпорядчий характер, що є функцією виконавчої влади. Суди ж, оголошуючи деякі нормативні акти неправочинними і ліквідуючи їх дію, вторгаються в сферу законодавчої влади. Зі свого боку, парламент має деякі функції судових органів (право імпічменту, що у багатьох країнах застосовується не лише до президента, а й стосовно інших вищих посадових осіб та суддів; право надання амністії у зв'язку з вчиненими злочинами).

Отже, концепція поділу влади має не абсолютний, а орієнтуючий характер, не підлягає сумніву і наявний тут величезний демократичний потенціал - у цьому полягає її головне значення.

Таким чином, щоб здобути легітимність у соціумі політичній владі держави недостатньо володіння формальним верховенством, застосування легітимного примусу і наявності професійного апарату управління, необхідно використовувати право і всі соціальні норми для регулювання суспільних відносин, щоб отримати соціальне визнання, легітимацію більшості населення.

Філософсько-політична природа влади та справедливості

Головне в проблемі влади - постійне випробування її здібності, наслідком якого є зміцнення або ослаблення легітимності (рис. 1).

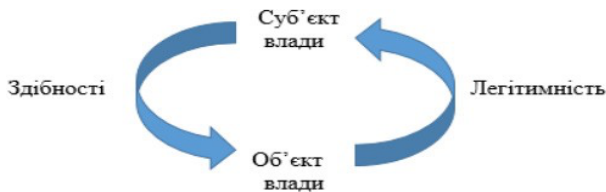

Рис. 1. Співвідношення здібності і легітимності в структурі владних відносин

Історичними прикладами слабкості влади, її недостатньої здібності

можуть служити Веймарська республіка в Німеччині або СРСР напередодні свого розпаду.

Здібності і легітимність утворюють зміст суверенітету (суверенності) влади - її правочинності. У суверенності влади, як у фокусі, сходяться і концентруються всі основні проблеми політичної філософії: влади, насильства, моралі, свободи, справедливості і т.д. Суверен - буквально господар життя, втілений закон - не наділений законом, а саме втілює його, що встановлює його в граничному випадку через право на смерть, а то й через смерть.

Відомий дослідник Д. Агамбен на матеріалі ситуацій, що виникають в тоталітарному суспільстві і його крайньому вираженні - концентраційних таборах, оголив головний нерв влади, що проявляється в граничному вираженні об'єкта влади - *homo sacer*. Так у давнину називали людину, принесену в жертву богам: така людина ставала не просто жертвою, вона була позбавлена права на життя, її існування було поза суспільством. Д. Агамбен виявив аналог *homo sacer* у гітлерівських таборах - це людина, що втратила волю, а то й людську подобу, яку міг мимохідь вбити будь-хто, офіцер, охоронець, інші ув'язнені. У радянських таборах таких людей називали «доходяги», тобто ті, що дійшли до межі існування. Голокост - по суті не що інше, як розгляд євреїв в якості маси *hominis sacri*, маси поза законом і поза життям, яку можна навіть розглядати як певну матеріальну сировину. Саме у протистоянні суверена і *homo sacer* Д. Агамбен побачив головний нерв політичної влади як феномену життя, приреченої на смерть, абсолютно не захищеної (рис. 2).

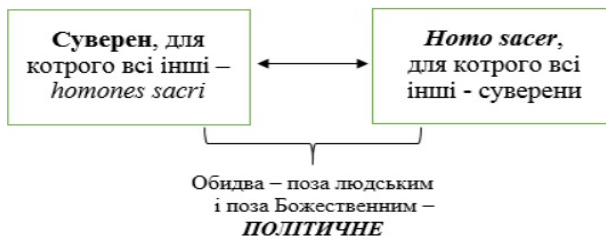

Рис. 2. Політична влада як відношення суверена і *homo sacer*

У цьому плані політична влада постає правом поза правом. Типовим прикладом її встановлення є надзвичайний стан (НС), в якому скасовується дія

всіх законів і всіх інститутів, а встановлюється режим абсолютної влади.

Порушення режиму НС перетворює людину на homo sacer. З цієї точки зору слід розрізнити два види влади:

- влада установчу - яка до і поза законом, яка закон встановлює;
- влада, заснована вже чинним законом.

З цим розрізненням пов'язані і два види свободи:

- свобода інституційна, що гарантується законами, інститутами даного суспільства;
- свобода суверенна, пов'язана з фактом існування і можливістю вибору форм існування і самого існування.

Якщо суверенність - право встановлення влади, то чи суверенні революція, владний переворот? Відповідь на це питання залежить від того, хто є сувереном, у кого право бути поза права. Якщо це уряд, то революція - не що інше, як заколот. Якщо суспільство, громадяни, народ, то революція суверенна.

У цьому плані особливий інтерес представляє демократія - форма політичної влади, що представляє собою «перманентну революцію». Крім того, демократія одночасно розширює залучення громадян у владу і розширює, посилює контроль за ними. Демократія - політична система розширеної, загальної, якщо не тотальної, суверенізації, громадського контролю всіх за всіма. Недарма демократії за деяких умов так легко зісковзують в тоталітарну диктатуру (від якобінського терору до Італії, Німеччини минулого століття) - обставина, вказане ще Аристотелем.

Набуття суверенітету може нести національне визволення, самовизначення народів, об'єднання в націю і т.д. Втрата суверенітету може бути пов'язана із завоюванням, підпорядкуванням. Можлива часткова втрата суверенітету, його делегування, як це має місце при входженні в імперію (Вірменія, Грузія), конфедерацію, федерацію, а також в союзи, альянси, міжнародні договори - як економічні, так і військові.

Варто тільки відзначити, що для суверенітету недостатньо внутрішньої легітимності. Для повноти суверенітету необхідно зовнішнє визнання правомочності даної влади. У цьому полягають проблеми сучасних «невизнаних держав», які інші держави не визнають як суверенних. Та й в історії відсутність зовнішнього визнання правомочності було причиною

багатьох конфліктів - від колоніальних захоплень до династичних воїн.

Сутність політичного простору та політичного часу

Під політичним простором науковці розуміють світ у його багатовимірному та багаторівневому прояві, котрий наповнений політичними відносинами, що мають на меті оволодіння та утримання влади.

Одразу ж слід уточнити, що політичний простір буде розглядатися як місце, де присутнє політичне буття, та як вимір існування політики.

Категорія «простору» має надважливе значення для держави та етносу, оскільки визначається як «життєвий простір», що окреслює ментальні та культурні особливості народу, ритм його життя, а не тільки як певне місце, де функціонують політичні інститути, живуть етноси та виробляються ресурси. В історії є чимало випадків, коли однією з головних причин виникнення конфліктів та воєн ставала саме боротьба за простір. У залежності від того, як розглядається політичний простір, в якості засобу або мети, виокремлюють різні його рівні за такими критеріями:

- розташування політичних суб'єктів у політичному просторі;
- розгорнута боротьба політичних суб'єктів за політичний простір;
- втілення у життя політичних цілей через політичний простір.

Проте варто зазначити, що політичний простір є динамічною категорією, котра постійно розширюється. Це обумовлюється нестримним розвитком можливостей людини та технологій.

За своєю структурою політичний простір поділяється на:

- інформаційний;
- наземний;
- повітряний;
- водний;
- космічний.

З теоретичної точки зору взаємозв'язок між політичним простором та буттям поділяється на декілька рівнів:

1. Формування держави, етносу, культури відбувається під впливом простору.
2. Постановка геостратегічних завдань, котрі з'ясовують

механізми захисту та розширення території, особливості зовнішньої політики, на основі того, що простір постає в якості політичних інтересів.

3. Майданчик взаємодії держав.

4. Вибудовування кордонів взаємодії між цивілізаціями під впливом соціокультурних або релігійних чинників.

5. Осягнення простору як території певної держави, до завдань якого відносяться:

- формування геостратегічних завдань щодо зміцнення територіальної цілісності та безпеки, у тому числі окремих регіонів;

- зміцнення держави та її безпеки, забезпечення контролю над її адміністративно-територіальними одиницями шляхом узгодження центральних та регіональних інтересів.

6. Розбудова державної стратегії з питань розробки та використання природних ресурсів в регіонах.

Дослідженням політичного простору займаються такі спеціальні галузі наукового знання, як геополітика, політична регіоналістика та глобалістика, світова політика та геоекономіка, а також політична географія. І хоча це вже сформовані наукові напрямки, і досі не втрачає актуальності подальший їх розвиток з урахуванням максимально об'єктивної картини політичного простору, котрий невпинно розвивається. Здійснити це можливо за умов залучення методології філософського аналізу.

Подекуди політичний простір за своїм складом нагадує механізм годинника, оскільки в ньому протилежні за спрямованістю часові потоки взаємодіють між собою. Це можуть бути різні цивілізації чи культури, національні, професійні, соціальні групи чи покоління, кожна з яких володіє своїм ритмом та відчуттям часу. Щоб повноцінно осягнути сферу політичного простору, необхідно відповісти на ряд запитань, таких як:

- яким чином політичний простір здійснює вплив на політичне буття?

- як політичний простір впливає зокрема на суб'єкти політики?

- чи видається можливим координувати часові потоки?

- як можливо здійснювати цю координацію в межах політичної діяльності?

Що стосується політичного часу, то в рамках політичної онтології досліджуються як його типи, а також ритми та темпи розвитку буття, так і

з'ясовуються механізми та засоби координації та кореляції різних часових ритмів задля запобігання виникненню соціально-політичних протиріч, котрі можуть виникати між суб'єктами політичного простору.

Політичне буття як складова буття загалом осмислюється такими загальнотеоретичними принципами як детермінізм, системність, самоорганізація та розвиток. Політичне буття з позицій політичної онтології розглядається як система, котра є організованою та володіє можливостями до розвитку та самоорганізації. Завдяки цим принципам політичне буття характеризується як таке, що постійно видозмінюється та розвивається в контексті співвідношення випадковості та закономірності. Крім того, політична онтологія ставить на меті виявлення взаємодії, механізмів та форм взаємозв'язку між політичною та іншими сферами буття.

На думку науковців, під час дослідження політичного буття можна виділити декілька рівнів його виміру:

- ті, що досліджуються політичною онтологією (тимчасове та просторове);
- те, що вивчається політичною антропологією (людиноцентричне);
- досліджуване політичною етикою (моральне);
- те, що вивчається політичною аксіологією (ціннісне).

Що стосується питання вивчення політичного часу у глобальному вимірі, то тут слід звернути увагу на теорію «довгих циклів», котра була розроблена американським ученим Дж. Модельскі. Оскільки, на думку дослідника, глобальна політика вимірюється змінами у політичному процесі, що відповідають довгим циклам, то в якості мети він визначав необхідність дослідити еволюційний процес змін глобальної політики. Щодо предмета дослідження, то дослідник визначає його як глобальну світову політичну систему, що знаходиться в безперервній еволюції [39].

На думку Дж. Модельскі: «Дослідження довгих циклів - це вивчення ритму глобальної політики. Передусім, воно стосується часового виміру політичного процесу та міри, у якій цей процес змінюється в часі. Через свою сконцентрованість на часі, це вивчення належить царині, яка може бути названа «хронополітикою» (*chronopolitics*). Але, оскільки воно має справу, в першу чергу, із великомасштабними системами, то повною його назвою може бути «хрономакрополітика» (досліджує ритми політичних систем, що є великими за

своїми масштабами)» [39, р. 1-2].

Із наведеного вище визначення можна побачити, що хронополітика зображується не як окрема практика, що має специфічний характер, а як певне знання. Хоча якщо звернутися до більш пізніх визначень, то в них переважає вже праксеологічне розуміння даної дефініції: «хронобіологія – це вивчення біологічного годинника, а хронотерапія – галузь медицини, яка займається проведенням лікування у відповідності з біологічним годинником пацієнта. Ми можемо розглядати «хронополітику» як проведення політики згідно часу календаря глобальної політики» [3, с. 103].

Адже навіть за часів Стародавньої Греції час поділявся на формальний – хронос та справжній – кайрос, де останній був наповнений сенсу та актуального змісту.

Якщо мова йде про політичний час, то науковці зазвичай визначають його як кайрос, через присутність в ньому великої кількості значущих моментів з різних історичних епох. Перебіг політичного часу урізноманітнюється під час повномасштабних велелюдних мітингів, у зібраннях невеличких політичних груп або під час звернень з політичних трибун. Непокірність політичного часу через неможливість його нав'язування чи демонстрації надає йому особливих рис свободи та унікальності. Все це пов'язано з тим, що хоча політичний час безпосередньо взаємодіє зі сферою політики, він водночас дотичний і до культурного середовища [2, с. 72].

Дослідники відмічають, що політичний час у свою чергу поділяється на два типи: циклічний та лінійний.

Циклічний тип характерний східній цивілізації, де час йде по колу. Ритм цього часу наповнений різного роду злетами та падіннями, через що у політичному полі з'являються та зникають нові політичні актори у вигляді певних фантомів. Ритм відрахування часових циклів впродовж всієї історії залишається однаковим, тому динаміка часового розвитку ніяким чином не пов'язана з політичними подіями, котрими насичений циклічний час.

Другий тип, лінійний політичний час, характерний для цивілізації Заходу. Його особливість полягає в русі до прогресу, що відбувається швидкими темпами.

Ознакою лінійного часу виступає безперервне вдосконалення суспільством обраної моделі розвитку, тобто еволюція в цьому напрямку.

У політичній площині лінійний час для цивілізації Заходу ототожнюється з ліберальною демократією. Даний тип політичного часу сприяв швидкому розвитку, проте й одночасно стрімкому вичерпанню культурного потенціалу Заходу.

Інструментальне бачення та відношення до світу, що характерно для Заходу, знаходить свій прояв у розподілі інформації в залежності від того, чи належить вона до сфери засобів чи то до сфери цінностей. Саме таким чином, на думку О.С. Панаріна, створюється можливість для існування лінійності.

Значні темпи розвитку Заходу у близьких до матеріального виробництва сферах культури стали можливими завдяки інструментальному відношенню до оточуючого світу. Однак в цьому приховуються і негативні наслідки. Через ідеалізацію «суспільства споживання» протягом ХХ століття спостерігалася перманентна культурна криза ціннісного аспекту, яка супроводжувалася появою феномену «втраченого покоління» (поширення молодіжних бунтів) та контркультурними викликами. Ось таку ціну довелося заплатити Заходу за інтенсивний розвиток матеріального виробництва на шляху до прогресу, наслідком якого стала зневага цінностей.

За лінійного політичного часу процвітання та розвиток однієї сфери життєдіяльності соціуму почасти призводить до безконтрольного пригнічення інших його сфер. В якості прикладу можна привести екологічну кризу, коли цивілізація надшвидкими темпами вичерпує природні ресурси і згодом сама вже не витримує ці оберти та темпи розвитку. Ще однією серйозною негативною ознакою лінійного часу є моральна втома.

В результаті прогрес та рух до нього стає лише ілюзією, а у майбутньому пасткою та утопією. Пов'язано це з тим, що сталі еталони поведінки та життя припиняють працювати, відбувається перенасичення ними, молоде покоління відторгає батьківські ідеали та жадає нових, розпочинається епоха декадансу.

Проте найбільш небезпечним ризиком, який приховує лінійний час, є провокація щодо потенційної можливості більш швидкими темпами досягти бажану ціль, прискорити політичний час. Людина, за своєю сутністю, не бажає та й не вміє чекати, особливо в умовах суспільства масового споживання. Вона живе сьогоденням. Релігія вже не здійснює на неї такий визначальний вплив, тому віра у майбутнє пов'язана лише з технічними можливостями цивілізації. Щоб підкріпити цю віру та заручитися підтримкою виборців, політики

створили та активно використовують міф щодо можливостей прискорення політичного часу. До таких міфів слід віднести заклики до «великих стрибків» Мао Цзедуна («десять років напруженої праці-десять тисяч років безхмарного щастя»), до побудови комунізму М. Хрущова («побудуємо комунізм за 20 років»), до перебудови М. Горбачова (прискорена перебудова) тощо.

Як свідчить історичний досвід, спроби прискорити політичний час, так звані «великі стрибки» по факту завершуються невтішними наслідками, котрі стають катастрофічними для суспільства, тому що відкидають його розвиток на декілька років або навіть десятиліть назад. Після розпаду СРСР держави, що входили до його складу, досить сильно відчували й досі відчувають наслідки «прискорення», які виступають у вигляді високого рівня безробіття та інфляції, падіння темпів виробництва тощо.

Щоб виправити складну ситуацію, котра склалася в суспільствах, що пережили досвід «прискорення часу», необхідно співвіднести ритм політичного часу з рівнем розвитку політичної культури. Оскільки зруйнувати міф неможливо, його необхідно замінити більш потужним. Так, замість прискореного політичного часу слід запропонувати міф довгострокового часу. І тоді згодом виникне можливість реабілітації процесу циклічності у хронополітиці, оскільки політичний час набуде максимально природного часового ритму.

Хронополітика як наука про політичний час

Хронополітика займається комплексним дослідженням неоднорідності політичного та історичного часу. Мається на увазі час, котрий пронизаний різними тенденціями, пов'язаними з максимізацією та мінімізацією можливостей для людей. Комплексне дослідження включає в себе [3, с. 52]:

- 1) моделювання односпрямованих стадіальних процесів в історії суспільства;
- 2) аналіз тенденцій, які змінюються хвилеподібно або циклічно у різних сферах людського життя.

Моделювання стадіальних процесів представлено в концепціях А. Тойнбі, О. Шпенглера, М. Я. Данилевського, Л. Н. Гумільова, котрі присвячені осмисленню невідомого життєвого циклу. А також в концепціях,

які розглядають в якості найбільш значущих стадій суспільно-економічні формації (К. Маркс, Ф. Енгельс), економічне зростання (У. Ростоу), а також технологічні уклади (Е. Тоффлер).

Хвилеподібні та циклічні тенденції змін часу розрізняються за тривалістю та спрямованістю у сфері їх дії. Серед відомих напрямів можна виділити такі, як аналіз економічної кон'юнктури з виявленням короткострокових коливань та тривалих трендів:

- 1) за М. Д. Кондратьєвим - двохвильові цикли (55-60 років);
- 2) за О. Л. Чижевським – цикли, пов'язані із сонячною активністю (11 років);
- 3) за А. Тойнбі – хвилі мілітаристської активності (прослідковується взаємозв'язок з історією західних держав);
- 4) за А. Шлезінгером - хвилі політичних змін (ототожнюються з історичними етапами життєдіяльності окремих суспільств).

Хронополітика, як окрема галузь знань, набуває самостійності лише в останні роки. Вона виникла на фундаменті уявлень про політичні зміни та розвиток, котрі накопичувалися у суспільстві шляхом надбання політичного досвіду. Трансформація сучасного світоустрою, диференціація політичного знання та його поглиблена інтеграція в науковий простір та практичну політичну площину надали хронополітиці особливого статусу та виділили її в окремий напрямок політології. Для визначення кордонів хронополітики як самостійного дослідницького напрямку, в першу чергу потрібно відмежувати хронополітичні дослідження від робіт, котрі присвячені проблемам політичних трансформацій, але мають в основному фактологічний характер. Або від тих, що виконані у рамках інших дослідницьких програм. На даний момент виділилися три рівні знання про час та політику.

Час політики. Хронополітику найбільш цікавить проблемна область питань, пов'язаних з дослідженням особливостей внутрішньополітичної трансформації, специфічних аспектів мінливості, еволюції та морфології політики. Особливе місце займає політико-філософське знання з питань онтологічних властивостей політичного часу і його співвідношенні з часом інших форм руху матерії[3, с. 63].

Політика часу. Представлена комплексом питань, які стосуються

управління часом, створення нових інститутів, співвідношення соціального розвитку та політичних змін, вироблення сучасних курсів і стратегій розвитку, інноваційних та активних політтехнологій [3, с. 63].

Час в політиці. Найбільш різnorodний і суперечливий відрізок, що поєднує проблеми соціального, історичного та юридичного часу, глобалізаційної динаміки, соціально-психологічного сприйняття часу, ролі історичної свідомості в політиці (політичні оцінки історичних подій) та інше [3, с. 64].

Слід зазначити, що дослідження політичної мінливості, а особливо її теоретико-методологічних проблем, постає в якості ключового значення для розвитку хронополітичного знання. Особливістю нинішнього етапу становлення хронополітики є ухил на побудову теоретичних моделей розвитку політичних систем, насамперед світової політики. Досить закономірно, що вони носять абстрактний характер, оскільки ще досі не існує поділу між позитивними елементами та філософським знанням в хронополітиці. У зв'язку з чим зростає необхідність тестування даних моделей. А ось залучення до тестування елементів емпіричних досліджень сприятиме приросту хронополітичного знання, оскільки раніше ці дослідження в ньому не передбачалися. Розвитком другого рівня є перспективний напрямок хронополітичних пошуків. Третій відрізок є міждисциплінарним. Він залишається найважливішим джерелом хронополітичних ідей, хоча він все більш виразно сепарується. Прикладом цього можуть служити дослідження глобалізаційної динаміки.

Крім того, хронополітика є науковою концепцією політичного часу, котрий характеризує змінюваність політичних форм та відносин в результаті сукупної діяльності суб'єктів політики. Хронополітику необхідно також розглядати як концепцію діяльності, що заснована на пізнанні якісної часової визначеності політичного процесу.

Видозміни в хронополітиці, котрі спостерігаються в останні роки та пов'язані з її оформленням в самостійну галузь знань та досліджень, виникають з уявлень щодо політичного розвитку та змін, накопичених в історії суспільно-політичної думки. Шлях до отримання хронополітикою самостійного статусу пов'язаний із інтеграцією знання, розвитком і диференціацією політичної науки, змінами у сучасному світі політики.

Вищезазначені факти постають в якості передумов для інституціоналізації хронополітичних досліджень. Можна констатувати, що в такий спосіб формуються загальні ознаки розбудови хронополітики, як інтегрованої в сучасну політичну науку галузі знання.

З іншої точки зору, цей напрям наукових досліджень з предметно-змістовних позицій залишається не зовсім однорідним. І уніфікувати його, враховуючи плюралізм сучасної політології, навряд чи вдасться.

Сучасні завдання хронополітики характеризуються розбудовою теоретичних моделей, присвячених дослідженню питань розвитку світової політики. Їх особливістю є абстрактність, оскільки поки що відсутнє розмежування між позитивістськими елементами та філософським знанням в хронополітиці. В якості подальшого завдання виступає тестування даних моделей. Крім того, успішність розвитку хронополітики також залежить від залучення до її ядра емпіричних досліджень, на які раніше науковці даного напрямку не звертали достатньої уваги.

Незважаючи на те, що міждисциплінарний рівень знання продовжує відмежовуватися, формуючи більш чіткі позиції, він також залишається в якості вагомого джерела ідей у хронополітиці. Наприклад, дослідження глобалізаційної динаміки. Також існують розходження хронополітики з традиційними підходами до дослідження міжнародних систем (мова йде про реалізм, неореалізм, лібералізм).

Слід зазначити, що близькістю до хронополітики характеризуються більшість положень конструктивізму, про які стверджує американський дослідник Дж. Рагті. На його думку, проблему трансформації в часі певних політичних систем можна вирішити шляхом залучення декількох підходів конструктивізму [3, с. 36].

В умовах першого підходу проблема трансформації, котра ґрунтується на розробленій Е. Гіденсом дефініції «подвійності структури», здатна вирішуватися на теоретичному рівні. Пояснюється це тим, що з одного боку, структура виступає в якості посередника між політичними акторами, котрі в процесі своєї діяльності здатні змінювати цю структуру, а з другого – згадана структура сама обмежує їх дію.

Другий підхід орієнтується на емпіричне вирішення проблеми часу. В якості основної його мети лежить визначення макроструктурного виміру

політики, тобто міжнародного її рівня, відобразивши її залежність від простору та часу. Даний підхід ставить на меті продемонструвати структуру у вигляді комплексу певних соціальних практик, котрі існують в просторі та часі, а також визначити їх формальні характеристики та дослідити, яким чином вони піддаються змінам.

Третій підхід конструктивізму полягає в описі та визначенні наслідків інноваційних мікропрактик, а саме діяльності неурядових організацій.

Можна виділити наступні концептуальні блоки, що складають ядро хронополітики [3, с. 102]:

1. Змінюваність політики - відрізняється від часу соціальних та природних процесів.

2. Масштабність змін у сучасному політичному світі та становленні світової політики.

3. Політична ритмологія - виступає в якості невід'ємної складової сучасної хронополітики. Вона виявляє політичну логіку змін, котрі відбуваються циклічно. Політична ритмологія відрізняється від наукових підходів тим, що в політичних процесах вікова стадійність чи періодичність обґрунтовується ними без експлікації причин та природи темпоральних характеристик. А також у виявленні науковими підходами залежності між змінами астрономічних явищ та політичними процесами.

З початку XXI століття вважається, що логіці моделі довгих циклів світової політики відповідають фази деконцентрації світового порядку, котрі передбачають появу «челенджерів» глобального розвитку.

1. Політична організація, котра характеризується множинністю нових форм, і темп політичного процесу.

Сьогодні виникають нові політичні системи, котрі відрізняються від жорстких інституціональних форм. На думку Ю. Хабермаса: «Ця політика являє собою дифузний вигляд - не статичний образ багаторівневої політики в межах якої-небудь світової організації, а динамічний образ інтерференцій та взаємодій між політичними процесами».

2. Інтенсифікація, динамічні зміни соціального та природнього середовища політики.

3. Неоднозначність прояву та нерівномірність особливостей розвитку сучасного політичного процесу. Як зауважував М. В. Ільїн: «конкретні політики

і навіть їх різновиди формуються на основі комбінації основних ідеальних типів із додаванням низки специфічних історико-еволюційних чи культурно-цивілізаційних характеристик» [15, с.8].

Можна констатувати, що сучасні глобалізаційні процеси закономірним чином містять в собі риси вестернізації та колонізації. Крім того, все більшого розповсюдження набувають технології, котрі стосуються зовнішнього управління в питаннях політичного транзиту. Вони повсякчасно удосконалюються, шляхом використання інформаційно-культурних, соціальних та економічних ефектів глобалізації.

Серед методологічних принципів хронополітики варто виокремити наступні:

1. Принцип розрізнення рівнів темпоральності: а) реального часу – «політичної хроніки»;

б) ритмів, що характерні функціонуванню певних політичних систем – «політичній хронографії» (наприклад, структура балансу сил, цикли зміни лідерства у світовому політичному процесі);

в) часу, котрий характеризує політичні системи з позицій тривалості їх існування та виокремлення усього різноманіття форм політичної організації;

г) так званого «вічного» часу, що пов'язується з формуванням логіки загального політичного розвитку, в контексті якої встановлюються універсальні політичні закони та інкорпуються форми політичної організації.

Проблеми систематизації досліджень часу та сучасних уявлень про хронополітику з методологічної точки зору закладені в концепції рівнів темпоральності. Вона була сформульована школою «Анналів». Ключова характеристика даної концепції полягала у відмінності історії подій від історії, що має велику часову тривалість. Коли перша зверталася до атомарних фактів та дій, то друга фіксувала історичні структури, які незмінно існують протягом визначеного періоду часу. До того ж в процесах, які здійснюються в межах історичних структур, що мають велику часову тривалість, виокремлювалися їх циклічно-хвильові форми.

1. Дискретність часу.

За сучасних умов розвитку в якості основного завдання хронополітики постає розподіл часу на кризовий, перехідний, а також час трансформації форм політичної організації з однієї в іншу. Найбільш принциповий момент цих типів часу пов'язаний із проблематикою, котра розкривається у сучасних суспільних науках через категорію «вічного часу», який пов'язаний з поняттями детермінізму, лінійності та неперервності.

В концепції просторово-часових реальностей І. Валлерстайна дефініція «трансформаційний простір-час» тотожна принципу дискретності часу [7]. «Трансформаційний простір-час», його ще називають *kairos*, виступає в якості протилежного формальному часу, який, на думку П. Тілліха, допомагав відрізнити якісний час від кількісного.

З названими методологічними принципами пов'язане розуміння хронополітики як діяльності (праксеологічні принципи) [3, с. 56]:

- оперативно-тактичне розуміння - гра на випередження політичного супротивника в реальному часі, політика швидкості;

- тактико-стратегічне - засноване на розумінні механізмів функціонування політичної системи; відбувається побудова політики у відповідності із вимогами політичного часу та соціальної кон'юнктури;

- стратегічно-трансформаційне - засноване на діагностиці біфуркаційного етапу розвитку певної політичної системи; асоціюється з формуванням політичних інститутів в умовах розвитку політичного процесу.

Щодо теоретико-методологічних функцій, котрі хронополітика виконує в політичній науці, слід зазначити основні з них [3, с. 66]:

- за допомогою виділення кризових періодів у соціальному та загальноісторичному часі, під час яких політична діяльність пов'язує різноманітні історичні епохи, хронополітика визначає політику як об'єкт наукового вивчення та як особливу реальність;

- розширює світоглядну основу політичного дослідження, котра проявляється в необхідності вияву фундаментальних принципів політичних явищ та їх довгострокових, стратегічних наслідків;

- виключає оціночне, нормативне трактування політичної динаміки та розглядає політичний час як невизначений результат сукупної діяльності суб'єктів політики.

Лінійна та циклічна модель історичного часу

«Циклічність» і «лінійність» – це дві основні метафізичні моделі історичного часу.

Під «циклічністю» (від грец. «коло» - сукупність взаємопов'язаних процесів, явищ, що утворюють завершене коло розвитку системи) - мають на увазі парадигму сприйняття історичного часу, яка поділяється на поліциклічну та моноциклічну. Принцип поліциклічності знаходить відображення у виокремленні локальних цивілізацій, а принцип моноциклічності – у запереченні існування локальних цивілізацій з власною динамікою розвитку.

Але початок історичного розвитку людства був всюди однаковий та характеризувався наявністю однотипних структур, форм і засобів. Цивілізаційні розбіжності з'явилися значно пізніше. Тобто історичний досвід свідчить про плюралістичний розвиток світу.

Під «лінійністю» розуміють парадигму сприйняття історичного часу, що поділяється на полілінійність (наявність різних шляхів), тобто поліваріантність шляхів розвитку, та монолінійність, тобто існування лише одного шляху розвитку людства. Лінійній парадигмі належить провідна роль в релігіях зороастризму («Добра Віра Вшанування мудрості»), індуїзму («Вічний шлях») та ін., що проповідують уявлення про свідому дію божої волі, яка направляє рух людства до певної мети. Характерно, що циклічна модель притаманна землеробським племенам, а лінійна модель - скотарським.

В основі лінійної моделі «образ історії» як процес незворотної послідовності подій. Лінійна спрямованість історичного процесу цієї моделі асоціюється з прямою (геометричний аналог), тобто лінійної послідовністю історичних подій, що відбуваються та ведуть до певного стану суспільства. Залежно від того, позначено наступний історичний стан суспільства щодо попереднього «позитивним» або «негативним знаком», виділяють прогресивну або регресивну функцію лінійної залежності. Причому, прогресивна функція лінійної моделі розвитку історії є найбільш поширеною і для неї характерне перетворення від нижчого до вищого, від менш до більш досконалого переходу суспільно-політичних змін. Ця модель базується на понятті соціального розвитку – форми, що розкриває потенціал, який спочатку закладено в систему.

Лінійні моделі історії – це будь-які зі станів системи, що ні в якому разі не повторюються в жодній з попередніх стадій та які спрямовані на розуміння історії як спрямованого процесу. Тобто система поступово наближується до певного історично-зумовленого загального стану. Дана модель - це симбіоз

«неминучості та незворотності» історичних процесів. Принципи побудови такої моделі сумісні з твердженнями, по-перше, про незалежність історичних перетворень від людського фактору і, по-друге, про спрямованість історичних процесів із заздалегідь відомим фінальним результатом (фаталістичні та механістичні погляди).

Карл Ясперс, один з видатних представників-творців такої моделі, у праці «Смисл та призначення історії» (1949 р.), акцентує увагу на визнанні лише єдиного походження людства та на наявності загального шляху його розвитку. Концепція «осьового часу» Ясперса - часу духовного народження та формування людства – аргументує єдність людської історії, виступає ключем для розуміння смислу історії. На відміну від Гегеля, який свого часу прийшов до висновку, що «віссю світової історії» є прихід Сина Божого, Ясперс вважав: «Осьовий час являє собою фермент, що пов'язує людство в межах єдиної світової історії, та ось історія повинна мати значення не тільки для християн». На його думку, спільною для усього людства може бути лише філософська віра. Континуальність лінійної моделі розвитку історичного процесу була доповнена потенційними елементами дискретного: «Історичний процес може перерватися, якщо ми забудемо про те, чого досягли, чи якщо досягнуте нами протягом історії зникне з нашого життя».

Думки про єдність історії та повторення певних циклів суспільного розвитку з'являлись вже у вченнях Платона та Аристотеля.

Циклічні моделі історії – це послідовності історичних подій (повторюються через деякі проміжки часу), які спрямовані на розуміння історії. Відповідно, наглядною ілюстрацією циклічної моделі є коло (кругообіг). Тоді історичний процес можна розглядати як рух по колу, причому, кожний його цикл не має визначеного напрямку але і не є випадковим. Абиякий стан розвитку суспільства, що притаманний і в якому перебуває будь-яка система, на тій чи іншій стадії має великий вплив на проблеми людства і може виникнути також і в майбутньому. Причому, цей суспільний лад, в свою чергу, вже існував

у минулому.

У пошуках сутності історичного часу суспільство і людська думка рухалися від циклічності до лінійності та у зворотному порядку. Лінійна функція часу усвідомлюється так само чітко, як і його циклічна функція. З одного боку, історичний шлях унікальний, а з іншого - типовий, тому що історичний процес включає всі стадії розвитку суспільства. Таким чином, циклічність дає можливість типізації та узагальнення, а лінійність додає події індивідуальність.

Відрив кожного разу більшає, та історичний час в них все більше й більше відстає від історичного часу лідера.

Циклічна часова ритміка (циклічний тип) характерна для східних цивілізацій. Хоча час і насичений певними подіями, він обертається за колом.

Лінійна часова ритміка (лінійний тип) відображена у розвитку, котрий здійснюється прогресивним шляхом. Першою, хто прийняла та засвоїла цей шлях, стала західна цивілізація. Завдяки лінійності політичного часу Захід отримав можливість розвивати власний потенціал досить швидко. Однак питання його переваг й досі залишається дискусійним. Саме інструментальне ставлення до світу надає можливість для існування лінійності. Найбільш високі темпи розвитку Заходу характерні саме у тих сферах культури, котрі тягнуться до матеріального виробництва. Проте щодо ціннісної сфери, то тут Заходу притаманний ідеал «суспільства, що споживає», наслідком чого з'являється характерна симптоматика лінійного часу, а саме екологічна криза, моральна втомленість, нездатність витримати темпи розвитку, що були раніше набрані.

Варто зазначити, що природний часовий ритм здебільшого притаманний якраз циклічності, оскільки її характер спостерігається в більшості соціальних системах, зокрема у питаннях процесів їх історичного розвитку, а також у просторовій динаміці. І як правило, розвиток за спіраллю, іншими словами, еволюційна складова знаходиться в основі циклічності.

Протягом XX століття і до сьогодні в процесі коеволюції природи та суспільства науковцями розроблялася та поглиблено вивчалася концепція циклічного розвитку.

Політична гносеологія та політична епістемологія

Гносеологія (грецькою Γνώσις — «пізнання» і λόγος — «вчення») визначається як теорія пізнання, яка досліджує загальні передумови процесу пізнання і знання, а також його результату, за умов їх єдності. Ключова увага теорії пізнання зосереджується на істині та шляху до неї. У XVIII ст. німецька філософія ввела та активно використовувала термін «гносеологія».

У полі зору гносеології стоять проблеми природи та можливостей пізнання, загальні його передумови, питання його істинності та достовірності, співвідношення знання з реальністю. Головні питання гносеології становлять її завдання, а саме:

- що таке пізнання?
- що означає пізнати?

Слід зауважити, що філософія відповідно поділяється на вчення про буття – онтологію та вчення про пізнання – гносеологію.

Теорія політичного пізнання, саме так розуміється в широкому сенсі цей термін філософія політики, має певний поділ на політичну епістемологію та політичну гносеологію. В якості предмету останньої виступає процес пізнання та взаємодії у ньому політичних суб'єктів та об'єктів. Предметом політичної епістемології є політичне знання, яке співвідноситься з реальністю політичних процесів, тобто вже сам результат процесу взаємодії суб'єктів та об'єктів політики.

І тут важливим є з'ясувати, чим відрізняється теорія політичного пізнання від філософської методології політики та філософських аспектів політичної онтології.

Як зазначалося раніше, філософські дослідження онтології політики концентруються на вивченні реальної політичної дійсності через співвідношення суб'єктів та об'єктів політики. За допомогою реалізації даної функції філософія намагається відповісти на наступні питання.

1. Політична дійсність постає в якості множинності певною мірою замкнених утворень чи є єдиним процесом?

2. Чи має соціально-політичний процес свою мету, спрямованість, сенс?

3. У чому полягає відмінність між політичними та соціальними, економічними, правовими процесами та явищами?

4. Чи може бути досягнутий прогрес у політичній сфері життя людей?

Якщо ж філософію розглядати з позицій теорії пізнання політики, то перед нею постають інші питання.

1. В який спосіб науковці досліджують політичну дійсність у випадку отождоження її з цілісним універсумом?

2. Розглядаючи політику як множинність існуючих в ній соціокультурних утворень, у чому полягає особливість її пізнання?

3. Які існують відмінності або подібності між пізнанням політичних явищ та інших природних і суспільних явищ?

Іншими словами, відповідаючи на ці питання, в якості предмету розгляду виступає вже не тільки сама політична реальність, а пізнавальна діяльність науковців щодо вивчення цієї реальності.

Також досить чітко можна прослідкувати розмежування між методологічними та теоретико-пізнавальними позиціями філософії політики.

У контексті методологічного виміру дослідницька зацікавленість філософії політики спрямована на більш високий рівень пізнання. Тобто мова йде не тільки про сутність політичного процесу та осмислення політичних реалій, а про певні підходи, методи, засоби, принципи та форми пізнання.

Щодо теорії пізнання політики, то тематика її досліджень зосереджена на співвідношенні фактів політичної епістемології та реального політичного життя, пізнанні політичної дійсності в контексті взаємозв'язку ідеального та матеріального.

Для того, щоб вияснити закономірності людського буття у сфері політики, необхідно розмежовувати з одного боку певні закономірності політичної дійсності з позицій реального стану речей, а з іншого – існуючі закони політичної науки. Оскільки відсутність розуміння у відмінності законів, що виступають структурними складовими теоретичної системи певної галузі наукового пізнання, від законів онтологічного виміру, які спостерігаються в якості тенденцій реального політичного процесу, може призвести до загального заперечення існування політичного буття на засадах природи його

закономірностей.

У зв'язку з цим можна згадати твердження австро-британського філософа К. Поппера, який зауважував, що суцільним непорозумінням буде сподіватися на відкриття так би мовити «законів руху суспільства» на кшталт здобутку І. Ньютона, пов'язаного з відкриттям законів руху фізичних тіл.

Як зазначав К. Поппер у своїй праці «Злиденність історизму», не може існувати ніяких законів руху суспільства через те, що жоден суспільний рух не є аналогічним або хоча б схожим на рух фізичних тіл.

Тим паче, що Закони Ньютона був лише ним сформульовані, а не відкритий, оскільки в природі вони мають дещо інший вигляд, аніж це було висловлено у теорії Ньютона. Загалом, наукові закони є певною ідеалізацією, котра за об'єктивних можливостей та направленості людського пізнання здійснює проєкцію на довколишнє середовище, характеризуючись як складова існуючої реальності.

У даному вигляді не існує будь-яких законів, у тому числі суспільного або політичного руху, як, наприклад, не існує понять у навколишній реальності. Замість них діють об'єктивні аналоги, що представлені у вигляді певних закономірностей, тенденцій, об'єктивних законів тощо. Саме вони лежать в основі сформульованих законів науки, зображених в якості абстракції чи ідеалізації. Таким чином, можна побачити певне розмежування. Об'єктивні закони присутні в реальності, у тому числі політичній, а закони політичної науки існують тільки як ідеалізації. Проте варто зауважити, що зазвичай закони науки досить чітко та достовірно зображують політичну реальність, тому їх ідентифікація в якості певних закономірностей чи тенденцій людського політичного буття за конкретних практичних умов та ситуацій стає прийнятною та оцінюється як необхідна і корисна.

Термін «епістемологія» походить від давньогрецького слова «епістеме» (episteme - знання). Ця частина філософії, котра сконцентрована на дослідженні шляхів отримання знання з окреслених предметів, підстав та меж нашого знання, наскільки воно вірогідне або недостовірне, вивчає загальні риси процесу пізнання і його результат – знання (зв'язка об'єкт-знання). «Гносеологія» (походить від давньогрецького слова gnosis - пізнання) формує свої уявлення в контексті суб'єкт-об'єктних відносин і постає в якості

теорії пізнання. У некласичній філософії останніми роками все частіше розмежовують гносеологію та епістемологію, акцентуючи увагу на важливій ролі в процесі пізнання не тільки самого суб'єкту (як то в гносеології), а об'єктивних структур знання (притаманне епістемології).

Щодо основних проблем епістемології, то їх можна виразити наступними запитаннями:

- Як влаштоване знання?
- Які в науково-теоретичній і практичній діяльності існують механізми його об'єктивації та реалізації?
- Які типи знання?
- Які існують загальні закони життя, закони змін та розвитку знання?

При цьому, опосередковано враховується механізм свідомості, котрий залучений до процесу пізнання, через наявні інтенціональні зв'язки у знанні, а саме референції, номінації тощо. При цьому об'єкт може бути розглянутий в якості реальності, як матеріальної дійсності віднесення знань, або ж в якості ідеального об'єкту, як структурного елемента самого знання.

Сучасний стан епістемологічних досліджень визначається за допомогою наступних чинників:

1. Вихід за рамки пізнавальних ситуацій взаємовідносин між знанням й об'єктом. Утворення комплексних різновидів діяльності, в котрих окрім пізнання варто приділяти увагу функціонуванню знання також й в інших областях: управлінні, проектуванні, навчанні, інженерії;
2. Доповнення або навіть заміщення класичного відношення «істинності» іншими, в тому числі «повнотою», «реалізованістю», «несуперечністю», «інтерпретованістю» та ін;
3. Становлення диференційованої та розгалуженої типології знання виділення більш частинних варіантів знання поряд з природно-науковим, практико-методологічним, інженерно-технічним і гуманітарним;
4. Семіотична структура знання постає в якості особливого предмету дослідження;
5. Інші різноманітні епістемологічні одиниці знання, як то мова, набувають інтенсивної дослідницької уваги;
6. Відбиток кризи сцієнтизму: наростаючий інтерес звернений до когнітивних комплексів, котрі пов'язані з різними духовними та історичними

видами людської діяльності, які знаходяться поза традиційними увявленнями про раціональність, у той час, як наукове знання припиняє бути основною формою знання.

Різноманітність природи знання спонукає проблему визначення основного об'єкту досліджень епістемології. Можна знати певний факт або закономірність (як то принцип, правило або припис), якусь людину, річ, місце, як відтворюється певна діяльність – будуються міста або гра на гітарі. На різних мовах значення слова «знати» можуть бути виражені різними словами.

Наприклад, французькою мовою щодо місця чи людини вживається *connaître*, а в словосполучення «знати як» або «знати що» використовується *savoir*. Щодо української мови, то поряд зі словом «знати» існує його архаїчний синонім відати, хоча він і не відтворює усіх його значень. А ось якщо звернути увагу на значення «знати як», то тут доречніше використовувати слово вміти. Саме тому Бертран Расселл наголошував на різниці між значеннями та тлумаченнями різних похідних від слова «знати».

Наукове знання, а саме загальнолюдське знання, стає в пріоритеті епістемології. Хоча до епістемологічного дискурсу також входить і дослідження побутового знання (людина – суб'єкт), котре в Древній Греції називали *доксою*. Головним для аналізу твердженням виступає загальне «знати, що Р», в котрому «Р» означає усілякі загальноприйняті твердження, на кшталт «Земля обертається навколо своєї осі».

Базові поняття: віра, істина, знання

У побуті віра визначається як віра в майбутнє, принципи, ідеї, релігію і як довіра іншій людині. Подекуди, коли людям здається, що вони можуть довести успішність чи корисність якогось процесу, явища чи будь-чого іншого важливого на їх думку, то вони кажуть, що вірять у це. Наприклад, хтось зможе повірити у чийось улюблену футбольну команду. І тоді така віра не буде предметом епістемологічних досліджень, оскільки в епістемологія займається з'ясуванням причин, чому саме люди вірять.

«Вірити чомусь» в епістемологічному розумінні означає вважати, що це відповідає істині. Іншими словами, «вірити Р» не більше, ніж вважати, що «Р» є фактом. Задля того, щоб щось знати, необхідно думати, що це являє собою

істину. В епістемологічному розумінні слід вірити, що дане щось є фактом.

Варто зазначити, що знання є відмінним від думки та віри. Людина думає, що це правда, коли вона заявляє, що вірить у це. Проте, звичайно, людина може помилятися, і те, у що вона вважала істинним, може виявитися хибним. Що стосується знання, то тут ситуація є докорінно іншою. Можна припустити, що певна особа вважає, що куртка зроблена з натуральної шкіри, та намагається підпалити її вогнем. Проте, куртка загорається та палає. І тепер ми можемо сказати, що дана особа вірила, що куртка була шкіряною, але її припущення виявилось помилковим. Ми не можемо стверджувати, що особа знала, з чого саме вироблена куртка, оскільки це було не так. Оскільки твердження повинно бути істиною, щоб вважати його *знанням*.

Крім того, дві людини можуть одночасно *вірити* речам, котрі взаємно суперечать одна одній, хоча знати ці речі, вони не можуть. Наприклад, перша особа може вірити, що куртка зроблена з натуральної шкіри, а друга особа вірить, що зі штучної. Але перша особа знає, що куртка з натуральної шкіри, тоді як друга особа не може одночасно знати, що зі штучної. Оскільки дві особи не можуть одночасно знати про дві речі, які одна одну взаємно виключають.

Людина насправді сама собі суперечить, коли каже, що «знає Р, проте не вважає Р істиною». Коли ж людина знає Р, то вона вважає, що Р є істиною насправді. Коли людина гадає, що Р є істиною, то вона вірить в Р. Приведені вище пояснення ілюструють Парадокс Мура (рис. 3).

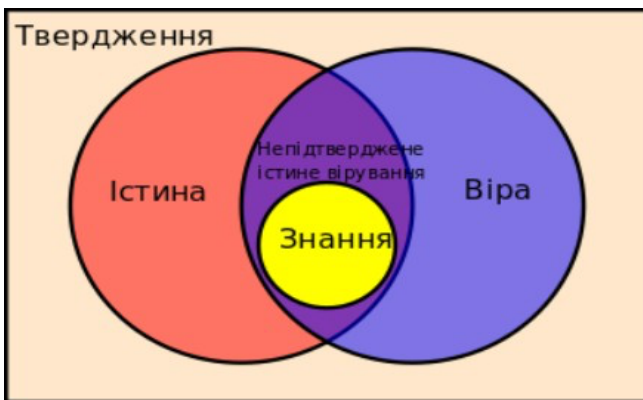

Рис.3. Знання представлено у вигляді кіл Ейлера.

Підтвердження (юстифікація). «Вірити, що Р» і «знати, що Р» - дані твердження дуже схожі за структурою мови. Вони обидва можуть бути істинними, проте віра можлива й у неістинні або ж хибні твердження. Різниця між цими двома твердженнями, а саме, що знання є підтвердженою істинною вірою, вбачалася західними філософами аж до 1960-х років. Ще Платон у діалозі «Теетет» аналізував і пояснював думку, хоча й не схвалював її, що знання є істинною вірою.

Американський філософ Едмунд Геттєр у своїй статті «Чи є підтверджена істинна віра знанням?» (1963р.) це визначення поставив під сумнів за допомогою опису гіпотетичних ситуацій, в котрих сформулював, що є віра, яка відповідає істині, і це підтверджується. Однак дане підтвердження було отримано з хибних уявлень. А, отже, вона (істинна віра, що підтверджена) знанням вважатися не може. Після чого в експертних колах виникла жвава дискусія з наведених у статті Геттєра міркувань.

Евристичний потенціал політичних досліджень. Концепт «Мода»

Переходячи до розгляду політичних досліджень в контексті їх евристичного потенціалу слід звернути увагу на зміни умов, в межах яких набуває подальшого розвитку політична наука, а саме на процесах її гібридизації та внутрішньої спеціалізації. Найбільш перспективним шляхом вдосконалення цих процесів є оновлення категоріального апарату досліджень на соціально-політичну тематику за допомогою залучення до наукового обігу політичної науки дефініцій та концептів, притаманних системі соціально-філософського знання. За для об'єктивної оцінки результату від вказаних вище дій в контексті дослідження соціально-політичної реальності, в якості прикладу, слід оцінити евристичний потенціал такого концепту, як «мода».

Загалом, на думку науковців, міждисциплінарні дослідження з використанням методологічного інструментарію, притаманного соціально-філософському знанню, сприятимуть підвищенню можливостей теоретичних розробок сучасної політології.

З початку 50-х років ХХ століття у соціології, культурології та

філософії для експлікації та подальшого наукового дослідження суспільних явищ та процесів активно починає застосовуватися концепт «мода».

«Мода» (з лат. *modus* – норма, правило) у соціологічному розумінні виступає в якості певного феномену, що має культурну та соціально-психологічну направленість, базується на нерівності, що притаманна соціуму, та отримує свій прояв через зовнішню імітацію значущих елементів. Прийнято вважати, що концепт «мода» зосереджує у собі особливі форми людської поведінки, специфічні культурні зміни, об'єктивні стани та особливі фактори прояву людської свідомості.

Культурні форми та зміни, що відповідають поведінці людей, дозволяють цьому феномену відбивати два аспекти «сучасності»:

- безперервне продукування рекламою та підсилення за допомогою ЗМІ змін соціальної реальності, їх трансформація;

- самовираження та отождолення себе з певною соціальною групою шляхом вибору стилю або оволодіння товарами споживання, за допомогою яких людина здатна впливати на оточуючих, їх оцінки, наміри та поведінку по відношенню до себе.

Мода, з позицій філософського дискурсу, зображена в якості короткострокового планування стандартів поведінки мас, що ґрунтується на досить значній за масштабами та швидкій зміні предметного середовища людей. Охарактеризувати природу даного явища можна з наступних позицій:

- циклічності, тобто періодична зміна минулого та сьогодення, традицій та сучасності;

- універсальності, у розумінні всеохоплюючого проникнення в найрізноманітніші сфери суспільного життя;

- релятивізму, в контексті рухливої зміни форм та тенденцій моди;

- ірраціональності, спрямованої на емоційну складову людини, через що її дії можуть не відповідати прийнятим у суспільстві нормам поведінки або здаватися нелогічними.

З другої половини XVII століття релятивізм та циклічність підштовхнули філософів розглядати моду не в якості певного атрибута, а як уособлення минучості, котрому не притаманні ознаки стійкості. І хоча концепт «мода» набув широкого розповсюдження у дотичних до політології науках, в контексті досліджень соціально-політичного спрямування цей термін не

набув досить широкого та поглибленого використання. Доказом чого служить відсутність пояснення концепту «мода» у довідковій літературі, як вітчизняній, так і західній, що має політологічне спрямування.

У соціально-філософському дискурсі використання концепту «мода» зарекомендувало себе досить ефективно. Щодо введення та застосування даного концепту у категоріальному апараті досліджень з соціально-політичної тематики, то тут слід виділити наступні моменти:

- явище моди можна спостерігати у всіх сферах людського життя, воно комплексно представлене у різних форматах та в кожній складовій життєвого простору людей;

- в рамках соціокультурного підходу мода займає одне з ключових місць категоріальному апараті; евристичний, творчий потенціал даного підходу базується на принципах плюралізму, комплексності, різноманіття та єдності, системності, а також на феноменологічних та антропологічних методах;

- феномен моди, будучи предметом дослідження, здатен розширювати власне проблемне поле та конкретизувати його за допомогою введення та доповнення наукового доробку новими термінами та категоріями, як то модна поведінка чи свідомість, модні рішення тощо.

Показовим буде продемонструвати зазначені вище твердження, спираючись на дослідження суспільних рухів як частини соціально-політичної реальності.

Вважається, що суспільні рухи, як політичні утворення, що мають неформальну та досить вільну структуру, орієнтуються на зміни. А їх тактика характеризується прямою дією. Формування цих суб'єктів у межах соціально-політичної реальності відбувається шляхом розповсюдження у соціумі конкретних ідей, що «створюють для індивідів, які приєднуються до тих рухів, нові форми соціальної та політичної ідентичності».

Спираючись на думку, що на символічному рівні мода виступає в якості механізму відмежування або соціального приєднання до «значущого іншого», а також в її рамках формуються та відтворюються певні ознаки соціального стану, зі значною долею ймовірності можна говорити про присутність даного феномену в процесі виникнення суспільних рухів. В даному контексті мова йде про рівень формування ідентифікаційних тенденцій.

До того ж, у випадку залучення до проблематики дослідження

суспільних рухів концепту «мода», доречним буде доповнити його іншими понятійно-категоріальними елементами з метою більш конкретного формулювання та передачі змісту. Такими як модна акція чи дія, модний формат та ідеологія.

Щодо «модної ідеології», то, на думку Д. Белла та З. Бжезинського з другої половини XIX та до початку XX століття «модною» була соціалістична (комуністична) ідеологія, котра знаходила своє відтворення в суспільних рухах – політичній практиці. Починаючи з середини XX століття «модною ідеологією» вважалася ліберальна. А з кінця XX століття цей статус отримала вже консервативна ідеологія. Як зазначав І. Валлерстайн у своїй праці «Після лібералізму», що після відходу з перших позицій лібералів, почали піднімати голову консерватори. Вони відновилися через сто п'ятдесят років самознищення. Цей період був завуальований як містицизм та благочестя. Крім того, зрозуміло, що категорія «модної ідеології» дозволяє уточнити природу суспільних рухів сучасності з позицій ідеологічної направленості.

Поведінка у вигляді «модної дії чи акції» може мати вигляд конформістського варіанту або протесту. За сучасних умов члени суспільних рухів зазвичай обирають один найбільш підходящий. Закономірним є припущення, що під час кризової ситуації суспільство обирає другий варіант, а за умов стабільності – перший. Так, у якості прикладу, можна навести дані соціологічного опитування, котре було проведено по всій Україні окрім окупованих територій у 2016-2017 роках Українським центром економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова. Зазначається, що опозиційні сили мали наміри критикувати владу за будь-яких приводів, тим самим виступати в якості каталізатору суспільних протестів, їх ініціаторами. Також могла долучатися так звана «інтелектуальна» опозиція. Вона більш поміркована, проте її дискурс подібний.

Слід зазначити, що більш детальна конкретизація категоріального змісту критики може виявити напрямок дій та подальшої поведінки представників суспільних рухів.

Ще одне поняття – це «модний формат». У сучасному світі в межах наукового дискурсу та в умовах розповсюдження інтернету, у якості всесвітньої системи комп'ютерних мереж передачі інформації та її зберігання, дане поняття використовується по відношенню до соціальних мереж. Аналіз мережі

інтернет демонструє наявність активного залучення різноманітних сайтів, блогів, форумів для демонстрації діяльності суспільних рухів та громадських організацій.

До того ж, у контексті антропологічного методу в межах вищевказаного соціокультурного підходу соціальні мережі з одного боку можуть досліджуватися у вигляді певних способів чи форм існування представників інформаційного суспільства, а з іншого – в якості результату (чи процесу пошуку) усередненого способу функціонування та загалом існування членів даного типу соціуму. І в такому випадку через мережу Інтернет можна аналізувати, з'ясовувати та уточнювати існуючі мотиваційні (а подекуди й ціннісні) моменти з питань входження представників суспільства до складу певних соціальних груп.

Слід нагадати, що антропологічний та історичний методи стверджують необхідність підпорядкування різноманітним інститутам життя сучасних представників соціуму (А. Гелен). У контексті активного розповсюдження та застосування вищевказаних понятійних категорій, звернення до цих методів та процедур в рамках соціокультурного підходу дає можливість визначитися стосовно потенціалу та перспектив функціонального розвитку політичних утворень.

Таким чином, поглиблення міждисциплінарних зв'язків сприяє розбудові сучасної системи знань, у тому числі й політичної науки. Цей процес сприяє обміну інструментарієм, перш за все теоріями, методами, поняттями та категоріями, та розширенню предметного поля.

Перш за все, зацікавленість викликають концепти, котрі вже перевірені та відпрацьовані у соціально-філософському дискурсі. Пояснюється це тим, що у відповідних концепціях, підходах та методах вони традиційно складають основу категоріально-понятійного апарату. І в подальших стратегіях їх залучення вибудовується підґрунтя для використання даних теоретичних конструкцій. Одним з таких є концепт «мода». Він розглядається та залучається для збільшення ефективності соціально-політичних досліджень сучасності. Пізнавальний потенціал концепту «мода» в контексті дослідження структурних елементів соціально-політичної реальності формується на основі методів соціокультурного підходу та системи категорій, котра вносить уточнення та корективи до змісту, від «модної поведінки чи акції» до «модного формату».

Теми індивідуальних завдань:

1. Функціональні та кон'юнктурні цілі політики.
2. Характерні ознаки політичного часу.
3. Особливості політичного простору. Рівні взаємозв'язку простору та політичного буття.
 4. Часові та просторові горизонти політики, політичного прогнозування та планування.
 5. Політична наука та сучасна загальнонаукова парадигма.
 6. Поняття політичного знання: можливості та межі.

Питання для самоперевірки:

1. Лінійна парадигма сприйняття історичного часу не стала провідною в релігії:
 - A) індуїзму;
 - B) рідновіства;
 - C) зороастризму;
2. Невід'ємною складовою сучасної хронополітики є:
 - A) політична ритмологія;
 - B) політична культура;
 - C) політична міфологія;
3. Циклічність як парадигма сприйняття історичного часу поділяється на:
 - A) поліциклічність і мультициклічність;
 - B) мультициклічність і моноциклічність;
 - C) поліциклічність і моноциклічність;
4. Метафізична просторова модель історичного часу не може бути:
 - A) циклічною;
 - B) лінійною;
 - C) гіперболічною;
5. Різновиди легітимності влади за Д. Истоном:
 - A) онтологічна, структурна, демократична;
 - B) ідеологічна, структурна, персоналістська;
 - C) традиційна, структурна, персоналістська;

МОДУЛЬ 3. Політична антропологія. Політична праксеологія

Людина як предмет політичної антропології

Предметом політичної антропології (*political anthropology*), як розділу політичної науки, є «людина політична».

У широкому сенсі - це філософсько-політична концепція, яка розглядає проблеми людини на основі універсальності законів буття та універсальності принципів людської діяльності.

У вузькому сенсі - це наука, яка вивчає вплив політичного устрою на людину та зворотний вплив людських якостей (інтелектуальних, соціальних, культурних, релігійних, тощо) на політичні процеси.

Вже Аристотель в «Політиці» розглядав людську істоту як політичну.

У науковому розумінні політичної антропології спостерігаються два напрямки:

- порівняльне дослідження «людини політичної» (особливої іпостасі) і «людини економічної»;
- дослідження особливостей розвитку архаїчного суспільства (управління та владних відносин).

Термін «антропологія» з'явився в Германії в XVI ст. в назві наукової праці про анатомічний устрій людського тіла М. Гундта «Антропологія про достоїнство, природу та властивості людини і про елементи, частини й члени людського тіла». Політична антропологія як розділ антропологічної науки - це сукупність наукових знань та вчень про природу «людини політичної» та її діяльність.

Якщо антропосоціогенез (вивчення людського роду з моменту його зародження) - предмет соціальної та фізичної антропології, то предметом політичної антропології в найзагальнішому сенсі, як окремої антропологічної дисципліни, є виявлення та вивчення (в історичній динаміці) особливостей сформованих політичних спільнот.

Відповідно до наукових досліджень американських політантропологів М. Шварца, В. Тернера та А. Тюддена мета нової політичної антропології - вивчення відносин між суб'єктами політичного поля (між індивідами та

групами), бо ці відносини є підґрунтям політичного процесу. Важливо акцентувати увагу саме на цих процесах політичного життя, ніж на тих групах, в межах яких вони відбуваються. Однак, центральне поняття політичної антропології - це влада (не тільки політична або державна) в широкому діапазоні вивчення, як взаємовідносини між індивідами та групами в різних сферах життєдіяльності, в тому числі, й неформальний дискурс.

З політико-антропологічної точки зору владу можна розглядати в ракурсі домінування неформальних відносин в різних соціальних групах з обов'язковим урахуванням психологічних, символічних і світоглядних потенціалів влади. Саме завдяки цим ресурсам влади забезпечується підпорядкування об'єкта влади суб'єкту. Причому, суб'єкт влади впливає як на поведінку об'єкта, так і на його свідомість. Таким чином, запропонований вченими-політантропологами науковий погляд на владу та владні відносини дозволяє істотно збагатити сучасний науковий дискурс з цієї проблематики.

Слід підкреслити, що принцип системного підходу, як важливий принцип політичної антропології, базується, в свою чергу, на двох головних принципах.

1. *Принцип системності* - двоякий розгляд будь-якого досліджуваного об'єкту: як підсистема більш великої системи, з одного боку, і як надсистема для дрібних систем, що входять до неї, з іншого. Наприклад, якщо розглядати предмет політичної антропології з точки зору політичної системи в цілому, то «людина політична» є підсистемою. З іншого боку, дії «людини політичної» (наприклад, голосування) пояснюються політичними, економічними, релігійними, моральними та іншими мотивами. Тобто, «людина економічна», «людина релігійна» і «людина моральна» є підсистемами системи «людини політичної», що виступає для них як надсистема. У той же час вплив кожної з цих підсистем в різні часові інтервали неоднаковий. Тому для оцінки значущості кожної підсистеми для системи в цілому, необхідно враховувати інший принцип.

2. *Принцип ієрархічності* - виокремлення важливих властивостей та взаємодій окремих частин складного об'єкту (його підсистем). Раціональне використання цього принципу дозволяє визначити домінуючий вплив на систему (її поведінку) будь-якої з підсистем.

Суттєво збагатило сучасну політичну науку використання таких методів політичної антропології як системного, структурного, порівняльно-історичного, типологічного.

Наразі актуальні політичні проблеми різних суспільств (сучасних західних, незаангажованих), роль яких традиційно недооцінювалася політологами. Це будь-які неінституціоналізовані ситуативні форми політики, її символічні та ігрові форми прояву, які особливо важливі всередині окремих соціальних груп і громад, тобто, на мікрополітичному рівні.

Людина як суб'єкт і об'єкт політики

Концепт «Людина» розглядається в політичних дослідженнях як первісний і дуже важливий носій відносин (політичних, владних) в суспільстві. Суть людини, як суб'єкта різноманітних видів діяльності, проявляється завдяки взаємодії з іншими суб'єктами та досліджується в системі: «людина – всесвіт», «людина – людина», «людина - спільність людей», «людина – суспільство». Тож, напрямки політичного розвитку суспільства базуються на інтересах, цілях і устремліннях людини, що широко інтегровані в різноманітні соціально-економічні структури.

В політичній науці слід виокремити три основних аспекти проблеми особистості:

- 1) «власне людина» - цілісна істота з інтелектуальними, розумовими, психоемоційними рисами, які притаманні їй як особистості;
- 2) особистість як представник роду людського, тобто, парламентарій, член організації та соціально-етнічної групи;
- 3) особистість як свідомий, рівноправний, активно взаємодіючий з владою учасник суспільно-політичного життя; людина, яка виступає суб'єктом і об'єктом політичного впливу.

Підвищений інтерес до людини як особи та до її місця в політичному житті - характерна прикмета багатьох політичних досліджень. Уже в стародавні часи появляються вчення, які грають певну роль у розумінні суті взаємозв'язків особистості та суспільства, але загалом дають різну оцінку відношенню особистості до держави і політики. Найбільш поширеними та впливовими є вчення Конфуція, Платона та Аристотеля.

У патерналістській «концепції держави» Конфуція держава розглядалася як одна велика патріархальна сім'я, тобто, вся повнота влади належала правителю-батьку. А рядова людина в цій концепції зображувалась як простий виконавець царської волі, як суспільно-пасивний політичний учасник.

Платон розробив тоталітарну трактовку особистості, згідно з якою людина виступає лише об'єктом влади. При такому розумінні особистості в політичній концепції Платона питання про політичну роль людини та її автономію навмисно виключається.

Політичне життя суспільства в наукових працях Аристотеля представлено у взаємозв'язку «людина – природа». Індивід (за Аристотелем) стає органічною частиною живого і цілісного суспільного організму, бо в державі, як вищій формі спілкування людей, реалізується природа «власне людини». Індивід – це політична (за своєю природою) істота, яка приречена жити в суспільстві, колективі, сім'ї. Аристотель був прихильником пріоритету держави у відношеннях з громадянами, але на відміну від Платона, виступав проти одержавлення суспільства. Отже, у вченні Аристотеля, як і його попередників (Конфуція, Платона), не відділяється суспільство і особистість від держави.

Майже кожен філософ пов'язував сутність людини з якоюсь ознакою, нерідко перебільшуючи її значення. Наприклад, Макіавеллі тлумачив людину як начало негативне, що реалізується через людські відносини за принципом «людина людині – вовк». Правитель, по Макіавеллі, повинен вважати всіх людей темним, неосвіченим і злим натовпом. Проте, з ім'ям Макіавеллі як теоретика організаційної поведінки людей, пов'язано теорія еліт, технології ефективного лідерства, тощо.

Важливість ролі особистості в політиці в загальному плані розглядалась в багатьох політичних концепціях. Особистість та індивідуальність не тільки взаємопов'язані, а й взаємообумовлені: формування якостей особистості тісно зв'язано з індивідуальною самосвідомістю людини. Проте переважно розглядалась роль і внесок видатних політиків у розумінні суті взаємозв'язків особистості та суспільства, в співвідношенні до народних мас, класів і, навіть, натовпу. В політичних дослідженнях охарактеризовано рівні політичного

розвитку людини, переважно політична роль видатних особистостей.

Політика часто персоніфікується, одержує ім'я того, хто її визначив або здійснив, тобто тих, хто здійснював помітний вплив на розвиток політичного життя мас, а саме, державних керівників, ідеологів політичних рухів, вождів. При цьому незаслужено замовчується роль «рядової» або «масової» особистості. Лише в другій половині ХХ ст. після краху тоталітарних режимів і демократизації суспільного життя на ці питання в політичному середовищі стали акцентувати достатньо серйозну увагу.

Політика в будь-якому її прояві так чи інакше впливає на долю пересічних громадян. В цьому сенсі в якості кінцевого об'єкту політики завжди виступає проста людина. Саме ця обставина обумовлює активну суспільно-політичну позицію рядового громадянина, тобто щоб він виступав суб'єктом політики.

Певні передумови, які є наслідком активного включення особистості в політичне життя, доцільно розділити на три групи:

- матеріальні;
- соціокультурні;
- політико-правові.

Спостереження показують, що для нормальної політичної діяльності людини необхідно первісне задоволення її життєвих потреб. Досвід свідчить: чим більш багате суспільство, тим більше воно відкрито демократичним реформам функціонування. Рівень добробуту прямо пропорційно впливає на політичні інтереси, переконання та орієнтації людини.

Слід підкреслити, що політична культура людини (особливо освіта) є необхідною умовою забезпечення ефективного впливу особи (громадянина) на державу загалом і, зокрема, на діяльність державних органів. Неграмотна людина виступає об'єктом, а не суб'єктом політичних подій, бо стоїть поза особисто усвідомленою політикою. І навпаки, чим більш освічена людина, тим краще вона орієнтована в політичному процесі й, головне, схильна до демократичних перетворень і вчинків.

Також суттєвою передумовою активної політичної позиції громадянина є політико-правові фактори, а саме: демократичний політичний режим, домінування в суспільстві гласності, демократичної свідомості, політичної культури, політико-правова забезпеченість демократичних процедур формування всіх гілок влади, рівноправна участь громадян на всіх

стадіях прийняття політичного рішення.

Отже, політична діяльність особистості базується на сукупності певних передумов, які можуть або сприяти розвитку політичної свідомості та активності громадян, розкриттю їх потенціальних якостей як суспільно-політичних діячів і/або представників політичної еліти, формуванню цілісної особистості як дійсного суб'єкта політичного процесу, що відбувається в суспільстві, або суттєво утруднити всі демократичні процеси і консервувати політичну апатію і пасивність громадян.

Політичне рішення може бути вірним, невірним або суперечливим. Але без демократичної свободи не може бути прориву у невідоме відкриття нового в пізнанні політичного процесу.

Міфологеми «нова людина» та «надлюдина»

У разі, якщо міфологічний герой відкриває чи стверджує божественний закон, то для політичного героя конкретний моральний ідеал пов'язаний із образом Батьківщини-Матері, який дає йому національна еліта. «Герой стає втіленням боголюдини або «надлюдини» - першопредка нації, народженого Абсолютом у прадавні часи (причому, першопредком може виступати і міфологізований образ конкретної людини). Саме в цьому моменті через традицію політичний міф зв'язується з архаїчним, і саме з погляду традиції оцінюється роль політичного героя. Звертаючись до архетипових образів, політичний герой має шанс пов'язати свою повсякденну боротьбу за владу з глибинними духовно-моральними настановами. Тільки в цьому випадку

«бажане» в його політичному проекті знайде причину в абсолютному».

Тож, для успіху справи потрібно пам'ятати про ще одну важливу умову, а саме: харизматичний лідер - це та людина, думки, дії та емоції якої збігаються із підсвідомими очікуваннями певного соціуму в певний момент історії. Зазвичай харизматичний лідер - це лідер з яскраво вираженими природженими рисами.

Проте без глибоко виваженого підходу найкращі, на перший погляд, наміри консолідованих лідером мас можуть повести суспільство не лише вперед, еволюційним шляхом, до вищої мети (що в історії траплялося дуже рідко, оскільки збіг інтуїції лідера, підтриманого народом, і долі соціуму, яка визначається багатьма чинниками, відбувається не надто часто), а й назад, до інволюційного повороту життя. Якщо тип лідера і підсвідомі очікування соціуму відповідають змісту еволюційної політичної мети, то соціум має зрушитися з місця в напрямі зростання, еволюції, прогресу. Успіх лідера полягає в увідповідненні адекватності ситуації, а не тільки в його мудрості чи майстерно дібраному образі.

Умовою легітимації політичного діяча як конкретного політичного лідера (локального вождя, героя) чи національного вождя є видима суспільно-політична відповідність його особистості міфічному прототипу. Для цього майбутній вождь має «померти» в минулому житті та «воскреснути» у своєму міфічному образі «героя-надлюдини» (локального чи загального характеру). Для такого роду метаморфоз, перетворення, часом достатньо ритуалу вступу на посаду, яка сама собою вже обожествлена та міфологізована як священна. При створенні політичного лідера має виконуватися ще одна необхідна умова: «Правильним завжди є нинішній лідер. Його «геніальність» посилено пропагується, міфологізується. Лідер має бути один».

«Нова людина» – це ідеологема, що потребує репрезентативної формули. Таку функцію виконує концепція позитивного героя. Позитивний герой формується як результат спілки влади та ЗМІ, передусім є інструментом пропаганди, а тому це продукт політичний.

У такий спосіб утворюється ідеологічна ніша, яка є своєрідним механізмом засвоєння інформації про навколишній світ на рівні групи, й іноді досить великої. Самовизначення індивіда відбувається через сприймання того «духу» чи того типу масової свідомості.

Колективна воля більшості як суспільно-політичний феномен

Розуміння ролі та важливості колективної політичної волі більшості у формуванні та динамічному розвитку суспільно-політичних процесів носить маргінальний характер (суперечить погодженій реалізації громадських

інтересів). Використання чисельних критичних підходів до аналізу основних суперечностей демократичної моделі політичного устрою суспільства відкриває безліч конструктивних механізмів регулювання як внутрішніх, так і зовнішніх суспільно-політичних конфліктів; розкриває «політичні непорозуміння» між владою і громадськістю; відображає оптимальні ознаки втілення національних інтересів у політику держави. У той же час, квінтесенцією становлення тоталітарного політичного режиму в будь-якій державі є заперечення необхідності орієнтації державної політики на суспільні очікування (влада не бажає «чути» голос народу). Тому відсутність реальних механізмів реалізації вимог народних мас і впливу громадянського суспільства на діяльність «політичної верхівки» створює сприятливе політичне середовище для централізації політичної влади та трансформації колосальних можливостей колективної політичної волі більшості в політичний волюнтаризм окремих акторів політичної еліти.

Представницька демократія, як запорука здійснення демократичних принципів управління - це фундаментальна основа конструктивної взаємодії політичних груп, що представляють різні суспільні інтереси. У сучасних соціально-політичних умовах парламент є тим законодавчим органом, який виступає державним інструментом в реалізації колективної політичної волі більшості. Основне завдання цього політичного інституту полягає в правовій інтеграції політичних ініціатив громади в площину політичного моделювання системи. Це можливо за посередництва виборчих політичних сил, які шляхом узгодження політичних поглядів (насправді - лобювання власних політичних і бізнес-інтересів) формують вектор державної політики. Такий політичний орієнтир розвитку держави забезпечує не тільки превалювання колективної політичної волі більшості, але й врахування політичних очікувань меншини. Важливим чинником реального впливу громадянських мас на прийняття політичних рішень виступає ефективний зв'язок влади з громадою, причому, органи державної влади підзвітні громадськості. При таких обставинах створюються реальні передумови для формування та розвитку «відкритої» політичної системи, функціонування якої покликано забезпечувати індивідуальні права і свободи громади. Така система стає об'єктом неупередженої уваги і дослідження незалежних засобів масової інформації.

Таким чином, в класичних поглядах про демократичну державу, що

здатна генерувати колективну політичну волю більшості в системний політико-правовий механізм, запропоновано модель організації соціально-політичного середовища, вільного від суб'єктивного втручання.

Наразі політичний компроміс є основним регулятором і механізмом залучення суспільно-політичної волі громадян до осмислення і практичного здійснення політичної влади. В основі універсального тлумачення політичного компромісу лежить розуміння процесу трансформації політичної волі в загальний вектор державної політики. Усвідомлення залежності влади від рівня покірності населення знайшло своє практичне політичне вираження в збалансуванні політичних поглядів громадськості.

Політичні компроміси бувають:

1) вимушеними, коли для вирішення поставленого політичного завдання не вистачає ні політичної волі, ні сил, ні ресурсів;

2) добровільними, коли на підставі ретельного вивчення політичної ситуації, предмету суперечки і усвідомленні особливої важливості досягнення угоди заради запобігання ескалації конфлікту, робиться свідомий вибір.

Політичні компроміси між суспільними групами та представниками політичної еліти при владі позитивно впливають на демократизацію політичного режиму. Стабільна демократична еліта, яка поєднує стійкий політичний зв'язок з населенням з високим ступенем групової інтеграції, здатна розуміти своїх політичних опонентів і знаходити компромісні рішення.

Квінтесенцією теорії представницької демократії виступають механізми артикуляції та агрегації інтересів суспільства, в основі яких лежить досягнення консенсусу між громадянським суспільством і політичними силами.

Політичний компроміс - це такий інструмент політики, який має універсально-прикладний характер, незалежно від пануючої ідеології та риторики. Використання компромісу як методу вибору політичної дії можливо в тому випадку, коли інтереси учасників рішення частково збігаються і одночасно частково стикаються.

В історичному плані компроміс, як рятівна альтернатива, однозначно оцінений позитивно.

Важливим ресурсом і функціональним потенціалом політичного компромісу є здатність виявляти та координувати взаємозв'язок суспільних очікувань з діяльністю, в тому числі й державною, політичних акторів. Тобто, спроможність регулювати ідейно-політичну диференціацію громадської ідентифікації є необхідним і незамінним принципом політичного компромісу.

Досягнення загального консенсусу, як значна альтернатива, означає вирішальний прорив у врегулюванні найгостріших суперечностей суспільного розвитку і обмеженні потенційних політичних конфліктів, що виникають в умовах політичного плюралізму по відношенню до становлення і розвитку демократичної моделі державного устрою. Політичний компроміс забезпечує порозуміння між суспільними групами. Якими б міркуваннями не керувалися його учасники, вони, як правило, демонструють стратегічне бачення проблеми, політичну волю і рішучість у прийнятті відповідальних рішень за долю держави.

Суспільно-політичне життя, як правило, не вимагає постійного прийняття «доленосних» рішень, здатних детермінувати його майбутнє. Тому політичний компроміс дозволяє матеріалізувати колективне політичне волевиявлення в конструюванні ефективного механізму ухвалення політичних рішень з паралельним нівелюванням «диктатури більшості», яка описана Дж. Сарторі. У цій «диктатурі більшості» політичні права меншини утискаються або недостатньо реалізуються, тому що перебувають під постійним тиском домінуючого кількісного складу іншої суспільної групи.

Політичний компроміс лише сприяє виробленню універсальної системи цінностей та засобів консервації суперечностей в умовах, коли нові тенденції політичного життя розростаються і посилюються, погрожуючи порушити існуючий баланс влади. Також компроміс створює додаткові передумови для збереження пануючого існування та раціональної реалізації колективної політичної волі громадянського суспільства. Мотивацією, генератором громадських імпульсів і сприятливим політичним середовищем для прийняття ефективних політичних рішень стає саме суспільна потреба в плюралістичному розумінні спільнотою політичних процесів. Причому, характер можливого політичного компромісу і шанси на його досягнення дуже різноманітні (далеко не завжди оптимістичні) в різних політичних ситуаціях і різних країнах.

В силу особливостей політичної ситуації недооцінювання організаторських і применшення інтелектуальних можливостей громадських мас при формуванні комплексу політичних питань є необхідним елементом осмислення політичної волі громади. Однак, при такому підході не враховуються негативні сторони альтернативного політичного режиму. Прерогативи здійснення політичної влади лежать не в площині реалізації громадських намірів, оскільки існує взаємна відчуженість політичних гравців, нерозуміння цілісності та спільності глобальних політичних проблем. Єдиний механізм та інструмент обмеження концентрації політичних і державних ресурсів в руках окремих представників панівної політичної еліти - це орієнтація на колективну політичну волю громади в межах здійснення інтенцій та прийняття політичних рішень. Тільки можливість забезпечення реального громадянського впливу на прийняття політичних рішень і реального громадянського контролю діяльності владних інстанцій може сприяти попередженню консолідації антидемократичних політичних сил в процесі моделювання державного устрою.

Універсалізм політичного компромісу, критерієм якого служать його історичні наслідки, найвищою мірою умовний і вразливий з різних точок зору.

У тоталітарному суспільстві політичний компроміс завжди виступав як дієвий інструмент у боротьбі за владу, перейшовши з області публічної політики в сферу палацових інтриг, в практику політичного обману і таємної дипломатії.

Важливим орієнтиром ефективності волевиявлення людей виступає рівень політичної культури, свідомості та компетентності громадян. Напрями розвитку політичного процесу, політична стабільність і демократизм політичної системи держави є вирішальною мірою політичної культури людей. Чим вища політична культура, тим вужчою є сфера політичної контркультури, яка дестабілізує ситуацію, бо суперечить превалюючим позитивним політичним і демократичним цінностям. Відповідний рівень політичної культури свідчить про перетворення політичної системи з обмеженою владою громадянських мас в політичну площину демократичного залучення розвинених структур і груп громадянського суспільства. Суспільство припиняє орієнтуватися тільки на внутрішні проблеми та рефлексивні імпульси уповноважених державних діячів, нездатних до належної самоорганізації. Громадянське суспільство стає

цілісним і злагоджено функціонуючим колективом, здатним йти на реальні політичні компроміси, брати відповідальність за політичні рішення та здійснювати контроль за діяльністю державних інститутів і представників політичної еліти. Формування справжнього громадянського суспільства з високою політичною свідомістю - істотна ознака консолідації політичного режиму, сприятливого для трансформування політичної волі громади та успішної реалізації її через узгодження ідейного різноманіття.

Політична культура як соціальне явище, як потенційний прояв колективної волі більшості була предметом уваги Платона, Аристотеля, Макіавеллі, Монтеск'є, Токвіля, Маркса, Мангейма та інших мислителів. Так американські політологи С. Верба та Г. Алмонд визначали політичну культуру як сукупність політичних орієнтацій людей стосовно політичних об'єктів та оцінки політичних явищ, а також як акселеруючий механізм ефективної модернізації та успішного функціонування політичного устрою (тобто вони наголошували але не включали до неї політичну діяльність). Англійські дослідники А. Карднер і С. Вайт акцентували увагу на політичній діяльності та поведінці носіїв політичної культури (на об'єктивному аспекті). Вочевидь, ефективним підходом є діалектичне поєднання в розумінні політичної культури обох аспектів, бо вона може бути раціонально оцінена тільки кризь призму реальності політичної дії та поведінки суб'єктів.

Зокрема, як зазначають дослідники, основою стабільності політичних систем держав зі сталими демократичними традиціями (США, Великобританія) є баланс між активними та пасивними верствами громадянського суспільства. У сучасних демократіях, які постійно зберігають свій політичний потенціал, до класичних форм міжпарламентської взаємодії додалися й нові форми парламентаризму наддержавного рівня, що покликано підтримувати механізми представництва суспільних інтересів, а значить, і всю демократичну систему на глобальному рівні. У даній моделі стає можливою повноцінна реалізація колективної політичної волі більшості завдяки закріпленню політичних повноважень за окремим політичними та державними суб'єктами, а також через можливість здійснення громадського контролю за їх діями. Окрім того, консенсусний принцип регулювання соціально-політичних відносин передбачає погодження кінцевих цілей розвитку (свобода, рівність, тощо), «правил політичної гри» (політичний курс, процедури волевиявлення та

врядування) і дозволяє уникати конфліктів між політичною більшістю та суспільними опозиційними групами.

Отже, зазначені формати політичного устрою суспільства сприяють консолідації демократичних сил і перешкоджають концентрації політичної влади в привілейованих групах, а значить, протистоять безконтрольному домінуванню колективної волі більшості та зберігають цінності політичного плюралізму.

Після проголошення незалежності та здобуття державності Україна обрала демократичний шлях розвитку прав і свобод. В українському суспільстві склалася сприятлива політична ситуація для консолідації позицій демократичних сил із закріпленням політичних преференцій за громадянським суспільством. Наслідком боротьби представників різних політичних партій та громадських організацій за владу стала диференціація громадянського суспільства по політичній ідентифікації та політичній орієнтації. Колективна політична воля більшості позиціонувалася не жодною матрицею в рамках загальної концепції державного моделювання, а набором різновекторних інтересів суспільних груп. Це послужило підставою для зосередження політичної влади в руках привілейованих верств і лобювання їх власних політичних і бізнес-інтересів. Таким чином, було створено передумови зв'язку політичних резонансів і медіа (для узгодження інтересів влади та суспільства з використанням інструментів публічної політики та соціокультурної адаптації; для ефективної маніпуляції громадською думкою, яка видається за прояв колективної волі суспільства і сприяє подальшій зміні політичної влади).

Резюмуючи вищевикладене, слід зазначити, що колективна політична воля громадянського суспільства займає центральне місце в концепції устрою соціально-політичного простору. Феномен колективної волі більшості позиціонується з альтернативною маргінальною політичною моделлю, що заснована на авторитарних принципах домінування представників привілейованих політичних еліт. Причому, «залицання» політичної влади з суспільством має двоїсту природу. Воно може зіткнутися з небезпекою надмірного домінування колективної політичної волі більшості над меншістю (можливістю панування суспільства з низьким рівнем політичної свідомості та компетенції) і ризиком виникнення внутрішніх громадянських конфліктів, що сприяє деструкції каналів владно-громадської взаємодії. Однак, накопичений

практичний досвід імплементації демократичних цінностей в політичні системи держав, які обрали демократичний курс розвитку, вказує на цілісність політики, на консолідацію колективної волі більшості в пошуку ефективного алгоритму політичного розвитку. Основними критеріями втілення громадської думки в конструктивне суспільно-політичне рішення виступають:

- розбудова функціональної представницької демократії як уособлення цінностей істинного громадянського суспільства і забезпечення законних прав та інтересів громадян;

- відповідне функціонування ефективних механізмів інформування громадськості про діяльність органів влади, сприяючи тим самим її участі у виробленні, обговоренні та прийнятті політичних рішень, а також здійснення відповідного контролю діяльності суб'єктів політичного процесу за їх реалізацією;

- забезпечення паритету між громадськими об'єднаннями щодо активної участі у творенні державної політики в рамках політичного плюралізму та різновекторної політичної ідентифікації громади;

- створення передумови для розвитку громадянського суспільства на підставі динамічного росту політичної свідомості, культури та компетенції політичних гравців.

Таким чином, політична воля суспільства як основний інструмент детермінації соціально-політичної модернізації є фундаментом перетворень політичного устрою. Наявність збалансованого політичного плюралізму, високої активності громадянського суспільства, позитивного зростання демократичної свідомості громадян, ресурсу довіри до влади - все це забезпечує перетворення хаотичного імпульсу народних інтересів в єдину злагоджену систему ефективних політичних рішень.

Наразі в особливому ракурсі постає питання про готовність громадянських структур до сучасних умов творення державної політики та про зорієнтованість їх на налагодження партнерського діалогу з владою.

Політична прaxeологія

Терміном «прахеологія» сьогодні називають науку про ефективну діяльність. 1882 р. - Л. Бурд'є вперше використав цей термін; 1910 р. - А.

Богданов описав його як теорію універсальної організаційної науки (наукова праця «Загальна організаційна наука (тектологія)»); 1923 р. - А. Еспінас ввів термін в обіг.

Політична праксеологія (від грецьк. *praktis* - практика, діяльність; *λόγος* - слово) - теорія ефективної організації політичної діяльності.

Висвітлення праксеологічних проблем було в загальній теорії дії Т. Парсонса та економічній теорії Л. фон Мізеса. Практичні ідеї розроблялися в утилітаризмі, прагматизмі та теорії організації (А. Гастев, М. Форд, А. Файоль). Виводи праксеології М. Бунге застосовував в етиці при ухваленні рішення, нормативних аспектів співпраці та взаємодії взагалі. Т. Котарбінський в своїх наукових працях «Принципи хорошої роботи» (1946 р.) і «Трактат про хорошу роботу» (1955 р.) надав інституціоналізації терміну «праксеологія» як системному вектору теоретичних і прикладних наукових досліджень.

Праксеологія як наука має свої первинні поняття («простої дії», «діяльного агента» та «довільного імпульсу»):

за обставин *A* → достатньо зробити *B* → щоб викликати *C*.

Центральне поняття праксеології – це поняття методу перетворення її на загальну методологію.

Політична праксеологія - це науковий напрям політології, який вивчає ефективність функціонування політичної складової суспільства: проблеми політичного управління через державні інститути, політичні партії, окремих політиків тощо, тобто через політичну діяльність суб'єктів політики.

У методологічному контексті, розглядаючи функціонування політичної системи суспільства, можна вивчати питання забезпечення політичної стабільності, прав і свобод громадян. Враховуючи особливості впливу політичного управління на політичну сферу суспільства, варто виокремити наступні види політичної праксеології:

- *політико-правова праксеологія* – раціонально використовує методологічний та методичний потенціал різних складових політичного права (глобального, цивілізаційно-територіального, державно-національного, регіонального), причому, праксеологічні мотиви суттєво впливають на формування норм та інститутів міжнародного права;

- *політико-соціальна праксеологія* - реалізовується через вивчення

та аналіз різних секторів політичної культури (культури функціонування політичних структур, політичних відносин, політичної свідомості, політичної діяльності) на основі раніше напрацьованих соціальних норм-регуляторів (релігійних, етнічних, традицій);

- *політико-психологічна праксеологія* - допомагає у реальній політичній діяльності через дослідження структури та особливостей узагальненої політичної свідомості масової спільноти людей, етносів, груп, конкретного громадянина даного суспільства;

- *політико-комунікаційна праксеологія* – досліджує конкретні теоретичні та практичні проблеми політико-комунікаційної сфери суспільства з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних розробок в галузі політичного маркетингу, політичного менеджменту, публік рилейшнз тощо.

Соціокультурні протиріччя сучасного суспільства

Методологічним підґрунтям аналізу суперечливої природи феномену глобалізації є дослідження І. Валлерстайна, Дж. Стігліца, В. Бека, З. Бжезінського, Дж. Сороса, А.І. Уткіна, М.Г. Делягіна та ін. Необхідно зазначити, що на стику тенденцій інтеграції й диференціації, тобто на фокусуванні двовекторності цивілізаційних процесів (розвиток, збереження і особливості уніфікації та етнокультури) спостерігається особлива дослідницька увага.

З одного боку, формується світовий ринок (інтернаціоналізуються та уніфікуються потреби і пропозиції, стандартизуються соціальні параметри життєдіяльності) і стрімкий перебіг глобалізаційних процесів (набуває розвитку вплив демократичних поглядів,) у сучасному світі посилює значущість інформаційних технологій (універсалізуються інформаційні комунікації), які дозволяють максимально активізувати інформаційний обмін.

З іншого боку, посилюється світова економічна нестабільність, у тому числі й «економічна вразливість» багатьох держав. При цьому збільшується «прірва» між рівнем життя та добробутом народів (країн); деформуються міграційні потоки; гальмується обмін новими технологіями з «центру до периферії», тобто збільшується «розрив» в усіх напрямках державного розвитку.

Майже на всі держави світу відбувається не тільки економічний, але й політичний тиск транснаціональних корпорацій, як основних носіїв глобалізації. При цьому з'являються складнощі та непорозуміння у взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства (насаджується «масова» культура, починає превалювати культурна одноманітність, погіршується екологія навколишнього середовища). Результатом впливу процесів світової глобалізації на розвиток культурного простору стало утворення полікультурного суспільства.

Основною передумовою формування штучних форм етнокультурної ідентифікації можуть стати дуже складні соціокультурні взаємовідносини незалежних держав з різним політико-економічним курсом розвитку. Інакше, в умовах глобальної інформатизації та корпоратизації, цінності одного типу культури будуть нав'язані світовій спільноті. Це може привести до зменшення культурного різноманіття і безпрецедентної уніфікації.

«Культурне громадянство» в результаті всіх процесів стало свого роду «освіченою демократією участі». Культура перестала являти собою певну цілісність, стала фрагментарною (розпалася на культури окремих громад, що відрізняються за смаками, традиціями та віруваннями).

Зрозуміло, що в даному контексті задачі адаптації до умов відкритої інформаційно-інноваційної активності в глобальному політичному просторі дуже складні. Оскільки кожен етнос, кожна культура має власні соціальні риси, звичаї, способи та ритми. Тому досить важко запобігти тиску глобальної уніфікації національних традицій та зберегти етнічні культури народів світу. Водночас універсальність загальних культурних практик дозволяє уникнути типології «культурної одноманітності» різних регіонів світу.

Наразі замість доступу до «культури еліт» відбувається переструктурування всього «культурного поля гри», поширюється комерціалізація. Головним питанням сьогодення є пошук основних способів підтримки цілісності плюралістичної суспільної сфери в умовах ринкових відносин в суспільстві споживання. Глобалізація спричиняє партикуляризацію універсалізму (перетворення світу на єдиний простір) й одночасно універсалізацію партикуляризму (глобалізоване очікування різноманітних ідентичностей соціальних спільнот).

Інтеграція «зовнішнього культурного простору» і посилення

«внутрішньої диференціації» призводить до суттєвих змін у взаємостосунках народної, елітарної та масової культур. Причому, масова культура негативно впливає на статус не тільки народної та елітарної культур, а й культури загалом. Масова культура стирає межі «культурної індивідуальності» і перетворюється в глобальні «культурні стандарти» успішного та благополучного життя людей. До речі, «криза ідентичності» проявляється у всіх країнах світу, але найбільш гостро - в колишньому таборі «країн соціалістичної співдружності» (засобами масової інформації тривалий час нав'язувалися брехливі твердження: про відсталість тієї чи іншої держави; відсутність національної самосвідомості, культурних традицій та політичної ідентичності; необхідність виходити не з реальних національних, а з ілюзорних загальнолюдських цінностей тощо).

На сучасному етапі розвитку людства глобалізаційні процеси торкаються «всіх глибин і ядра» культури лише в тому випадку, коли слабшають ціннісно-нормативні засади національної культури та немає адекватних форм перспективної взаємодії в глобалізаційному житті. При цьому під гаслом «входження в світову цивілізацію» швидко зростає «агресія західних цінностей» (матеріальних, соціальних, духовних), норм, стандартів способу життя, масової культури.

Проблема збереження «культурної ідентичності» в процесі зіткнення «нових» і «традиційних» культурних цінностей (з одного боку, стимулюються екстремістські прояви (релігійний фундаменталізм, шовінізм, тероризм), а з іншого - національні культурні універсалиї) при вищевказаних обставинах актуалізується, аж до різкого загострення.

Наявність глобальної соціокультурної конфліктності очевидна. Подолати її можна тільки шляхом узгодження ціннісних культурних орієнтацій, тобто рівноправного діалогу різних культур. Необхідно відшукати самообґрунтування культурної інтеграції цілих регіонів та їх успішного розвитку без конфліктів.

На особливу увагу заслуговує концепція «гуманістичного глобалізму» (становлення багатополлярної спільноти країн, народів і культур), яка є альтернативою «конфронтаційного поліцентризму», двоїстому процесу соціокультурної глобалізації.

Сучасний світ, безперечно, є глобальним. Людство має об'єднуватися на основі взаємопроникнення та узгодження інтересів, досягнення глобального

консенсусу в «діалозі» культур. Прерогативи держави у сфері культури значно звузилися через поширення нових інформаційно-комунікаційних технологій, які стали підставою для утворення сучасного міжнародного громадянського суспільства «спільних культурних інтересів». Міжнародні мас-медіа створили умови для виникнення елітарних, народних, наукових та інших культур; прагнення людства до цивілізаційного досягнення «культурного синтезу».

Затверджується новий глобальний світоустрій, а саме: спостерігається переплетення історій країн, зростання їх взаємозалежності та ролі впливу екзогенних факторів на національний і культурний розвиток, поступове формування «єдиного простору». Глобалізація є глобальною у розумінні «об'єктивної взаємозалежності» держав, однак вона незрівнянно менш глобальна у розумінні «суб'єктивної політичної готовності» до співробітництва на основі сумлінної партнерської кооперації. Без нарощування єдиних транснаціональних вимірів і зміни загальної парадигми розвитку якісного наповнення системи загальнолюдських цінностей (збереження різноманітності народів та світових культур) не може бути ефективно реалізований глобалізаційний позитив.

Наразі потребує оновлення сучасний геополітичний порядок, який за своїм інституційним змістом відповідає характеру, сучасним викликам і вимірам культурної глобалізації:

- 1) громадянські права (правотворчість);
- 2) політичні права (право участі у виборах і свобода об'єднань);
- 3) соціальні права (охорона здоров'я, гарантії безробітним, тощо);
- 4) культурні права (право на інформацію, освіту, комунікацію, критику).

Таким чином, слід виокремити основний соціокультурний ракурс глобального розвитку як соціального і суперечливого феномена сучасності: культурна глобалізація полягає в глибинних змінах культурних стереотипів (у зв'язку з новітніми технічними та соціальними нововведеннями, перспективами міжкультурного діалогу в умовах інформаційно-комунікативного простору).

Теорія політичної дії

Політична теорія (з англ. *political theory*) – є розділом політології як

науки про політику, що має намір з'ясувати сутність та механізми політики управління в різних її проявах, з метою пошуку певних закономірностей, на засадах яких можна вибудувати абстрактну схему для пояснення універсальності цих закономірностей, незважаючи на час і місце. Тобто це сукупність ідей з політичного знання, що вибудовані в певну систему та знаходять подальшу розробку в наукову спільноту, окремих мислителів та політичних діячів.

Політична теорія займається дослідженням наступних питань:

- політика;
- справедливість;
- свобода;
- права;
- власність;
- відповідальність та дотримання закону з боку влади.

В сучасній політичній теорії можна виділити наступні розділи.

1. Теорія політики - досліджує філософський та методологічний аналіз політичної діяльності та відносин у сфері політики, а також теоретичних основ політики загалом.

2. Теорія політичних систем - здійснює аналіз проблем утворення, розвитку та функціонування політичних режимів, держав, політичних партій, суспільно-політичних організацій. Наукова розробка проводиться за допомогою вивчення конституційних та управлінських аспектів, соціальних та економічних управлінських функцій, політичних інститутів, процесів, котрі протікають між суб'єктами політики, політичної комунікації та культури.

3. Теорія соціального управління - досліджує методи та форми управління соціально-політичними, адміністративно-правовими, соціально-економічними та соціально-психологічними процесами, а також проблеми політичної участі.

4. Історія політичних учень та політична ідеологія - вивчають роль, місце та функції ідеології в системі розбудови політичної влади, генезис та історію політичних концепцій, теорій та доктрин, їх реалізацію та принципи функціонування в різних умовах та суспільствах.

5. Теорія міжнародних відносин – в якості її предмету виступає система міжнародних відносин, проблеми національної безпеки, природа війн, проблеми світової політики, мирна взаємодія та співіснування країн, котрі мають різний або, навіть, протилежний соціальний устрій. Серед інших напрямів в даному контексті виділяється геополітика, міжнародне право, зовнішня політика, особливості діяльності міжнародних організацій.

6. Політична праксеологія – має в своєму арсеналі методи та засоби практичної політології, за допомогою яких здійснює прикладні та компаративні дослідження: конкретних прикладів політичних технологій; специфіки відтворення за різних суспільно-історичних та суспільно-політичних умов політичного менеджменту та маркетингу; проблем підготовки, прийняття та реалізації оптимальних політичних управлінських рішень з адміністративних та законодавчих питань, що здійснюються в рамках чинних правових засад.

У сучасному політичному житті суспільства важливу роль відіграють реальні суспільно-політичні дії індивідів (соціальних груп, громадських організацій, політичних інститутів), що спрямовані на зміну політичних процесів, які протікають в державі, та реалізацію власних владних інтересів.

Слід виділити основні підходи до визначення характеру та змісту політичного процесу.

1. Інституційний підхід у сфері політики (наукові дослідження В. Вільсона, Дж. Брюса, Т. Коула, Г. Ласкі, К. Фрідріха) характеризувався вивченням формальних ознак основного суб'єкту політичних процесів - політичних інститутів (держави та гілок державної влади, політичних партій, суспільно-політичних організацій), яким належала домінуюча роль у еволюційному розвитку політичних процесів та які визначали суспільно-політичне життя та індивідуальну поведінку людей.

2. Метод неоінституціоналізму, як теоретичний напрям у структурі сучасного інституціоналізму, пройшов суттєву еволюцію впродовж ХХ ст. (наукові дослідження Р. Гудіна, Х.-Д. Клінгеманна, Б. Гай Пітерса). Він характеризується новими підходами до вивчення політичних процесів (під політичним інститутом розуміють не державні установи, а норми та форми організації політичного процесу, які визначають поведінку індивіду та стан політичного суспільства загалом), бо є результатом синтезу теоретико-

методологічних засад «класичного» інституціоналізму та неокласики.

3. Прихильники біхевіористського підходу (Б. Берельсон, П. Лазерсфельд, Г. Лассуелл, Ч. Мерріам) до аналізу політичного життя суспільства розглядають політичний процес з точки зору індивідуальної (наприклад, лідерство) та групової (наприклад, демонстрації, голосування на виборах) політичної поведінки індивідів. Тобто ініціатори-біхевіористи акцентують увагу саме на реальних механізмах здійснення влади, а не на політичних інститутах. Проте біхевіористський метод обмежує всебічне розкриття особливостей політичного процесу.

4. Структурно-функціональний аналіз інтерпретує суспільство, як статичну та цілісну систему індивідів/їх соціополітичних груп, стабільне існування якої забезпечується необхідним набором функцій. Причому, особлива увага приділяється структурі та функціям політичної системи. Структурно-функціональна методологія продуктивна та перспективна як при аналізі політичних макропроцесів (наприклад, у «транзитних» суспільствах), так й - політичних мегапроцесів (наприклад, у світовій політиці).

5. Методологія теорії «раціонального вибору» (автори - Е. Даунс, Д. Блек, Г. Симон, Л. Шаплей, М. Шубик, В. Райкер, М. Ослон, Дж. Бьюкенен) полягає в аналізі моделі політичної поведінки індивіда як незалежного політичного актора. Саме індивід створює відносини на основі цінностей та настанов, які він поділяє. На цьому і ґрунтується раціональність індивіда та його поведінка. З метою суттєво подолати обмеженість і недоліки інституціоналізму, біхевіоризму та структурного функціоналізму прибічники цієї теорії описують політичний процес у вигляді «суспільного вибору», або набору політичних сценаріїв «теорії ігор» (наукові праці Г. Таллока).

Політичні субкультури. Особливості молодіжної субкультури

Різноманітність суспільно-політичних інтересів різних соціальних груп людей у будь-якій країні породжує різні моделі політичної культури – субкультури, які існують, насамперед, в поліетнічних, федеративних та багатоконфесійних державах.

Політична субкультура (від лат. *sub* – під, і *cultura* – культура) як явище досліджується в межах концепції політичної культури і визначається як

сукупність конкретних моделей поведінки та моделей політичних орієнтацій на політичні дії, що характерні для певних соціальних груп і регіонів та суттєво відрізняються від культурних орієнтацій, домінуючих у суспільстві. Вона позначає неоднорідність (сукупність особливостей) політичної культури у межах певної держави. Це спільність людей, яка є «відгалуженням» від більш широкого поняття політичної культури. Причому, їх політичні переконання, погляди на політичні процеси та поведінку відмінні від загальноприйнятих (або просто приховані).

Політична субкультура набула свого концептуального оформлення в працях американського політолога В. Розенбаума: «В кожному суспільстві існує кілька політичних субкультур, які відрізняються від політичної культури загалом й притаманні великій соціальній групі, спільноті, народу чи нації». Як правило, кожен з цих суб'єктів формує свою політичну субкультуру (наприклад, людей поважного віку, молодіжну, національних меншин, корінної нації, різних соціальних верств й тощо), яка відрізняється від субкультури іншої соціальної групи людей. Тобто фактично йдеться про особливості (соціальні, освітні, статеві, вікові, етнічні, релігійні та інші) політичних субкультур окремих суспільних груп, що є підставою для тверджень про субкультуру жінок, робітників, підприємців, селян, молоді.

Під субкультурою розуміється система цінностей, установок, способів поведінки та життєвих стилів, яка притаманна відносно невеликій соціальній спільноті, що соціально та просторово відокремлена. Субкультурні атрибути, як стійкі зразки поведінки, зазвичай, відрізняються від таких в пануючій (часто традиційній) культурі.

Водночас найбільш характерні ознаки політичної культури суспільства є важливою складовою політичної субкультури окремої соціальної групи.

Політична субкультура - це наслідок соціального різновиду суспільства. Кожна субкультура включає в себе те загальне, що характеризує пануючу в суспільстві політичну культуру, і те специфічне, що відзначає цю субкультуру.

У кожному суспільстві поряд із різними видами політичної культури існують політичні субкультури, які часто розглядаються як сукупність політичних орієнтацій, що значно візняються від тих, які домінують у суспільстві.

Тобто йдеться про особливості політичних культур окремих суспільних груп.

Сучасна класифікація політичних субкультур.

Регіональні субкультури обумовлені такими відмінностями між окремими регіонами країни, що зачіпають спосіб життя населення регіону, екологічний стан, особливості кліматичних умов. Це породжує економічні відмінності, які впливають на спосіб існування та політико-культурний рівень розвитку громади. Регіональні субкультури пов'язані з різним значенням територій в історичному розвитку країни.

На політичну культуру регіону суттєво впливає екологічна та економічна спеціалізація регіону (аграрна або промислова), його місце в загальній системі розподілу праці.

Слід підкреслити універсальний характер регіональної субкультури. Так, регіональна політична субкультура може об'єднувати більшість видів субкультур лише тоді, коли різні соціальні групи та організації хоча й належать до різних субкультур, але об'єднані спільною ідентичністю та системою цінностей.

Якщо носії політичної субкультури компактно проживають на певній території та відрізняються перевагою певного соціального фактору (релігії, соціального статусу, сфери занять), то це посилює зв'язок всередині соціальної групи та, як наслідок, дає їй членам усвідомлення групової приналежності до політичної субкультури.

Соціоекономічні субкультури обумовлені існуванням у суспільстві різних груп (соціальних верств, класів), які мають неоднаковий економічний статус (різні фінансові кола), а отже, й відмінності в інтересах. Наприклад, для представників підприємницького прошарку найбільше актуальними політичними цінностями є економічна свобода, стабільність, контроль за державою з боку громадянського суспільства, участь у прийнятті рішень. Тобто те, що складає безпосередні політичні умови активності підприємця. Представники цієї субкультури вдаються до різних засобів і методів впливу на владу, а саме: широке використання засобів масової інформації, лобіювання урядових структур, створення політичних партій, що претендують на участь у владі.

Соціально-класові субкультури мають статусні відмінності. Специфіка інтересів певних соціальних класів (груп) відіграє важливу роль у суспільно-

політичних процесах.

Вікові субкультури відображають різні системи політичних цінностей представників різних поколінь. Ці субкультури існують, в основному, в суспільствах, які мандрують шляхом перебудови та політичних реформ. Наразі старші покоління, політична культура яких склалася в умовах застарілої політичної реальності, мають політичні погляди, що дуже відмінні від системи політичних установок молоді, яка не обтяжена практикою старого політичного режиму заборон. Для старших поколінь найбільшою цінністю залишається матеріальний достаток. Вікові відмінності мають значно менший вплив на політичну культуру людей у стабільно розвинених державах.

Національно-етнічні субкультури пов'язані з етнічними особливостями певних соціальних класів (груп), їх національним характером, мовою і етнічною самосвідомістю.

Релігійно-політичні субкультури виникають тоді, коли для певної соціальної групи людей релігія є основним елементом їх загальної культури (наприклад, ісламський фундаменталізм – це не стільки релігійна, скільки політична ідеологія), тобто, коли політичні гасла та цілі маскуються релігійними цінностями.

Субкультура лідерів та еліт визначає, яким чином буде виконуватися її носіями керування політичною системою. У цьому ракурсі найбільш важливими елементами такої субкультури є здатність лідерів і представників еліти виражати інтереси пересічних громадян (і насамперед, не перетворювати своє суспільне становище в спосіб досягнення суто індивідуальних цілей), їх професійні управлінські якості, а також ті риси й властивості, які дозволяють їм завоювати й підтримувати авторитет.

Субкультура *жінок* – це соціальне угруповання, яке об'єднане боротьбою за жіночі права. Кожному дозволено жити так, як він того забажає, але у тих рамках, де це не порушує права інших. Представник тої чи іншої субкультури хоче виділитися, аби таким чином продемонструвати іншим членам цієї ж субкультури, що він є її частиною. Отак просто полегшується комунікація в групі людей.

Певні риси субкультури жінок знайшли широке поширення в західних

країнах:

- підтримка консервативних партій та організацій;
- політична незаангажованість;
- традиційні шаблони поведінки.

В останні десятиліття спостерігається стійка зацікавленість вчених-дослідників до молодіжних субкультур. Мабуть, це пов'язано з тим, що молодіжні субкультури (або їх частини) стали дуже важливим засобом еволюційного оновлення сучасного політичного суспільства та трансформації його в пост-сучасний простір.

Молодіжні субкультури виявили своє значення як частина механізму культурних інновацій. Їх відрізняють гострота сприйняття суспільно-політичних подій, емоційність, бунтарство, апатія, недостатня врівноваженість, поспішність у прийнятті рішень, тяжіння до всього нового і невідомого (наприклад, для молоді в Західній Європі характерне панування не матеріальних, а емоційних цінностей, можливість спілкування, соціальна захищеність і якість життя).

Соціально-культурна автономія молоді зародилася ще в перших навчальних закладах Європи та придбала стійку форму з середини 50-х років ХХ ст. Причиною послужило стрімкий розвиток засобів масової комунікації, рання фізична зрілість, збільшення часу входження в доросле життя, тощо. Розвиток і диференціація автономії молоді в світі дорослих в поєднанні з традиційним конфліктом поколінь створили соціальні та ідеологічно нейтральні передумови для появи широкого спектру молодіжних субкультур художнього та культурного напрямків.

Сформувався новий вид *інформаційно-інтернетної молодіжної субкультури*. При цьому змінився вклад і характер участі молоді в модернізаційних процесах. Тепер молодому поколінню належить роль авангарду в трансформаційному оновленні суспільства. «Молодежь является тем топливом, на котором работает общество», - писав поет В. Маяковський. Наразі молодь власне значною мірою й створює це паливо.

Основна ідея кожної молодіжної субкультури полягає в протиставленні своїх норм і цінностей «зовнішнім». При цьому з'являються характерні

риси «мікросупільства», в якому трансформуються традиційні погляди та формується «свій» образ світу й способу буття в ньому особистості.

Зазначена проблема склалася в формах андеграунду і відокремлення субкультур молоді в пластах «загальної культури» періоду застою і перебудови.

Субкультура визначається своїм соціальним змістом, сукупністю відносин, стилем життя, стержнем якого є поведінка.

Виділено такі субкультурні типи молоді по М. Брейку:

- «нормальна» молодь;
- делінквентна молодь;
- культурні бунтарі;
- політично активна молодь.

В основі кожної субкультури лежать знання та уявлення певної соціальної групи про свій цілісний образ соціального світу і своє місце в ньому. Виходячи з такої орієнтації в життєвому просторі в групі формуються специфічні цінності та норми свого соціального буття, які мають свої особливості, що відрізняють їх від інших. «Нормальна» молодь теж має свої особливості та складає специфічну субкультуру.

Молодіжні субкультури культивують протест проти суспільства дорослих (його поглядів, лідерів, гасел), що проявляється в епатажі оточуючих. Проте, саме система цінностей сприяє адаптації та соціалізації молоді. Молода людина, що потрапила в субкультуру, приймає закони та порядки нового суспільства, «зливається» з ним воедино. Тому, не дивлячись на те, що ми всі різні, ми повинні з повагою ставитися один до одного, особливо до людей «на нас не схожих».

Представники основних молодіжних субкультур значно відрізняються від традиційної культури суспільства, але в цілому її не відкидають. Вони формують свій світ і його особливу картину. На формування та зміст молодіжних субкультур значний вплив мають:

- 1) криза основних інститутів суспільства;
- 2) криза інституту сім'ї та взаємовідносин поколінь;
- 3) штучне формування підвищеної потреби в субкультурах як результат комерціалізації засобів масової комунікації;
- 4) вестернізація та регіоналізація культури.

У результаті взаємодії різноманітних субкультур виникає нова якісна

субстанція - загальна політична культура, яка вбирає в себе найголовніші ознаки і певний рівень політичної свідомості та поведінки в цілому суспільства. У цій інтегрованій структурі можуть превалювати тоталітарні, авторитарні або демократичні риси, поєднуватися різноманітні рівні й ознаки соціальних суб'єктів. Вона уможливорює визначення якісного рівня політичного життя певного суспільства.

Те саме стосується й індивідуальної політичної культури, яка теж складається переважно з політичної свідомості та поведінки. За їхнім характером та якістю, які формують оригінальний зміст та взаємодію, можна давати оцінку рівню зрілості політичної культури певного індивіда.

Таким чином, наявність широкого спектру політичних субкультур при певних соціально-політичних умовах може привести до краху загальнонаціональних цілей та пріоритету місцевих (регіональних) інтересів у порівнянні з інтересами загальнодержавними.

Інформаційно-політичні технології за умов «відкритого суспільства»

Популісти у своїй боротьбі з «відкритим суспільством» використовують широкий набір інструментарію інформаційно-політичного характеру. Мова йде про політичний цинізм, політизацію інтернету із залученням конфліктного дискурсу, постправду, фейки та м'яку пропаганду.

Політичний плюралізм, який є однією із найважливіших ознак ліберальної демократії, передбачає свободу вираження думок і безпосередню свободу ЗМІ. Для формування власної думки необхідні альтернативні джерела інформації. Таким чином, здатність громадян впливати на формування політичного порядку денного забезпечується за допомогою реалізації вказаних вище демократичних принципів. Зазначені принципи були реалізовані в умовах

«до-інтернетівської», «до-мережевої» політичної комунікації.

Політична комунікація в інтернет-просторі відрізняється диференціацією тематики, стилів подачі матеріалу (найчастіше неформальністю та імпульсивністю), різноманітністю учасників (від експертів та політиків до звичайних громадян – користувачів інтернету). Крім того, ролі

комунікатора та реципієнта (іншими словами відправника та одержувача інформації), що традиційно склалися протягом багатьох років, поступово розмиваються. Отже, відбувається індивідуалізація політичної комунікації, коли ключову роль починають відігравати блоги та інтернет-форуми. Щоправда, це не призводить до розширення свободи в питаннях формування думок з декількох причин.

З одного боку, інформація, що презентується на різних офіційних каналах комунікації, в тому числі й в традиційних медіа, так само знаходить відображення або продовження в блогах та інтернет-форумах.

А з іншого, застосовуючи термінологію «виробники смислів» і «споживачі смислів», можна виявити «двослойність» політичної комунікації. «Виробники смислів», займаючись соціальним проєктуванням, задають свого роду інтелектуальний та емоційний «інтервал», «коридор» сприйняття інформації, уявлень про її істинність чи хибність, впливають на генерування емоційного сприйняття подій.

Для формування таких «коридорів» з метою підтримки політичного плюралізму, незалежно від його форм (уявного чи справжнього), передбачається використання конфліктного дискурсу як політичної технології.

Конфліктний дискурс має дві ключові ознаки:

1) націлений на суперечливу інтерпретацію інформації (передбачає конкурентне відстоювання претензій на значимість подання інформації, і є проявом плюралізму);

2) відображає негативну оцінку ситуації або характеру чи способу діяльності адресата, характеризується інтолерантною, негативно-оціночною, а часто агресивною спрямованістю спілкування (застосовується вербальна агресія, нахабство як стиль політичної поведінки та її вербального виправдання).

Конфліктний дискурс, націлений на дискредитацію опонента, засновано на застосуванні викриття образу, висловлювань та мовних випадів, які принижують опонента. Дискредитаційна форма конфліктного дискурсу пов'язана з моральним нігілізмом, порушенням норм спілкування та поведінки, проявляється в політичному цинізмі. Породжений політичними помилками цинізм виявляється, з одного боку, в масовому розчаруванні щодо значущості та впливовості управлінських практик, а з іншого - в демагогічному маскуванні

«виробниками смислів» словесних кліше, таких як «національні інтереси», «патріотизм», «історичне коріння». Паралельно навішуються на «незгодних» негативні кліше — «п'ята колона», «зрадники», тощо.

Політичний цинізм як сутнісна характеристика, що супутня неефективним і провальним політичним рішенням і діям, проявляється в популістському дискурсі та використовується як засіб боротьби з цінностями «відкритого суспільства». Популісти використовують технології похвали адресату, логіки подібності інтересів та спільності позицій, замовчування реальних шляхів вирішення проблеми або її спрощення, заяви про недружніх та ворожих партнерів і риторику унікальності власного шляху, залучення надмірного редукаціонізму.

У той же час важливість адресної політики під час виконання вимог суспільства та соціальна диференціація повністю нівелюються з поширенням логіки одноманітності. На відміну від такого популістичного підходу ліберальний плюралістичний дискурс будується на аргументованій логіці відмінностей та інструментальних рішеннях проблем.

Таким чином, популісти використовують критичний дискурс, що спрямований на умисну дискредитацію опонента. А відображається він у політичному цинізмі. У такому випадку раціональні практики та логічні аргументи щодо вирішення проблем суспільства відсутні. А отже знаходить своє розповсюдження уявний плюралізм.

В якості передумови унеможливлення отримання монополії на владу виступає *політизація інтернету*, оскільки безпосередньо сам інтернет та соціальні мережі продовжують і далі вкорінюватися в життя людей, стаючи невід'ємною його частиною. На сучасному етапі спрощення комунікації між окремими людьми відбувається знову ж таки завдяки інтернету, котрий став абсолютно новою платформою для розвитку соціальних відносин.

У більшості перехідних політичних режимів (до яких можемо віднести і право-популістські режими) представники влади намагаються посилити контроль над новими медіа. Проблема в тому, що в таких системах політичні інститути потрібні не для того, щоб забезпечувати демократизацію або соціальну ефективність; їх основне завдання — служити інтересам певних верств населення. А саме тих, котрі формують та встановлюють правила гри. За для інформаційного прикриття деякі автократичні політичні режими у

своєму арсеналі використовують потужну силу у вигляді ЗМІ. За умов повного контролю держави політичної повістки використання даного механізму є максимально успішним.

Існує декілька моделей впливу ЗМІ на аудиторію:

- 1) транзактивна;
- 2) очікування та оцінка;
- 3) використання і залежність.

У більшості автократій або електоральних демократій модель використання та залежності є найбільш розповсюдженою. Вона стає максимально ефективною у випадку застосування владою так званих інформаційних каскадів, коли одна новина підхоплюється і розповсюджується серед значної кількості ЗМІ. Таким чином, досягається ефект збільшення достовірності цієї новини та лояльного сприйняття її населенням. Через це в електоральних демократіях або автократіях більшість населення перетворюється у споживачів інформації. Тобто сприймає інформацію, котра йде від офіційної влади, як єдино правдиву.

До певного часу ЗМІ та інтернет працювали на різних майданчиках. Політичні аспекти залишалися за ЗМІ, а інтернет більше концентрувався на розвагах, неформальній комунікації та дозвіллі. Політичні моменти також подекуди відображалися в інтернеті у вигляді блогів, але вони залишалися практично непоміченими в загальному інформаційному дискурсі. Подібна ситуація не була загострена до тих пір, поки не сталася масова політизація платформи *YouTube*, котра почалася з 2011 року. Тут було утворено велику кількість каналів з критичним ставленням до влади. Вони ретранслювали позицію кардинально відмінну від офіційної державної, таким чином з'явилася альтернативна «правда». Канали почали активно залучати до політики молодіжну аудиторію. Все це призвело до росту протестних молодіжних акцій, опозиційних до чинної влади (Близький Схід, Південно-Східна Азія, Туреччина, Латинська Америка). Так вийшло, що дані тенденції співпали з розвитком та активним розповсюдженням портативних електронних пристроїв та розвитком мобільних мереж *3G* та *4G*. А в таких державах, як Китай, Туніс, Іран, Сирія – з масовим впровадженням технології *VPN*. Через що в мережі стало набагато складніше присікати небажану інформацію порівняно з традиційними ЗМІ.

Таким чином, інтернет зайняв ключові позиції у питаннях відтворення

та ретрансляції політичного життя держави. На його базі здійснюється політична соціалізація, ведуться політичні дискусії, встановлюється порядок денний. Крім того, інтернет став потужним ресурсом для мобілізації громадян, їх політичного волевиявлення та оприлюднення позицій. На противагу традиційним ЗМІ інтернет спрощує створення нових інформаційних каналів, сприяє об'єднанню користувачів за їх уподобаннями та політичними ідентифікаціями, що також сприяє появі великої кількості незалежних новинних ресурсів. До таких належать сайти з новинним контентом, особисті сторінки політиків та групи у соціальних мережах, блоги. У кожного з цих майданчиків є власна аудиторія. Вона досить специфічна і в своїх поглядах орієнтується на думку авторів, на основі їх певних оціночних суджень з приводу конкретних політичних чи суспільних подій. У той же час досить поширеним є перетин аудиторій різних каналів, котрі мають подібні політичні позиції та схожим чином оцінюють суспільні проблеми.

В сучасну «епоху постправди» суспільно-політична думка та свідомість людей постійно стає об'єктом маніпулювання за допомогою величезного набору інструментів маніпулювання: засобів масової інформації, інтернет-ресурсів, кінематографа, культури. Але, застосовуючи певні тренди (наприклад, впроваджуючи їх в культурне ядро) можна переформатувати суспільно-політичну свідомість людей і таким чином вирішити долі цілих держав і народів. Слід відзначити певну схожість механізмів роботи пропаганди, маніпуляції та постправди.

Основними характеристиками *постправди* є:

- 1) апелювання до емоцій та особистих переконань аудиторії (наприклад, новини, які вбудовуються в картину світогляду людини);
- 2) умисне замовчування об'єктивних фактів (наприклад, подаються лише факти, які не суперечать заданій суспільно-політичній концепції або які акцентують увагу людей тільки на необхідній частини інформації, тоді як інша просто приховується);
- 3) інформаційне перевантаження, трансляція безперервного потоку новин, насичених даремною інформацією;
- 4) вміле комбінування правдивих і брехливих фактів;
- 5) поява «вдалої» інформації у найбільш очікуваний («запрограмований») момент;

б) провокація емоційної реакції громадської аудиторії (представлення «сенсаційного» смислового навантаження змісту постправди).

У сучасних умовах динамічного розвитку інформаційного суспільства зросла роль мас-медіа. Використання різних медіатехнологій, по-перше, забезпечує доступ до різноманітних джерел інформації широкому колу осіб; по-друге, має істотний вплив на формування суспільно-політичного мислення людей, певного їх ставлення до тієї чи іншої політичної події. Розглянемо більш детально традиційні інструменти впливу засобів масової інформації (установку медіайного порядку денного, праймінг і фреймінг) на суспільно-політичну думку аудиторії, в тому числі, й при конструюванні постправди.

1. *Теорія установки медіайного порядку денного* базується на ідеї існування певної залежності між акцентом (насадженням вигідної певним політичним угрупованням інформації), зробленим засобами масової інформації на будь-яку суспільно-політичну подію, і значимістю (ранжуванням і визначенням проблем), яку визначає цій події рівень обізнаності аудиторії. Саме завдяки певному об'єму та «якісному підбору» неоднозначної інформації по тематиці, яку пропонують засоби масової інформації, й приходить до людей розуміння того, наскільки важливою для громадськості є «штучно насаджувана» проблема.

2. *Праймінг* – одна з технологій впливу на масову суспільно-політичну свідомість громадян – сприяє швидкому вирішенню будь-якої проблеми й формуванню «необхідної» суспільної думки по запропонованому питанню, завдяки подібним питанням або діям, які мали місце в минулому. Основою праймінгу, як дієвого прийому маніпуляції з великим потенціалом, є прайм - об'єкт, після «взаємовідносин» з яким, відбувається суттєва зміна здатності людини діяти з подібним об'єктом.

3. *Теорія фреймінгу* існує на припущенні, що залежно від того, яка проблема та як дана її інтерпретація в засобах масової інформації, можливе різне, навіть діаметрально протилежне, сприймання громадянами даної проблемної ситуації (наприклад, одну й ту саму суспільно-політичну подію можна подавати як акт насилля або трагічний нещасний випадок).

Отже, інформація, що транслюється за допомогою різноманітних інструментів маніпулювання, в першу чергу засобів масової інформації,

суттєво впливає на формування думки громадськості.

Дійсно, тільки за допомогою вибору «потрібної» інформації (трансльованих вибіркових повідомлень) та способу її подачі, не можна повністю змінити суспільно-політичну позицію людини, але можна задати вектор думки реципієнта та маніпулювати нею.

Крім існуючого традиційного інструментарію впливу засобів масової інформації на обізнаність аудиторії слід акцентувати увагу на нових сучасних медіатехнологіях конструювання та поширення постправди:

- 1) персоніфікація політики (пріоритет особистості політичного лідера над його ідеєю);
- 2) емоціоналізація політики (акцент уваги суспільної аудиторії на емоціях та почуттях є результатом стрімкого розвитку інтернету);
- 3) розважальна політика (емоційне сприйняття політики загалом є наслідком спрощення (наприклад, гумористичної) подачі інформації).

Часто трапляються ситуації, коли засоби масової інформації є першоджерелом або єдиним каналом отримання суспільно-політичної інформації для громадської аудиторії, але при цьому «дозволяють собі» суб'єктивне відображення подій, що відбуваються (наприклад, вірусний медіаконтент в соціальних мережах *Facebook* або *Twitter*). Підвищення рівня довіри до контенту може спостерігатися за рахунок колективного характеру поширення достовірної інформації, але при цьому не враховується потенційна можливість виникнення («*fake news*») та циркуляції дезінформації.

Не менш важливо в «епоку постправди» створення образів нових героїв або славлення за допомогою інструментів маніпулювання (кінематографа, літератури) давно забутих супергероїв. Причому, абсолютно неважливо, наскільки це відповідає дійсності (чи вигадка героїв нашого часу), так як спостерігається «розмивання» межі між реальністю та вигадкою в постправді. В сучасному суспільстві політична ідентичність громадян безпосередньо залежить від дискурсивних політичних процесів, що відбуваються в громаді. Причому, індивід сам є частиною дискурсу. У той же час спостерігається зародження та прояви соціальних антагонізмів. Це коли деякі соціальні групи, які не володіють превалюючою політичною ідентичністю, стають «чужими».

Саме за допомогою методів пропаганди соціальні антагонізми сучасного суспільства активно трансльуються в сюжетах і повідомленнях

світових засобів масової інформації. Наприклад, метод «створення загрози» є одним з поширених і дієвих прийомів у освітленні та псевдоаналізі протестних акцій та військових конфліктів. Також він широко використовується для формування і підтримки існуючого політичного режиму та демонізації (образ вбивці, провокатора) політичного противника і/або опозиції. Вигадуються «життєві» сюжети, в основі яких емоційна складова, що провокує цільову аудиторію на «плік» обурення страшними історіями. При цьому не має значення наскільки правдивий сюжет, не потрібні ніякі істотні докази. Таким чином, основоположним критерієм «епохи постправди» є емоційна маніпуляція.

Постправа стала наслідком сучасних світових процесів: інформаційної війни та широкомасштабної маніпуляції свідомістю. При цьому величезний вплив на формування світогляду громадянської аудиторії мають різноманітні методи поширення «фейкових новин», створення «тролів» і «ботів», які займаються розповсюдженням «певної неправдивої» інформації. У сучасних державах постправа, як інструмент ефективного впливу на масову аудиторію через небувале зростання популярності соціальних мереж, набуває великого поширення. Мережа інтернету дозволяє кожному користувачу стати «безвідповідальним» журналістом, що приводить до породження великої кількості неправдивої інформації.

Характерні ознаки виникнення *«суспільства постправди»*:

- ліберальна демократія вступила на ту сходинку розвитку, коли почали розсуватися та розмиватися межі дозволеного;
- індивіди та малі громадські об'єднання почали чинити політичний вплив завдяки високому рівню розвитку медіатехнологій та соціальних мереж;
- склався масовий інформаційний простір, який заражений популізмом та зачарований сенсаціями.

В результаті аналізу механізмів формування мережевого інформаційного поля з'явилася парадигма політичного маніпулювання масовою свідомістю людей. Тобто, коли свобода вибору та самовираження громадян виявилися спотвореними політичною реальністю, за межі якої неможливо вирватися.

Термін «мультикультуралізм» з'явився в наукових публікаціях наприкінці 1980-х років. Суть мультикультуралізму полягає у поважному відношенні більшості населення до меншин, а саме: у повазі культурних

традицій; однаковому статусі різних прав і обов'язків індивіда; вільному вибору своєї ідентичності, тощо.

Таким чином, мультикультуралізм – це політика (стан, процеси, світогляди) культурно неоднорідного суспільства, яке орієнтовано на свободу вираження та визнання (як на суспільному, так і на державному рівні) прав меншин, розмаїття та практичного культурного досвіду; а також політичного, ідеологічного та релігійного плюралізму. В сучасному мультикультурному суспільстві людині вдається зберігати свою політичну ідентичність попри державні заборони та впливи інших культур.

Отож, мультикультуралізм - це концепція, практика та політика всіх сучасних полікультурних держав світу, перш за все іммігрантських країн. Оскільки як іммігрантські, так й корінні етнічні, релігійні та політичні меншини прагнуть визнання їх повноправними членами сучасного світового співтовариства.

Теорія конфлікту цивілізацій та сучасні глобальні проблеми

Нова епоха існування людства настала після завершення «холодної війни» та розпаду Радянського Союзу. На засадах здобутків, традицій та цінностей західного суспільства будувалися чисельні прогнози щодо пришвидшеної світової інтеграції та процвітання Західної цивілізації. Однак події початку XXI століття поставили під сумнів дані прогнози. Ріст суспільних рухів антиглобалістської направленості, поширення в певному ряді країн націоналістичних тенденцій та масштабний розвиток ісламського фундаменталізму й, навіть, тероризму спрямували акценти на значимість постулатів розвитку інших теорій міжнародних відносин.

Концепція «зіткнення цивілізацій», яка розроблена С. Хантінгтоном в 1993 році, є однією з найбільш затребуваних і актуальних геополітичних наукових праць. Відповідно до цієї концепції в сучасному світі на зміну боротьби держав прийшла боротьба між різними цивілізаційними групами (соціокультурними спільнотами) щодо задоволення культурних цінностей та потреб людини. Згідно ідей С. Хантінгтона після падіння біполярного світу, з його поділом людства за належністю до політичної ідеології, можливе посилення конфліктів на підставі загострення цивілізаційних відносин.

С. Хантінгтон наполягав на необхідності створення нової моделі, яка дозволила б зрозуміти основні політичні процеси, що динамічно розвиваються, та систематизувати сучасні міжнародні відносини. У майбутньому, на думку С. Хантінгтона, саме культурно-релігійна спільність буде визначати основні чинники процесів інтеграції/дезінтеграції цивілізацій.

В процесі історичного розвитку людство завжди прагнуло до інтеграції, з одного боку, і одночасно - до відокремлення, з іншого боку. Рівень цього протиріччя постійно змінювався в залежності від різних етапів людської історії. Так, на зміну мінливим векторам політичного розвитку суспільства приходили культурні орієнтири цивілізаційної самобутності народів. Тобто, з перебігом часу все більше націй змішується, запозичуючи нові культурні цінності один у одного, і з урахуванням цього відпадає багато протиріч на культурному ґрунті. А суспільно-економічний ріст різних (в географічному та цивілізаційному плані) регіонів і усвідомлення своєї політичної ідентичності та економічної значимості приводив до посилення дезінтеграції.

Під егідою цієї теорії безліч конфліктів камуфлюються як конфлікти на підґрунті культурних відмінностей, що ускладнює процес ідентифікації конфліктів та їх істинних причин. Причому ідейною основою розколу можуть служити менш податливі до коригування та залагодження релігійні розбіжності.

Наразі більшість конфліктів у світі між представниками різних цивілізацій відбувається, в основному, через боротьбу за володіння та контролювання стратегічно важливими ресурсами (нафта, газ, ліси, тощо)

Модель С. Хантінгтона носить прогностичний характер. Предметом суперечок стає визнання цивілізаційної ідентичності, а пріоритетом - культурна диференціація.

С. Хантінгтон досліджував принципи та шляхи взаємодії цивілізацій, народів у сучасному світі. Незважаючи на те, що деякі науковці погоджуються з дослідником, проте його твердження щодо можливого конфлікту цивілізацій залишається спірним.

Ключова ідея С. Хантінгтона містить в собі ряд неоднозначних моментів. Так, дослідник стверджував, що на зміну старих конфліктів та протиріч прийдуть нові конфлікти між цивілізаціями. Проте С. Хантінгтон не стверджував, що у майбутньому світ очікує певне згуртування та інтеграція народів і держав саме за цивілізаційною ознакою.

Водночас, не відмовляючись від старих цивілізаційних коренів конфліктів дослідник акцентував увагу на нових, майбутніх конфліктах:

«Найпростіше двопідхідне розмежування країн, які є найбільш впливовими в світових справах та найбільш суттєвими для розуміння і наділення сенсом світової політики, на бідні й багаті або демократичні і недемократичні може частково допомогти, але лише частково... Я...висуваю гіпотезу про те, що... конфлікт між цивілізаціями прийде на зміну ідеологічним та іншим формам конфліктів в якості форми глобального конфлікту, котра переважає... Лінії розлому між цивілізаціями це і є лінії майбутніх фронтів конфліктів» (С. Хантінгтон, 1996).

Тож, враховуючи твердження С. Хантінгтона, слід зазначити, що він досліджував цивілізації як опонентів, представників сторін майбутніх конфліктів або ж протиріч, котрі можуть виникнути у випадку охоплення всієї сукупності аспектів культури різних цивілізацій. Оскільки, як свідчить досвід багатовікової історії, конфлікт не можна визначати як цивілізаційний допоки з усієї множини цивілізаційних розходжень мотивованим виступає лише одне або декілька. Тому доречною буде кваліфікація такого конфлікту лише як цивілізаційно «підфарбованого».

Що стосується причин, котрі виступали доказами теорії Хантінгтона.

По-перше, відмінності, що існують між цивілізаціями, дослідник вважав не тільки реальними, але й найсуттєвішими.

По-друге, американський професор вважав, що поглиблення цивілізаційної самосвідомості та розуміння існуючих відмінностей між суспільством у рамках цивілізацій та цивілізаціями загалом, загострення розбіжностей та поширення ворожості, що сприймається або є історично обумовленою, відбувається по причині збільшеної взаємодії між народами, які відносяться до різних цивілізацій.

По-третє, відбувається послаблення держав як ключового аспекту ідентифікації індивідів та суспільства загалом.

По-четверте, в основі майбутнього протистояння цивілізацій лежить роздвоєння ролі Заходу у світоустрої майбутнього та світовій історії загалом. На думку С. Хантінгтона, поки незахідні цивілізації знаходяться у процесі повернення до власних корінь, Захід на поточний момент демонструє пік своєї

могутності.

По-п'яте, причиною набуття конфліктогенності цивілізаційного характеру, за С. Хантінгтоном, виступає той факт, що в порівнянні з політичними або економічними розходженнями культурні зміни є менш підлеглими. Оскільки розв'язання або досягнення компромісів у конфліктах, в основі яких лежать культурні розходження, є значно складнішим.

По-шосте, економічний регіоналізм та його поширення виступає в якості суттєвої причини еволюції конфліктів та конфліктогенних ситуацій. В його праці наведено приклади даного явища для Південної Америки, країн Європи, Далекого та Середнього Сходу. Усвідомлення приналежності до певної цивілізації, на думку дослідника, стає ключем до успіху економічного регіоналізму, і тільки за умов, що він знаходиться в спільності цивілізації.

Наведені вище доводи підтверджують можливість виникнення конфліктів між цивілізаціями, котрі спричиняються інтеграційними процесами, хоча загалом і прийнято вважати, що глобалізація спонукає до об'єднання цивілізацій та народів.

Цивілізаційні конфлікти майбутнього за С. Хантінгтоном

Виходячи з логіки та динаміки розвитку і взаємодії цивілізацій Хантінгтон стверджував, що однією з основних причин спалахування конфліктів може бути географічне сусідство цивілізацій.

Цивілізації - це найбільші конгломерати країн із загальною культурою, мовою, релігією тощо.

Протягом майже трьох тисячоліть між самими ранніми цивілізаціями (Древній Єгипет, Вавилон, Древній Китай, Древня Індія) не було ніяких взаємодій, оскільки кожна з них позиціонувалася центром світу, що представляє історію людства.

Вирішальний вплив на розвиток цивілізацій зробила Західна цивілізація, котра виникла в VIII-IX століттях нашої ери.

В контексті глобальних трансформацій С. Хантінгтон наводить список цивілізацій: а) *Західна* цивілізація; б) *Ісламська* цивілізація; в) *Індуїстська* цивілізація; г) *Сінська* цивілізація; д) *Японська* цивілізація; ж) *Латиноамериканська* цивілізація; з) *Православна* цивілізація або *Російський*

Світ; к) Африканська цивілізація; л) Буддистська цивілізація.

Цивілізація визначається як «людський рід» у своїй найвищій формі, а зіткнення цивілізацій - як «міжродовий конфлікт» глобального масштабу. Основні відмінності між народами носитимуть не ідеологічний чи економічний, а культурний характер.

На макрорівні конфлікти між різними цивілізаціями можуть виникати як в межах однієї держави, так і різних держав, причому, найчастіше - між мусульманським та не мусульманським світами.

У сучасному світі існує велика кількість різноманітних цивілізацій, між якими можливий як діалог, так й протистояння. Після розпаду СРСР з'явилися «нові» цивілізації, які отримали «незалежність і свободу» власних культур. При цьому багато країн, які прагнули «дружити» проти «третього», втратили загального «ворога» в особі колишнього СРСР і ополчилися на колишніх союзників.

Наприкінці ХХ століття Захід та ісламський світ почали нарощувати протиріччя один проти одного. Особливо загострило конфлікт (на думку Хантінгтона) поєднання наступних важливих чинників:

1) відродження ісламської самобутності додало мусульманам впевненість у перевазі над західною цивілізацією;

2) обурення мусульман втручанням в «ісламські справи» (нав'язування західних цінностей, прагнення Заходу зберегти свою військову та економічну перевагу);

3) як в мусульманських, так і християнських країнах спостерігається різке зменшення терпимості по відношенню один до одного (посилюється у обох сторін відчуття власної ідентичності та приходить усвідомлення відмінності один від одного).

В основі таких протиріч також виступають проблеми культури. Так, держави різних культур, що поєднані ідеологією чи історичними обставинами можуть або розпастись як Радянський союз чи Югославія, або існувати в умовах підвищеної напруги (наприклад, Індія, Нігерія).

На думку С. Хантінгтона, домінуючим аспектом світової політики стане саме зіткнення цивілізацій. Лініями майбутніх фронтів стануть лінії розлому цивілізацій. А завершальною фазою еволюції конфліктів, що носять глобальний характер у сучасному світі, стане саме прийдешній цивілізаційний

конфлікт.

Цивілізація несе в собі певну культурну особливість. Народи, етнічні та релігійні групи, регіони та села мають особливу культуру, кожна з яких підкреслює їх неоднорідність.

Підсумовуючи варто зазначити неминучість зіткнення цивілізацій через наступні моменти:

- *світ набуває все більш тісного устрою;*
- *поширення розходжень між різними цивілізаціями;*
- *традиційна та ціннісна ідентифікація людей згідно з місцем їх проживання розмивається через соціальні зміни та економічну модернізацію;*
- *послаблення ролі держави-нації в якості джерела ідентифікації індивідів;*
- *роздвоєння ролі Заходу диктує ріст цивілізаційної самосвідомості.*

Сутність, методи та цілі соціальної інженерії

Соціальна інженерія — це наука, що вивчає особливості людської поведінки, умови та фактори, які на неї впливають; акт психологічної маніпуляції.

Головною метою соціальної інженерії є:

- дослідження причин «дивної» поведінки людини;
- дослідження умов, обставин та середовища, що впливають на формування системи цінностей людини, і як наслідок - їх поведінки.

На основі цих досліджень можна визначити фактор, який спонукає людину на конкретну дію (наприклад, вивчення середовища, в якому жив вбивця, допоможе зрозуміти його систему цінностей). Отримана інформація дозволить розробити соціальну структуру з іншими системами цінностей, в яких перш за все буде цінуватися людське життя та індивідуальність.

Кевін Митник ввів поняття «соціальна інженерія». Оскільки велика кількість людей відноситься до використання власної конфіденційної інформації недостатньо уважно (наприклад, необережність при вході в соціальні мережі), то поняття пароля і таємного (секретного) питання недооцінюються користувачами.

В результаті вдосконалення та розвитку соціального управління

відбувається об'єктивний процес інституціоналізації соціальної інженерії, який вимагає фахівців відповідної підготовки. В сучасній Україні поступово формується професійна діяльність фахівців у цій області. Соціальна інженерія набуває все більшу глибину і зміст, з'являються нові напрямки.

Спеціаліст у цій області повинен поєднувати в собі одночасно якості соціолога та інженера: як соціолог - аналізувати та пояснювати різні соціальні явища і процеси, використовувати методи аналізу, обробки та узагальнення даних соціологічних опитувань, організовувати діяльність соціологічної служби; як інженер - володіти інженерним методами мислення та діяльності, проводити аналіз й приймати рішення в умовах невизначеності, вміти передавати інформацію про отримані результати.

В арсеналі соціального інженера є такі види методичних засобів:

- *соціотехнічні;*
- *роздумотехнічні;*
- *психотехнічні;*
- *мистецькі;*
- *сенсотворення;*
- *психофізичної саморегуляції.*

Використовують наступні три основні групи різновидів методів соціальної інженерії:

1) *група аналітичних методів* соціальної інженерії: морфологічний аналіз, алгоритм логічної послідовності процедур, алгоритми і технології рішень соціальних проблем, аналітична, оперативна, синтетична стадії рішення соціальних проблем;

2) *група евристичних методів* соціальної інженерії: метод мозкової атаки, метод «635», метод утопічних ігор, синектика;

3) *група ігрових, інноваційних та розвиваючих методів* соціальної інженерії: соціоінженерні тренінги, метод групової роботи, техніки групового рішення проблем, соціальний дизайн, ігрові методи.

Психологічною передумовою застосування методів соціальної інженерії є така особливість людської психіки, як когнітивні упередження (наприклад, надійність комп'ютерної системи не вище, ніж надійність її оператора). Зловмисники проникають навіть в добре захищені комп'ютерні системи, скориставшись неухважністю довірених користувачів або навмисне вводячи їх в оману (наприклад, представившись адміністратором надсилають

повідомлення із запитом паролів).

Наразі існує велике різноманіття кібератак (наприклад, введення шкідливого коду в код сайту або застосування шкідливих програм-вірусів), які перешкоджають керуванню пошкодженим продуктом або його налагодженню. Відносно соціальної інженерії, то цей тип атак спрямований не безпосередньо на комп'ютерну систему, а на «слабку ланку» - користувачів, і шляхом обходу інфраструктури, призначеної для захисту від шкідливих програм, він дозволяє досягти тих же результатів, що й інші види кібератак. Оскільки такі прийоми значно складніше виявити та запобігти, то такі атаки набагато ефективніше інших.

Соціотехнічні атаки застосовуються на двох рівнях: фізичному та психологічному.

Основна тактика соціальної інженерії – використання психологічних методів (наприклад, спілкуючись начебто від імені компанії чи банку) має переконати користувача розкрити інформацію особистого характеру (паролі, номери кредитних карток, тощо).

Для того, щоб убезпечити себе від впливу соціальної інженерії, необхідно зрозуміти, як вона працює. Розглянемо основні типи соціальної інженерії та методи захисту від них.

Претекстинг полягає у застосуванні набору дій, відпрацьованих за певним, заздалегідь розробленим сценарієм (приводом), щоб спонукати вибрану жертву до розголошення інформації чи виконання дій, до яких у звичайних умовах вона не вдалася б. Найчастіше даний вид атаки передбачає використання голосових засобів (*Skype*, телефон).

Оскільки цей метод засновано на спланованій схемі обману, то атаці передуює збір інформації, необхідної шахраєві для того, щоб видати себе за іншу особу, щоб у жертви не було сумнівів у законності дій шахрая. Зловмисник спочатку використовує реальні запити від імені співробітників компанії та, після того як увійде в довіру, отримує необхідну йому інформацію.

Фішинг - це метод заволодіння інформацією приватного характеру обманним шляхом, тобто, техніка інтернет-шахрайства, яка спрямована на отримання конфіденційної інформації користувачів - авторизаційних даних різних систем. Основним видом фішингових атак є підроблений лист, що відправлено жертві по електронній пошті та який виглядає як офіційний лист нібито від імені офіційної установи - банку або платіжної системи - з

запитом про «верифікацію» інформації та попередженням про наступ певних негативних наслідків у разі невиконання зазначених вимог. У такому листі, як правило, міститься форма для введення персональних даних або посилання на підроблену *web*-сторінку, що схожа на справжню (з логотипами компанії, аналогічним контентом й ін.), і де розташовується така форма. Причини довіри жертви подібним сторінкам можуть бути різні: блокування облікового запису, поломка в системі, втрата даних та інше.

Телефонний фішинг, як один з найстаріших методів соціальної інженерії, широко застосовується для телефонного шахрайства з метою викрадення даних за допомогою копіювання зовнішніх образів популярних ресурсів, а саме: при використанні певних маніпуляцій можна змусити людину видати свої конфіденційні дані. Телефонний зв'язок забезпечує унікальні можливості для проведення соціотехнічних атак і є:

1) звичайним і знеособленим засобом спілкування (жертва не може бачити зловмисника);

2) порівняно безпечним видом атаки (якщо жертва починає підозрювати і/або відмовляється виконувати запит інформації або доступу, то зловмисник завжди може покласти трубку).

Основні цілі таких атак:

1) запит інформації (забезпечує доступ до телефонної системи та віддалений доступ до комп'ютерних систем);

2) можливість здійснювати безкоштовні дзвінки;

3) доступ до комунікаційної мережі;

4) можливість здійснювати банківські операції.

Метод атаки «Троянський кінь» ґрунтується на цікавості, жаху або інших емоціях користувача. Зловмисник відправляє електронного листа жертві, як додаток до якого знаходиться «оновлення» антивірусу, ключ до грошового виграшу або компромат на співробітника. Але насправді в додатку знаходиться шкідлива програма-вірус, яка після того, як користувач запустить її на своєму комп'ютері, буде використовуватися для збору або зміни інформації зловмисником.

Метод атаки «Дорожнє яблуко» є адаптацією «Троянського коня» і полягає у використанні фізичних носіїв (*CD*, флеш-накопичувачів). Зловмисник зазвичай підкидає такий фальшивий фізичний носій інформації в

загальнодоступних місцях на території компанії. Для того, щоб у співробітника виник інтерес до даного носія, зловмисник може нанести на носій логотип і/або який-небудь напис (наприклад, «дані про продажі», «зарплата співробітників»). Якщо співробітник вставить такий носій в комп'ютер, який має зв'язок з корпоративною мережею підприємства, то запускається шкідливий код і зловмисник отримує доступ до одного комп'ютера або до всієї мережі.

Атака «Кві про кво» (послуга за послугу) передбачає звернення зловмисника до жертви по електронній пошті або корпоративному телефону (наприклад, представитися співробітником технічної підтримки та інформувати про виникнення технічних проблем на робочому місці та необхідності їх усунення). У процесі «рішення» такої проблеми, зловмисник підштовхує жертву на вчинення дій, що дозволяють атакуючому виконати певні команди або встановити необхідне шкідливе програмне забезпечення на комп'ютері жертви.

Наразі широкомасштабно виконуються атаки, що базуються на пошуку інформації в смітті та спрямовані на витік конфіденційної та корпоративної, закритої або відкритої інформації, втрату репутації компанії, витрату ресурсів.

Основні цілі таких атак:

- 1) витяг документів із зовнішніх сміттєвих контейнерів для отримання корпоративної інформації;
- 2) крадіжка документів із сміттєвих кошиків, які розташовано в самій організації, оминаючи прийняті в організації принципи управління зовнішнім сміттям;
- 3) крадіжка даних і додатків, що зберігаються на викинутих електронних носіях, й самі носії.

При розробці політики утилізації сміття (паперового сміття та електронних носіїв інформації) важливо переконатися в тому, що дотримано всі санітарні норми та норми безпеки. Заходи безпечної утилізації стосуються й електронних офісних пристроїв.

Співробітники повинні розуміти всі наслідки, до яких може привести викидання паперових документів або електронних носіїв інформації в сміттєвий кошик. Як тільки сміття залишає територію компанії, її права більше на нього не поширюються.

Індивідуальні підходи. До них можна віднести як негативні стратегії,

так і позитивні. Найпростіший й дешевий для зловмисника спосіб отримати потрібну йому інформацію - безпосередньо запросити її. Цей спосіб незмінно залишається головним в арсеналі зловмисників, що використовують методи соціотехніки.

Для отримання інформації за допомогою цього способу використовуються чотири стратегії.

1. Залякування (змушують жертву виконати запит за допомогою шантажу або видачі себе за іншу людину).
2. Переконання (переконати людину, яка розкриває інформацію, в тому, що зловмисник і є та людина, якій він може довірити цю інформацію).
3. Виклик довіри (поділ відповідальності й проста дружелюбність).
4. Допомога.

Захистити користувачів від атак, заснованих на описаних персональних підходах, дуже складно. Деякі користувачі через особливості свого характеру мають великі шанси стати жертвами атак, заснованих на будь-якому з чотирьох цих підходів.

Зворотна соціотехніка. Термін «соціотехніка» використовується для позначення шахрайських дій (незаконного отримання інформації), що дозволяє не авторизовано проникнути в певну систему і дані, що зберігаються в ній. Це розумна маніпуляція зловмисника на природній людській рисі - довірі. Природна людська готовність приймати щось на слово робить багатьох з нас вразливими до атаки. Що стосується того, чому люди піддаються цим атакам - найчастіше це більш легкий шлях отримання незаконного доступу, ніж багато інших видів технічного злому. Наприклад, навіть для техніків часто набагато простіше просто підняти трубку телефону і запитати у кого-небудь його пароль. Саме це зловмисник часто і робить.

Зворотна соціальна інженерія - даний вид атаки спрямований на створення такої ситуації, при якій жертва змушена буде сама звернутися до зловмисника за «допомогою». Наприклад, зловмисник може вислати лист з телефонами та контактами «служби підтримки» й через деякий час створити зворотні неполадки в комп'ютері жертви. Користувач в такому випадку подзвонить або зв'яжеться по електронній пошті зі зловмисником сам, і в процесі «виправлення» проблеми зловмисник зможе отримати необхідні йому

дані.

Захист від атак, заснованих на зворотній соціотехніці, є досить важким. У жертви немає підстав підозрювати зловмисника у чомусь, оскільки при таких атаках створюється враження, що ситуація знаходиться під її контролем. Безпека тримається на довірі.

Методи протидії. Будь-яка людина в сучасному світі є вразливою до соціальної інженерії - багатогранного і складного способу отримання конфіденційної інформації від користувачів із застосуванням методів переконання та технологічних засобів.

Основним способом захисту від методів соціальної інженерії є навчання співробітників. Всі працівники повинні бути попереджені про небезпеку розкриття персональної та конфіденційної інформації, а також про способи запобігання витоку даних. Крім того, у кожного співробітника, в залежності від підрозділу й посади, повинні бути інструкції про те, як і на які теми можна спілкуватися зі співрозмовником, яку інформацію можна надавати для служби технічної підтримки, як і що повинен повідомити співробітник компанії для отримання тієї чи іншої інформації від іншого співробітника.

Завдяки підвищенню розпізнавання недостовірної інформації та спроб обдурити людей у розголошенні секретної інформації компанія зможе підтримувати безпечне середовище.

Методологія політичного прогнозування

Політичне прогнозування – це спеціальне наукове дослідження перспектив і альтернатив розвитку політичної складової суспільного життя. Через потребу врахування великої кількості різних факторів політичне прогнозування виступає як окрема і відносно самостійна сфера соціального прогнозування, яка передбачає вироблення політичного прогнозу про майбутнє суспільства у вигляді варіантів, що описують вірогідний характер майбутніх політичних подій, процесів, явищ. Причому, найбільш точними прогнозами є короткострокові, бо чим довгостроковіший прогноз, тим більша ймовірність виникнення нових непередбачуваних в минулому факторів, які не могли бути враховані при аналізі вихідної бази даних прогнозів. *Саме вдале прогнозування*

в політиці є запорукою успішної діяльності політика.

Значення політичного прогнозування складно переоцінити. Як і у будь-якому науковому пізнанні в політичному прогнозуванні істотна роль належить інтуїції (спроможності вгадувати та охоплювати в уяві те найтипніше, що є дуже важливим ще до одержання результатів його дослідження). Прогнози політики на основі фактичних даних розробляються для підвищення ефективності та результативності рішень. Тобто створюються передумови (у тому числі з усвідомленням та врахуванням політичних інтересів певних соціальних груп), щоб уникнути небажаного розвитку подій на різних ділянках впливу політики на економіку, соціальну та духовну сфери суспільства.

Передбачення тих чи інших політичних подій та явищ (як бажаних, так й небажаних), виявлення перспективних політичних проблем і завдань, а також оптимальних шляхів їх вирішення в інтересах ефективного управління суспільно-політичними процесами, передбачуваність тенденцій розвитку політичних систем - все це визначається тим, що майбутня світова політична дійсність закономірно впливає з минулого і сучасного спрямування вектору еволюції політичних подій.

Синергетичний підхід до політики, який лежить в основі теорії політичного прогнозування, визначає гнучку тактику (пристосування до мінливої політичної кон'юнктури). Неоднозначність характеру розвитку світових політичних процесів актуалізує необхідність розробки політичних прогнозів на базі фундаментальних наукових досліджень. Причому, формування синергетичного світобачення відбувається в контексті репрезентації природничо наукового вектору розвитку суспільства, а саме, нового концептуального напрямку соціального пізнання у забезпеченні передумов виживання суспільства (теорія синергетики).

Загалом, політичні прогнози, досить умовно, можуть бути поділені на внутрішньополітичні та зовнішньополітичні. Кожний із цих методів прогнозування політичного майбутнього має свої переваги та недоліки.

Внутрішньополітичне прогнозування - це спеціальні наукові дослідження, які охоплюють всю внутрішню політику і пов'язані, з одного боку - з прогнозними оцінками конкретних політичних подій, з іншого – з оцінками політичних процесів, що відбуваються у діяльності суспільно-політичних інститутів. У зв'язку з цим розрізняють наступні аспекти

внутрішньополітичного прогнозування.

Перший - прикладний аспект, який пов'язаний з прогнозними оцінками конкретних політичних подій і здійснюється в процесі політичних перетворень суспільства. При цьому необхідно враховувати зворотний вплив політичного прогнозу на свідомість громадян і їх політичну діяльність, що може призвести як до їх політичної активності, так і, навпаки, до їх політичної пасивності й навіть політичної апатії.

Другий – аспект, який пов'язаний з діяльністю політичних інститутів, у тому числі, з дослідженням політичних процесів, що відбуваються в суспільстві. Розробниками прогнозу в цій ситуації зазвичай виступають наукові колективи, що спеціалізуються на дослідженнях подібного роду (наприклад, вивченні політичної системи держави).

Зовнішньополітичне прогнозування (спроби виявити нові можливі фактори розвитку світу, певного регіону, країни) передбачає прогнози у сфері міжнародних відносин і зовнішньої політики. Пріоритет, як правило, надається вивченню загальних тенденцій, чинників і напрямів світового розвитку суспільства. Останнім часом зовнішньополітичне прогнозування зосереджено на дослідженні загальнозначущої проблеми: «Яким бути міжнародним відносинам у XXI столітті?»

Соціально-політичне прогнозування, як спосіб концептуально-інструментального усвідомлення реальних світових політичних тенденцій, базується на певних принципах, що дають змогу оптимально підійти до розуміння окремих сегментів політичного життя та аналізу інформаційного масиву (періодична преса, монографії, політичні заяви, огляди та звіти, статистичні дані, дані анкетних опитувань, теле- і радіопрограм, дисертації, тощо).

Отже, політик, який прагне досягти успіху в політичному прогнозуванні майбутнього, застосовує широкий та різноманітний арсенал наукових методик (загальних, спеціальних) і засобів пізнання (логічних, технічних). При цьому він повинен враховувати такі важливі фактори: достовірність інформації, еколого-економічні показники, громадську думку тощо. Також політик повинен передбачати можливі наслідки своїх політичних дій, бо політичний прогноз не стільки відіграє роль традиційного пророцтва (передбачення в житті суспільства), скільки є важливим елементом управління

суспільством, політтехнологією, котра вказує, за яких умов і за допомогою яких засобів можна буде досягти бажаного політичного майбутнього в державі. Тож результатом прогнозування політичних змін в суспільстві може бути не тільки політична перемога (виграш для себе, «своєї» політичної сили, зміна «розстановки політичних сил» та інтересів інших учасників політичного процесу), а й політична поразка, що може стати приводом втрати довіри «свого» лекторату, активізації політичних супротивників.

Таким чином, адекватне передбачення наслідків політичних рішень і змін є головною запорукою побудови правильної стратегії та тактики політичних акторів.

В західній політології широко застосовується *біхевіористичний метод* (від англ. *behavior* - поведінка) як спосіб дослідження суспільно-політичних явищ, сутність якого пов'язана з визначенням і аналізом поведінки окремих людей та груп у політиці. В основі методу - категорія політичної поведінки (під кутом зору «стимул - реакція»). Під політичною поведінкою розуміються свідомі чи підсвідомі дії особистості, що відіграє певну політичну роль в суспільстві.

В цілому аналіз політичної поведінки (анкетування, інтерв'ю, аналіз документів, тощо) людей надає можливості поглиблено вивчати реагування суб'єктів політики на вимоги, стимули чи зміну політичного середовища; зосередити увагу на залежність об'єктивних політичних подій чи обставин від стану громадської думки та спрямованості дій політиків.

Дослідник може отримати нові можливості за допомогою аналізу статистичних матеріалів. Отримуючи навички з відповідної техніки аналізу можна вичленили необхідні відомості з отриманої інформації, окреслити тенденції та прослідкувати закономірності.

Даний метод прогнозування має свою перевагу, котра полягає в можливості абстрагуватись від часових і просторових обмежень.

Однак, неможливо виключно за допомогою методів прямої статистики отримати інформацію щодо об'єктивних, а тим паче суб'єктивних аспектів життя суспільства дотичного до сфери політики. Для повноти картини слід звернутися до політологічних, конкретно-соціологічних, соціально-психологічних досліджень й не тільки. Під час прогнозування важливо враховувати саме обставини (економічні, науково-технічні, соціальні,

організаційні), на фоні яких об'єкт прогнозування набуває свого розвитку. Саме ці обставини, котрі постають в якості зовнішніх чинників, як сукупних умов, обмежують та в подальшому взаємодіють з об'єктом прогнозу.

У той же час нормативні, пошукові та інші різновиди прогнозу виступають в якості наслідку прогнозування перспектив розвитку політичних явищ, що охоплюють суспільно-політичну сферу.

В основу нормативного прогнозу покладено досягнення цілей та завдань суспільства, що були задані наперед. З'ясування оптимальних методів та шляхів вирішення проблемних ситуацій, а також визначення найбільш ефективних організаційно-технічних заходів, обчислення орієнтовної вартості виконання програм та й інші подібні дії складають мету даного прогнозу. Нормативний прогноз можна відтворювати тільки щодо політичних та соціально-економічних процесів. Тому що ті процеси, котрі досліджують природничі науки, соціальному адмініструванню не піддаються. Нормативний прогноз будується від дослідження стану об'єкта прогнозування, що заданий наперед, до вивчення тенденцій, можливостей їх змін для досягнення цього стану. Даний вид прогнозування є попереднім етапом та важливою передумовою задля обґрунтування наукового планування, проектування та прогнозування.

Враховуючи сучасний стан та тенденції розвитку об'єкта прогнозування, пошуковий прогноз визначає майбутній його стан у певний проміжок часу за умов наявності заданих початкових даних. За допомогою цього прогнозу можна у визначений період з'ясувати напрям розвитку та найбільш вірогідний стан об'єкта прогнозування у майбутньому. Характерним прикладом будуть прогнози щодо чисельності населення планети, розвитку інформатизації та комунікації за період до 2025 року.

Щоб розробити прогноз необхідно використовувати спеціальні методи, котрі представлено сукупністю процедур і способів відбору та аналізу конкретної емпіричної інформації необхідної для складання прогнозу.

Аналізуючи політичне прогнозування з засад методології, варто зазначити, що використовується два типи закономірностей: розвитку і функціонування політичних систем. Перші закономірності окреслюють напрями змінювання різних форм та явищ політичної організації суспільства. Другі - описують процеси функціонування різних політичних інституцій в суспільстві.

Під час здійснення політичного прогнозу залучається вся сукупність методів з розроблення прогнозів, однак, водночас їх умовно можна поділити на п'ять груп: експертні оцінки, історична аналогія, моделювання, екстраполяція, розробка сценаріїв майбутнього. І кожен з цих методів володіє як перевагами, так і недоліками.

Метод експертних оцінок визначається в якості наукового аналізу, що здійснюється шляхом проведення експертами, тобто спеціалістами з різних галузей науки, аналізу проблем з подальшою формалізацією та опрацюванням результатів. Найвірогідніший шлях вирішення проблеми формується за допомогою узагальненої думки експертів.

Екстраполяція тенденцій здійснює припущення, що у реальному політичному житті більшість процесів розвивається безперервно. Якщо соціальна, біологічна або технічна системи в минулому з прискоренням або сталою швидкістю розвивалися, тобто їм було характерно спад чи зростання, то небезпідставно можна стверджувати, що і в майбутньому на певний період часу прискорення чи швидкість залишаться незмінними.

Щодо *методу моделювання*, то він є найперспективнішим у соціально-політичній сфері. Він представляє собою імітацію процесу прогнозування та розвитку політичної системи, котрий здійснюється в різних функціональних і структурних аспектах, а також дає можливість розрахувати потенційні тенденції їх видозмін. Метод моделювання досліджує власне моделі, а не об'єкти пізнання. А потім вже результати проведених досліджень з моделей переносяться на сам об'єкт.

Виділяють наступні типи моделей соціально-політичних систем:

- *статистичні моделі* - у певний проміжок часу відображають стани соціально-політичних систем;
- *прості динамічні моделі* - демонструють не тільки структуру систем, а й процес їх функціонування;
- *складні динамічні моделі* - окрім структури та функціонування соціально-політичних систем відображають ще й процес їх розвитку, тобто якісну зміну їх структури.

Слід зазначити, що ідеальні моделі, які використовуються в політології, психології, соціології, поділяються на знакові моделі та моделі-образи.

Знакові моделі, їх ще називають математичними, під час створення вимагають використання електронно-обчислювальної техніки. В останні роки створюються спеціальні моделі для прогнозування розвитку суспільства, його структурних елементів, зокрема політичних. Це *модель «довгих хвиль»* (М. Кондратьєв, С. Маслов), *модель м'яких систем* (П. Чекленд), *модель «вісім коліс»* (В. Тихомиров), *модель соціальної мобільності* (С. Прайс), *модель гонки озброєнь* (Дж. Річардсон).

Однак дедалі вагомішими під час вироблення прогнозів (політичних) стають *моделі-образи*. Також під патронатом Римського клубу створено *моделі глобального розвитку*, котрі широко відомі не тільки в наукових колах. Вони зачіпають теми аксіологічного аналізу форм економічних систем та політичного управління, пошуку стратегій виживання та альтернативних шляхів розвитку людства і цивілізації.

Наглядно проілюструвати політологічне моделювання можна за допомогою *моделей функціонування політичних систем* (Т. Парсонс, Г. Олмонд, Г. Спіро).

Комп'ютерне (імітаційне) моделювання. В останні десятиліття широкого розповсюдження набуло комп'ютерне, імітаційне моделювання, що наразі є експериментальним методом дослідження та прогнозування за допомогою ЕОМ динаміки складних систем. Він конструє моделі реальної системи та в подальшому на її основі проводить експерименти та дослідження, вивчаючи за різних умов і вихідних параметрів її поведінку. В результаті проведених процедур стає можливим прогнозування поведінки вже реальної системи з передбаченням результатів тих чи інших керованих змін або дій.

Ігрове моделювання. Досить специфічною формою використання експерименту під час здійснення політичних прогнозів є ігрове моделювання. Воно відтворюється шляхом побудови ситуаційної гри за умов, якщо явище чи процес відображається за певних параметрів, в котрих зацікавлений дослідник. Тоді він отримує можливість спрогнозувати розвиток чи з'ясувати внутрішні механізми реального процесу. А відбувається це завдяки саме імітуванню розвитку якогось політичного процесу чи явища, як то перемовини, засідання комітету чи безпосередньо конфлікт.

Гіпотетична картина світу, окремої держави чи певної сфери соціально-

політичного життя відтворюється за допомогою опису сценаріїв та образів майбутнього. Процес підготовки сценарію складається з двох моментів:

- опис подій і процесів, котрі відтворені в логічній послідовності задля визначення альтернатив розвитку;
- окреслення можливих варіантів та перспектив зміни складних соціально-політичних систем.

Це можуть бути як окремі країни чи групи країн, так і в цілому система міжнародних відносин. Таким чином, сценарій перетворюється у поліваріантний прогноз з використанням історичного та системного підходу дослідження великих та складноутворених систем. Здебільшого сценарій носить описовий характер і набуває найбільшого використання під час побудови комплексних прогнозів.

Метод аналогії передбачає уявне порівняння двох та більше політичних процесів чи явищ, задля можливості використання їх прикладів для дослідження суттєвих рис окремо взятого випадку. У прикладній політології за умов використання під час побудови прогнозів соціально-політичних систем, функціонуючих у звичних для них умовах, даний метод слід вважати безперечно ефективним.

У той же час слід підкреслити, що високої вірогідності прогнозу не може забезпечити жоден з розглянутих вище методів, чим і обґрунтовується використання їх комплексних, комбінованих варіацій. Крім того, одним з ключових моментів під час здійснення політичного прогнозування виступає інтуїція. У науковому дискурсі вона трактується як спроможність уявляти істотні параметри якогось явища чи процесу ще до отримання результатів дослідження, або ж як здатність заздалегідь вимальовувати цілу картину політичних подій до збирання її змістовних частин у єдине ціле.

Задля планування політичної діяльності держави, політичної партії чи соціальної групи шляхом розроблення політичного прогнозу колосального значення набуває безперервне коригування прогнозів, котрі розроблялися раніше, та систематичне внесення до них доповнень та змін, що об'єктивно відповідають розвитку політичної ситуації, з видаленням застарілих та виявленням нових варіантів та тенденцій розвитку.

У політичній науці виділяють наступні стадії процесу розроблення політичного прогнозу:

- аналіз політичної системи з виділенням її структурних компонентів;
- виділення основних елементів та чинників системи, визначення їх ролевих особливостей та значущості в кількісному розумінні;
- виявлення основних траєкторій розвитку політичних процесів, що досліджуються, на основі вивчення статистичних даних, які пояснюють дію системних чинників у різні проміжки часу;
- екстраполяція визначених тенденцій (траєкторій) на майбутнє;
- в рамках певної моделі політичної системи синтез взаємодії визначених майбутніх тенденцій (траєкторій);
- інтеграція у різні сфери суспільних відносин розроблених прогнозів основних політичних процесів;
- на основі отриманих даних розроблення комплексного прогнозу, а також прогнозів розвитку окремих рівнів та частин розвитку досліджуваних процесів і систем;
- безперервне коригування розробленого політичного прогнозу по причині появи не врахованих раніше нових чинників на всіх рівнях політичної системи.

Відзначається, що директивне вирішення проблем сучасного та майбутнього не допускається під час політичного прогнозування. Прогностичний підхід висуває наступні завдання:

- виявити бажані або можливі варіанти розвитку об'єкта з метою оптимізації планів, проектів і програм у майбутньому;
- виявити, як можна більше можливих, навіть взаємовиключних, варіантів розвитку та вирішення потенційних проблем майбутнього (свідомих і стихійних процесів) із врахуванням просторових та часових параметрів.

Найважливішим, що дає політичне прогнозування, є розуміння історичної перспективи, визначення соціально-політичного та соціально-економічного напрямів розвитку на тривалу перспективу, можливість вірно орієнтуватися у міжнародних відносинах та вироблення обґрунтованої тактики та стратегії.

Верифікація прогнозу являє собою з'ясування: ступеня відповідності розробленого прогнозу основним вимогам та тенденціям розвитку сучасної науки та суспільної практики; достовірності прогнозу, ймовірності його

здійснення у передбачуваний проміжок часу; обґрунтованості прогнозу через відповідність існуючій теорії реальних практичних подій.

Виділяють три рівні соціально-політичного прогнозування:

- 1) найвищий (суспільство загалом);
- 2) середній (регіон чи територіальна спільність);
- 3) нижчий (окремий колектив).

За часовою ознакою в якості найвищого рівня виділяють довгострокове прогнозування (15-20 років) – розглядається тривалий період соціальних процесів, зосереджується на вирішенні питань рівня державної політики. Середньострокове (10-15 років) – аналізуються можливі шляхи досягнення стратегічних цілей. Короткострокове (найближчий проміжок часу) - вирішуються оперативні завдання.

Політичні ризики соціальної інженерії за умов глобалізації

Проблематика політичних ризиків у світовій політичній науці висвітлюється вже не одне десятиліття. Втім, у вітчизняній політології тривалий час цей цікавий та актуальний політичний феномен лишався поза увагою вітчизняних науковців. Одне з перших фундаментальних досліджень політичних ризиків здійснив В. Кривошеїн. Вчений визначає політичний ризик як ймовірність настання небажаних наслідків від прийняття можливих політичних рішень, котрі мають безпосередній зв'язок з політичними подіями, здатними спричинити збитки їх учасникам у процесі реалізації відповідних інтересів.

У «Політичній енциклопедії», у свою чергу запропоновано наступне тлумачення *сутності політичного ризику* - це «вибір суспільним суб'єктом лінії поведінки і сама його поведінка в ситуації, коли відсутня визначеність щодо наслідків впливу на результати цієї поведінки політичних умов і чинників». Таким чином, ключовою характеристикою сутності політичного ризику є невизначеність з наслідками тих чи інших рішень і дій.

Проблематика політичних ризиків як загальнотеоретичного предмету досліджень у царині політичної науки та конкретних прикладів (кейсів) розгортання політичних ризиків у вимірі функціонування політичної системи сучасної України є надзвичайно актуальною та багатоплановою. Розгляд

політичних ризиків може здійснюватися як традиційно – через застосування лінійних моделей вивчення, так й інноваційно, спираючись на синергетичні, нелінійні методологічні прийоми. Власне, виходячи з того чи іншого методологічного підходу, можна по-різному тлумачити сутність політичного ризику.

По-перше, феномен політичних ризиків має дуалістичну природу, тобто одночасну спрямованість як до негативних, так і до позитивних проявів. Іншими словами, як підкреслює В. Горбатенко, «наявність у політичному ризику можливих втрат чи позитивних наслідків дозволяє говорити про нього як про орієнтацію суб'єкта діяльності не лише на невдачу, а й на успіх».

По-друге, політичний ризик – це не лише наслідок, результат певних дій соціального та/або політичного актора, але й процес дії, специфічні варіанти її реалізації. Подібна властивість політичного ризику впливає з самої сутності політики, політичної діяльності та з її атрибутивної ознаки – ризикового (венчурного) характеру. «Тут як в жодній іншій сфері суспільства вкладення сил, капіталів, людської енергії можуть не дати жодної компенсації витрачених зусиль», - пише науковець О. Соловйов.

По-третє, в останні роки варто особливу увагу звернути на з'ясування питання про новітні форми політичних ризиків, їх трансформацію під впливом розгортання інформаційно-комунікативних процесів постіндустріального суспільства. Отже, спробуємо окреслити деякі аспекти висвітлення проблематики вияву політичних ризиків у сучасній Україні в їх нелінійному розумінні.

Варто зауважити, що поняття «ризик» та «безпека» пов'язані змістовно та сутнісно. Власне, визначення поняття «ризик» містить у собі певні безпекові характеристики. Ризик є уособленням кількісного виміру безпеки, котрий вираховується через множення ймовірності реалізації загрози на ймовірну величину можливого отримання від неї збитків. Дослідники аргументують свою позицію тим, що подібне тлумачення ризику дозволяє:

- а) поєднати різні дані щодо суб'єкту та об'єкту загрози в одному показнику;
- б) отримувати інтегральні оцінки ризику від необмеженого числа негативних процесів будь-якого генезису;
- в) приблизити дане тлумачення за змістом до загальноновизнаних в

останні роки термінів ризику та загрози.

Отже, з точки зору політологічної теорії, неможливо системно дослідити політичні ризики, не вивчаючи проблематику безпеки, та, навпаки, безпекові питання – це і питання з'ясування специфіки політичних ризиків.

Оскільки нині Українська держава та вітчизняне суспільство є політико-правовим простором з надвисоким ступенем небезпеки, то і потенційні вияви політичних ризиків значно перевищують середні європейські та північноамериканські показники. Інформаційна безпека – це один з тих показників політичних ризиків, що значно впливає на національну безпеку України та є чи не найбільш уразливим. Причому, фактично неможливо стверджувати безапеляційно й однозначно, що у дихотомії «політичний ризик – інформаційна безпека» є первинним, а що вторинним; що є причиною та що є наслідком. Відтак, навіть у такій невизначеності виявляється синергія окресленої проблематики.

Найбільш показовим прикладом синергії понять і явищ політичного ризику та інформаційної безпеки в Україні є гібридний характер українсько-російських відносин, починаючи з 2014 р. Так, на побутовому та неофіційно політичному рівнях суспільного діалогу ці відносини найчастіше називаються «війною», на публіцистичному та частково офіційно політичному рівнях – «конфліктом» (причому, останнє визначення доволі часто вживається і у внутрішньому, і в зовнішньому політико-державному дискурсі), а на рівні нормативно-правовому – «антитерористична операція (АТО)». Подібна невизначеність є не тільки і не стільки суто термінологічно-лінгвістичною, скільки контекстною, сутнісною. До того ж, ця невизначеність вже формує низку політичних ризиків, з одного боку, та створює загрози для національної системи інформаційної безпеки, з іншого.

Наразі найбільші політичні ризики для України – це ризики зовнішньополітичної природи. Адже сучасний стан українсько-російських політичних відносин можна визначити, у тому числі, і як інформаційну агресію з боку сусіда. Причому, інформаційна агресія проти України, зокрема, і Західного світу, загалом, з боку Росії досі залишається домінуючим інструментом зовнішньополітичної стратегії сусідньої держави, який не втрачає своєї сили та впливу. Росія перетворила справжній українсько-російський конфлікт та

військове втручання у віртуальний конфлікт між Росією та Заходом. Росія розкрила свої геополітичні амбіції та пішла вперед у напрямку нав'язування свого способу мислення. Головним завданням для України за цих умов є не тільки максимально активний опір вказаній російській стратегії на всіх рівнях її розгортання, але й створення продуктивної національної контрстратегії. Безумовно, Україна за останні роки доволі значно просунулася у реалізації цього завдання, проте щодо формування названої контрстратегії вести мову ще зарано. Це стає підставою стверджувати, що політичні ризики для України у царині інформаційної безпеки не лише не зменшуються, але й в деяких вимірах навіть зростають.

Таким чином, одне з ключових питань національної безпеки сучасної України – питання інформаційної безпеки у її внутрішньополітичному та зовнішнь Суспільство – це індивіди з різним суспільно-політичним баченням, способом мислення та іншими характерними рисами. Один із законів логіки стверджує, що кожний об'єкт є унікальним (тобто ідентичного об'єкта в природі не існує). Всі індивіди унікальні, кожен має певні ознаки, які характеризують його як особистість в суспільстві. Водночас в кожному соціумі існують індивіди, завдяки яким певні компроміси не можуть існувати. Скажімо, особи з девіантною поведінкою, певними психічними відхиленнями. Вони спрямовують свою діяльність на руйнування суспільства, і цим провокують державу на певні вчинки, які потім не приймає все суспільство. ополітичному вимірах – має подвійний взаємозв'язок з феноменом політичних ризиків.

З одного боку, створення моделі, яка забезпечувала б максимально високий рівень інформаційної безпеки в Україні і для України, матиме наслідком мінімізацію цілої низки політичних ризиків для держави та її громадян.

З іншого боку, розуміння потенційних політичних ризиків та окреслення можливих векторів запобігання їх проявам сприятиме вдосконаленню національної стратегії інформаційної безпеки.

Можливості подолання основних політичних і соціальних ризиків у сучасній Україні

Наразі сучасна Україна перебуває в зоні надзвичайно високих політичних і соціальних ризиків. Отже, постає питання: «Що мають робити Українська держава та українське суспільство, аби подолати ці ризики чи хоча б зменшити їх вплив на національний поступ?»). Однієї, «єдино правильної» відповіді на це питання немає і не може бути. Спробуємо окреслити власний погляд на зазначену проблематику.

Можна виокремити 3 вектори пошуку відповідей на сформульоване вище питання:

1) можливість створити адекватну політичну систему тільки за умови, що суспільство та держава зможуть дійти до спільної думки, адже, зазвичай, політичні та соціальні ризики виникають від непорозуміння однієї зі сторін;

2) альтернативи досягнення суспільно-політичного консенсусу та остаточного подолання ризиків не існує, оскільки суспільство – це група різних індивідів, які не здатні дійти до компромісу з самими собою, а коли справа доходить до альтернативи з державою, то й, взагалі, нема про що вести мову;

3) можливість знайти шлях вирішення все ж таки існує, але за значних поступок однієї із сторін.

Спробуємо знайти аргументацію на користь кожної з наведених точок зору. Почнемо з двох перших варіантів, які по суті є антагоністичними один одному. Вихідною є теза про те, що у пошуку відповідей потрібне порівняння суспільства та влади України.

Також потрібно вказати на те що, соціум постійно негативно реагує на будь-які дії держави, навіть, якщо вони мають на меті користь для суспільства.

Громадська думка дуже часто формується як «снігова куля»: громадяни приймають негативну думку одного індивіда та підтримують її як свою власну.

Яскравим доказом такої позиції, може бути приклад закону, який знаходить ще у розробці. Справа йде про конфлікти «Автопробігу» з українською владою щодо можливостей доступного розмитнення автомобілів. «Автопробіг» зміг досягнути своєї мети, влада розпочала розробку закону стосовно розмитнення авто, які не підходять стандартам ЄВРО-5. Але, що саме цікаве, українське суспільство не зраділо тому, що змогло досягти компромісу. Навпаки, в багатьох громадян така новина викликала обурення, бо, на їхню думку, компромісу не було досягнуто (держава все зробила на свою користь).

Тому проблема всіх конфліктів та ризиків полягає в тому, що жодна

сторона не погляне на проблему з іншого боку. Можна зробити висновки, що перші два варіанти виявилися одним, тільки з різними точками бачення ситуації. Іншими словами, альтернативи не може існувати через непорозуміння сторін, що пов'язане саме з проблемами в суспільстві.

Розглядаючи третій варіант, варто зауважити, що у будь-якому соціумі його члени можуть мати безліч варіантів, щодо вирішення тієї чи іншої проблеми. Ці варіанти можуть співпадати, можуть повністю відрізнятись, можуть взагалі протидіяти один одному. Тому, як в таких умовах можна вирішити якусь проблему шляхом узгодження її з усіма індивідами суспільства? Відповідь є досить передбачуваною.

Конфліктні умови створюються на початковому етапі вирішення проблеми. Не беручи до уваги такий суб'єкт як держава, навіть, у невеличкій кількості осіб можуть виникнути значні суперечності. Задоволення потреб кожного є неможливою задачею.

Якщо ж розвивати другий варіант, то поступки можливі тільки з боку держави, оскільки суспільство, як єдиний суб'єкт не може взагалі висунути будь-яких пропозицій, щодо подолання конфлікту. Поступки ж держави також не будуть сприйняті, оскільки потреби кожного не будуть задоволені. Важливим є й той фактор, що кожній людині притаманний так званий «інстинкт стада», через що вона може сприймати образу іншого як свою; а об'єктивні вимоги йти на компроміс, поступитися чимось заради загального блага, як посягання на власну свободу.

Відтак, доходимо невтішного висновку: третій варіант подолання політичних і соціальних ризиків в Україні та розв'язання конфліктів є, на жаль, малоімовірним.

Висновки не означають, що не потрібно розробляти стратегії мінімізації та подолання політичних і соціальних ризиків у сучасній Україні. Навпаки, новітні виклики часу вимагають створення особливої системи управління – менеджменту ризиком, що включає планування та здійснення заходів, спрямованих на зменшення його величини й посилення позитивних можливостей. Таким чином, розвиток менеджменту управління ризиками є тим перспективним напрямом політичного менеджменту, який дозволить зробити вітчизняну політику більш передбачуваною і прогнозованою, та значно зменшити загрозу появи політичних ризиків у взаємовідносинах Української

держави та суспільства.

Теми індивідуальних завдань:

1. Людина як суб'єкт і об'єкт політики.
2. Причини та суть конфлікту між «політичною» та «економічною людиною».
3. Формальний та неформальний принцип у політичному самовизначенні людини.
4. Мультикультуралізм: сутність та прояви.
5. Соціокультурні протиріччя, конфлікти та політичні ризики соціальної інженерії за умов глобалізації.

Питання для самоперевірки:

1. У результаті взаємодії різноманітних субкультур виникає нова якісна субстанція:

- А) фрагментарність політичної культури;
- В) загальна політична культура;
- С) індивідуальна політична культура;

2. Застосування заздалегідь розробленого сценарію, щоб спонукати вибрану жертву до розголошення інформації чи виконання дій, до яких у звичайних обставинах вона не вдалася б:

- А) претекстинг;
- В) фішинг;
- С) фреймінг;

3. Прийом, який сприяє швидкому вирішенню будь-якої задачі та формуванню думки по відношенню до будь-якої проблеми, завдяки подібним питанням або діям, які мали місце в минулому:

- А) фреймінг;
- В) праймінг;
- С) медіаконтент;

4. Основною метою соціальної інженерії є:

А) дослідження причин тої чи іншої поведінки людини;

В) переконання користувача не розкривати інформацію особистого характеру;

С) запобігання атак, спрямованих безпосередньо на комп'ютерну систему.

5. Популісти використовують критичний дискурс, спрямований на дискредитацію опонента, який проявляється в:

А) політичному цинізмі;

В) політичній ефективності;

С) політичній компетентності;

МОДУЛЬ 4. Універсализм як парадигма філософії політики

Історія європейської філософії з самого початку залежала від дії двох протилежних парадигм філософствування, які в той же час завжди перетиналися - універсализму та атомізму. Вони представляли собою протилежно спрямовані шляхи пояснення і визначення земних речей: як частин (елементів) космічного цілого, яке їх породжує і визначає (універсализм); як сукупності (цілісності) елементів (частин, атомів), з поєднання яких вони виникають, і які їх визначають (атомізм). Розвиток філософії з часом показав, що ці шляхи «вниз» (від цілого до частин) і «вгору» (від частин до цілого) взаємопов'язані та взаємодоповнюючі, тобто необхідно їх поєднання, подібно поєднанню близьких їм методів аналізу і синтезу. Але цьому розумінню передувала довга історія протистояння прихильників різних парадигм, в ході якого вони коригувалися і зближувалися. При цьому вказані парадигми являли собою різні форми вирішення проблем співвідношення загального та одиничного, цілого і частин, сутності та існування.

Проблема універсализму стає особливо актуальною та гострою в філософії та гуманістиці з кінця ХХ ст. у зв'язку з настанням глобалізму в міжнародній економіці, політиці та культурі, що зустрічається палкими суперечками і зіткненнями його прихильників і супротивників. Неважко побачити зв'язок або схожість філософського універсализму і глобалізму. Однак, щоб глибше усвідомити зв'язок цих явищ, необхідно досліджувати парадигму універсализму, а для цього треба хоча б коротко розглянути його історію та можливу перспективу.

Універсализм (від лат. *universum* - «світ, Всесвіт») в європейській філософії виник як установка мислення давньогрецьких філософів VI-V ст. до н. е. Анаксимандра, Геракліта, Анаксагора та інших, які вчили, що світ постає в якості цілої системи, котра представляє єдність та упорядкованість окремих частин, кожна з яких є мікросвітом, що з'явився в результаті розподілу великого світу. А тому кожен мікросвіт є подібним цілому світу. Такий погляд відповідав специфіці філософії, яка формувалася як форма світоглядного знання, котре є найбільш загальним та максимально гіпотетичним і синтетичним одночасно та уособлює в собі знання про світ в цілому. Ця

початкова, досить смутна форма універсалізму містила в зародку головну суть усіх наступних його форм.

Його можна визначити як натурфілософський, образно-поетичний і наївно-діалектичний універсалізм, в якому переважали матеріалістичні моменти. У подальшій історії універсалізму взяли гору його ідеалістичні форми.

Більш раціоналізованою і систематизованою формою античного універсалізму був універсалізм неоплатоніків (Плотін, Порфірій, Прокл та ін.). За їх уявленням, світ єдиний і впорядкований завдяки абстрактному, невизначеному, непізнаному божеству, яке пронизує всі частини світу, внаслідок чого вони є, по суті, тотожними. «Єдине» визначає сутність усіх сфер та речей земного світу, котрий за ступенями ієрархії витікає з небесного світу, а після цього сходиться за цими сходами знову в небо завдяки прагненням душі цих речей до свого джерела. Це був містичний універсалізм в формі своєрідного динамічного пантеїзму.

Наступною формою універсалізму був середньовічний теїстичний реалізм (Аврелій Августин, Йоан Скотт Еріугена, Ансельм Кентерберійський та ін.). Історичною заслугою середньовічної схоластики була постановка проблеми співвідношення загального та одиничного у формі відомого спору про онтологічний статус універсалій (загальних понять). Суть спору полягала у вирішенні питання існування загального в одиничних речах або *до чи після* цих речей (в поняттях або сенсах назв речей). З позицій схоластичного реалізму, загальне існує у вигляді ідей бога про речі, а отже *до* цих речей, виступаючи по східцях перетворення кінцевими причинами існування окремих речей. Середньовічний універсалізм з'явився предтечою класичного європейського раціоналізму.

За часів епохи Відродження діалектичний пантеїзм М. Кузанського виступав у якості найбільш розвиненої форми універсалізму. Він поєднував ідеї неоплатонізму і християнської містики з ідеями математики і дослідної науки, яка зароджувалася. Універсум представлявся ним як система, що є цілісною, ієрархічною та організованою, а кожна з її частин, поєднуючи максимуми та мінімуми, також поділена на більш дрібні світи.

У період Просвітництва (XVII-XVIII ст.) європейська філософія стає служницею науки, що відбилося і в образі універсалізму того часу. Він набуває

два різновиди - онтологічний (натуралістичний) і гносеологічний. Натуралістичний універсалізм (Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж. Лок, П.А. Гольбах) приписує всьому Всесвіту принципи, закони і властивості природного середовища, що були на той час відкриті наукою та стали збагненними розуму. А гносеологічний універсалізм (Р. Декарт, Б. Спіноза, Г.В. Ляйбніц) приписує всякому пізнанню норми та методи математики й механіки. Особливу, перехідну форму набуває універсалізм у І. Канта, який намагався зробити все можливе, щоб метафізика стала точною наукою. Версія Кантівського універсалізму спиралася, з одного боку, на визнання об'єктивності, вічності та впорядкованості світу матеріального з позицій ієрархічності, а з іншого

- на необхідні загальні форми апіорної свідомості - категорії чуттєвості, розсуду та розуму, які створюють об'єкти цього світу в своєму пізнанні на основі матеріалу почуттів за допомогою логіки, уяви та різних форм синтезу. В подальшому представники німецької класичної філософії (Й.Г. Фіхте, Ф.В. Шеллінг, Г.В.Ф. Гегель, Л. Феєрбах) під час формування власного бачення особливостей універсалізму продовжували спиратися на принцип активної свідомості, що був висунутий Кантом.

Гносеологічний універсалізм Фіхте є, по суті, абсолютизацію його суб'єктивно-діалектичного «антитетичного» методу побудови світу в пізнанні. Панлогічний універсалізм Гегеля заснований на абсолютизації «негативної» діалектики свідомості, що водночас характеризується як об'єктивно-ідеалістична. Він відрізняється від онтологічного і пантеїстичного універсалізму пізнього Шеллінга, заснованого на «позитивній» «ідеалреалістській» діалектиці синтезу натурфілософії, міфології та християнського одкровення. Абстрактно-натуралістичний антропологічний універсалізм Феєрбаха включає в себе абсолютизацію начебто незмінної людської природи та розвитку релігії як духовної основи суспільства й історії.

Універсалізм класичного позитивізму (О. Конт, Е. Літтре, Г. Спенсер, Дж.С. Мілль) відрізняється від ідеалістичних і матеріалістичних форм універсалізму насамперед тим, що, йдучи по шляху феноменалізму, він вбачає загальне у зв'язках між речами, а не в суті цих речей. А також у законах, котрі займаються синтезом цих зв'язків, що поступово відкриваються математикою, астрономією, фізикою, хімією, біологією, соціологією. Крім того, саме закони універсальної еволюції визначають реальні речі. Мова йде про рух від простих

до складних форм, поєднання інтеграції та диференціації форм, порядку і прогресу.

Марксистський абстрактно-діалектичний та ідеолого-догматичний соціальний універсалізм означав абсолютизацію соціальних протиріч і соціального насильства як способу їх вирішення (пролетарської революції та диктатури пролетаріату, партії і держави), соціальної рівності - як зрівнялівки, соціальної справедливості - як єдиного розподілу, соціальної єдності - як однаковості, соціальної однорідності - як уніфікації.

У ХХ ст. виділяються гносеологічний універсалізм неопозитивізму (Р. Карнап, А. Тарський, Б. Расселл, Л. Вітгенштайн та ін.), що намагається створити загальну логіку та методологію, а також спільну мову науки; «синтетичний» універсалізм неотомізму (Е. Жільсон, Ж. Марітен, Ю. Бохенський та ін.), що поєднує основи католицизму з ідеями різних форм філософії та сучасної науки, які їх «доповнюють»; антропологічний універсалізм екзистенціалізму, філософської антропології та персоналізму, що займається дослідженням універсальї людської сутності (свобода, відповідальність, відкритість, унікальність, незавершеність, творчість, вина, страх та ін.), методологію якого визначає антропоцентризм. Особливу форму представляє соціологічний універсалізм О. Шпанна, заснований на ідеях Платона та Арістотеля, німецьких ідеалістів, особливо Гегеля. Він створив вчення про категорії, в центрі якого знаходиться категорія «цілісність».

Отже, узагальнюючи історію філософського універсалізму, можна дати йому таку загальну характеристику, як тенденції побудови (парадигми) філософського знання. Світ (універсум) розуміється як нескінченне впорядковане ціле, система, частинами якої є менші світи, що визначаються шляхом дедукції з основних властивостей універсуму. У центрі уваги універсалістів були три основні проблеми - співвідношення частин універсуму; співвідношення загального й одиничного в універсумі; співвідношення цілого і частин в універсумі. Вирішення цих проблем виразилося відповідно в трьох принципах - всеєдності (або загального ізоморфізму, тобто взаємної подібності за суттю елементів універсуму між собою та універсуму в цілому), спільності (примату загального над одиничним) і цілісності (примату цілого над своїми частинами).

Крім цих основних характеристик, більшості колишніх форм

універсалізму були притаманні субстанціоналізм, системність, раціоналізм, редукціонізм, жорсткий детермінізм, що не виглядають неминучими властивостями всякого універсалізму.

Каменем спотикання колишнього, класичного, універсалізму стала головна проблема будь-якої науки та філософії - проблема співвідношення загального та одиничного, яку він не зміг переконливо вирішити внаслідок абсолютизації загального і недооцінки одиничного.

Однак визнання цього недоліку аж ніяк не заперечує продуктивності парадигми філософського універсалізму взагалі, бо ця парадигма відповідає самій специфіці філософії як знання про загальне. А, навпаки, вимагає корекції цієї парадигми.

У XIX і особливо в XX ст. філософія все більше ставала служницею політики, різні форми філософії використовувалися для «теоретичного обґрунтування» різних соціальних і політичних доктрин і течій, наприклад геополітики, технократизму та ін. Філософський універсалізм при цьому зіграв особливо помітну роль, послуживши методологічної опорою двох провідних форм соціального універсалізму в XX ст. - тоталітаризму і глобалізму. Непереконливе рішення проблеми співвідношення загального та одиничного колишнім універсалізмом відбилосся в практиці цих форм найбільш наочним і згубним чином.

Універсалізація, якщо вона проявляється у формі якоїсь стандартизації, виливається в примітивну уніфікацію - насадження єдиних шаблонів економіки, політики, культури, стереотипів свідомості всім народам. Вона підриває національний суверенітет і національну культуру країн, збільшує розрив і відчуження між багатими і бідними, знецінює роль держави і профспілок у захисті інтересів і прав громадян. Подібна псевдоуніверсалізація суперечить універсальній сутності людини та культури і тому викликає наростаючий протест громадськості по всьому світу. Її може і повинна подолати гуманістична універсалізація (глобалізація), котра діалектично поєднує загальне та одиничне, не втрачає в загальнолюдській цивілізації та культурі її неповторних локальних, індивідуальних форм. Адже без їх збереження і взаємної комунікації загальнолюдська цивілізація та культура, яка підкріплюється їх «соками», втратить підтримку і, як наслідок, прийде в занепад. Про це говорить історія світових типів культури та цивілізації.

Таким чином, практика сучасного глобалізму підтвердила недоліки колишнього універсалізму і тим самим зажадала його нової, більш адекватної буттю форми. Такою формою є гуманістичний універсалізм. Зберігаючи спадкоємність щодо позитивного ядра класичного універсалізму (принципи всеєдності, цілісності, спільності), гуманістичний універсалізм покликаний подолати його недоліки. Ключовими з них є абсолютизація загального та жорсткий детермінізм, абстрактний раціоналізм, субстанціалізм та редукаціонізм. З урахуванням цих видозмін універсалізм постає у новому образі з наступними рисами.

Розуміння світу як цілісної, нескінченної, ідеальної та матеріальної реальності представлено у вигляді універсальної системи, до котрої входить безмежна кількість різних за масштабами, рівнями розвитку та формами взаємноізоморфних світів. Ключовою особливістю світу є рівнозначність його частин для стійкості та гармонії цілого, їх відносне ієрархічне підпорядкування, рух та суперечливість.

Головний предмет гуманістичного універсалізму - людина, сутність якої - потенційна універсальність, а основне протиріччя - між цією універсальністю та реальною спеціалізацією. Це протиріччя викликано тим, що в комунікації та на ринку діють соціальні закони конкуренції виробників та поділу праці. Воно буде поступово слабшати і частково вирішуватися в міру розвитку самодіяльності та універсальної освіти.

Відміннідеїгуманістичного універсалізму - цеїдеїнесубстанціальності буття, несистемного статусу філософії (будь-яка *система* знання є односторонньою, а також загрожує догматизмом), взаємної додатковості різних течій філософії, синтезу їх життєздатних елементів.

Вихідним принципом гуманістичного універсалізму є *принцип всеєдності*. Іншими словами принцип універсальності. В рамках цього принципу розуміється, що кожний об'єкт пізнання є мікроуніверсумом, оскільки він постає у вигляді частини універсуму як нескінченного цілого, де всі його частини взаємопов'язані між собою та відображають основні його закономірності та властивості. Знання також характеризується принципом універсальності. До духовних універсумів відносять мистецтво, науку та інші форми знання, а до мікроуніверсумів – знаки їх мов, тому що всю мову відображає їх семантика. У той же час для принципу всеєдності важливим є

комплексний підхід до методів, форм та об'єктів пізнання.

Наступний принцип – це принцип автономності. Згідно з ним, будь-який універсум конкретизується по причині відносної незалежності його частин, процесів та рівнів, що складають основу його впорядкованості в межах певної ієрархії. Даний принцип виступає в якості протипаги редукціонізму та фундаменталізму, а також абсолютизації одиничного та загального.

Ще одним принципом гуманістичного універсалізму є *принцип невизначеності*. Для нього в якості практично нездійсненних та ілюзорних претензій виступають абсолютна визначеність, а також повнота і точність теоретичних обґрунтувань, визначень та побудов. Оскільки вони ігнорують всю суперечливість та мінливість універсуму, його різноманіття, а також елементи спонтанності та безладу в ньому. Він знаходиться у протистоянні з раціоналізмом класичного універсалізму та жорстким детермінізмом.

Принцип динамічної (коливальної) рівноваги стверджує, що універсум перебуває в гармонії та стабільності. Його протилежні сторони, елементи, процеси та сили врівноважуються під час взаємодії, взаємно обмежуючи сфери та силу впливу одна одної та забезпечуючи хоча й відносну, проте стійкість різних його властивостей, законів, зв'язків, частин. Дана рівновага є динамічною, оскільки вона періодично порушується через протиріччя, що подекуди з'являються. Через що буття набуває ритму коливань.

Також у гуманістичному універсалізмі виділяється *принцип змагання-синтезу*, котрий акцентує увагу на взаємодії протилежностей за для успішного розвитку різних теорій та ідей, а також областей і частин універсуму. Тут виділяються такі стадії, як змагання в опорі, сприянні та злитті. А кінцевим пунктом виступає перехід складових універсуму в нове утворення, що здійснюється безпосередньо шляхом синтезу.

У цьому контексті в якості провідного аспекту протиріччя визначається позитивний, творчий, змагальний ефект від взаємодії протилежностей. А негативні чи навіть конфліктні або руйнівні моменти характеризуються як екстремальні чи додаткові аспекти протиріч.

Принцип критичного гуманізму не вимагає сліпої любові та поваги до людини, а забороняє її ідеалізацію та абсолютизацію, відкидає антропоцентризм, який визнає людину найвищим створінням природи, та твердження класиків гуманізму щодо людини, котра визнається мірою всіх

речей. Оскільки вічне є більш значимим аніж тимчасове, так само й абсолютне порівняно з відносним та нескінченне у порівнянні з кінцевим. В рамках критичного гуманізму саме універсум слугує в якості вищої міри людини та всіх речей. Як показала історія, широке коле людських можливостей проявляється не тільки в позитивному, а й у негативному напрямках. Через що людина повинна відповідати за порушення гармонії середовища та законів універсуму, бути самокритичною.

Наступний принцип - *принцип методологічної стриманості*. На відміну від марксистської філософії, що описувала універсалізм як найвище досягнення, ідеальний науковий світогляд та підсумок усієї філософії, з позицій принципу методологічної стриманості універсалізм характеризується в якості духовної лабораторії. За її допомогою досліджуються ключові проблеми особливих універсумів, тобто людини та суспільства, а також методологія способів прийняття ними рішень.

Принцип обережного узагальнення спрямований на запобігання помилкам, пов'язаним зі штучним синтезом та необґрунтованим узагальненням. Не зважаючи на те, що суть пізнання лежить у синтезі та узагальненні, сам процес узагальнення частково спотворює та занадто спрощує реальність. Він позбавляє її конкретності, індивідуальності та повноти. Тому узагальнення потребує обережного підходу, котрий унікав би абсолютизації та категоричності. Крім того, його слід коригувати з певною періодичністю. Особливе місце займає *об'єктивне* загальне, яке не є нав'язаним ззовні, а виникло природним чином та володіє соціальною та науковою цінністю.

Останній принцип - *духовної свободи* (позапартійності). Він відкидає диктат та верховенство політики та ідеології щодо філософії як такий, що суперечить її творчому духу і безкорисливому пошуку істини. Особливо шкідливим виступає суб'єктивізм, а також аморалізм, котрий сприяє перекручуванню пізнання, дискредитує духовну культуру і в кінцевому рахунку призводить до стагнації всього суспільства. Необхідно, щоб політика ґрунтувалася на філософії, а не панувала над нею. Тому що остання характеризує сутність та виявляє закономірності різних типів діяльності, політичної зокрема. А також узагальнює здобуті результати практичної діяльності та наукових досліджень. Саме обґрунтуванням реалістичної та гуманної політики займається гуманістичний універсалізм.

До парадигми гуманістичного універсализму окрім зазначених вище також входять загальні принципи сучасної методології та наукового пізнання. Мова йде про принципи системності, плюралізму, історизму, відповідності, відносності, додатковості тощо.

Відповідаючи характеристикам знання про загальне, універсализм виступає в якості провідної парадигми філософії. Він максимально враховує нескінченність як середовище своїх об'єктів і тому дає більш повне знання про них.

Будуючи універсум міркування про об'єкти, за допомогою використання методу універсального синтезу універсализму як такому вдається отримувати максимально об'єктивне та цілісне знання про цей універсум і його частини.

Визначаючи об'єкти, виходячи з цілого універсуму міркування, універсализм використовує метод дедукції, що дає більш точне знання.

Сучасний гуманістичний універсализм синтезує різноманітні позитивні елементи філософських систем та течій. Також він сприяє поступовому зменшенню у філософському знанні ознак гіпотетичності та однобічності, вибудовуючи більш надійний універсум.

Але пізнавальні можливості парадигми універсализму небезмежні. Його недоліки є продовженням його достоїнств, а саме: неминуха незавершеність синтезу як універсуму міркування, так і універсуму філософії підтримує деяку невизначеність знання про універсум міркування і про внутрішню будову його об'єктів. Визначаючи окремі об'єкти як наслідок і конкретизацію загальних властивостей їх універсуму, тобто правильно виділяючи загальне в об'єктах як їх сутність, класичний універсализм разом з тим не брав до уваги їх одиничне, особливе. Ось чому парадигма універсализму повинна поєднуватися з парадигмою атомізму, що дозволяє отримувати більш суворе знання про будову об'єктів, оскільки зовнішня і внутрішня детермінації припускають і доповнюють одна одну в універсумі всеєдності, формуючи цілісність об'єктів.

Таким чином слід констатувати, що з часом універсализація знання буде лише наростати. З одного боку, вона сприятиме стимулюванню руху сучасної гуманітарної та наукової свідомості, котра буде здійснюватися у межах як земного, так і космічного вимірів. А з іншого – відображатиме

процеси інтеграції народів та держав, де ключовим буде соціальний аспект. При чому відбуватиметься це на базі розвитку та затвердження загальнолюдських цінностей та інтересів. Ключовим завданням філософії гуманістичного універсалізму як раз є пошук виходу із цього протистояння. Очікується, що в кінцевому результаті їй вдасться запропонувати нові та значно надійніші духовні опори для суспільства, з метою його подальшого розвитку, вдосконалення та взаємодії з усім універсумом.

Критичний універсалізм

Критичний універсалізм (critical universalism) - світогляд, який виходить з універсальних, вселюдських цінностей і тому критично ставиться до ідей расово-етнічної, класової, гендерної, сексуальної та будь-якої іншої замкнутості культур. У системі сучасних ідейних рухів критичний універсалізм визначається своїм контрастом з постмодерним релятивізмом, з одного боку, і догматичним універсалізмом, з іншого.

Західна філософія до кінця ХХ ст. втратила гідність універсального розуму, яка дозволяла їй виконувати освітню та навчальну місію. Через що філософія відчуває комплекс провини перед тими соціально-етнічними групами та культурними традиціями, які колись опинилися в стороні від західного канону, і охоче відрікається від своїх колишніх претензій на універсальність, від понять «людства», «істини», «реальності», «об'єктивності тощо. Всі ці поняття, і перш за все уявлення про універсальні істини та цінності, піддаються жорсткій критиці.

Велика кількість ідеологічних рухів, які піднімають бурю в західних академічних колах, нагадують передреволюційну і постреволуційну атмосферу в Росії 1900-1920-х років. Комплекс інтелігента, що кається, самозаперечення інтелекту, прагнення повністю інтегрувати його в матеріальне життя, підпорядкувати соціальним запитам... У 1980-90-х рр. у Сполучених Штатах Америки войовничий детермінізм охопив значну частину витонченого інтелектуального прошарку, який поширював ознаки ідейної завербованості на расу, етнос, статево орієнтацію. Вважається, що раса або гендер цілком визначають ідеологію автора; наукові, естетичні, релігійні питання є, перш за все, питаннями політичними. Мова, текстуальність, система знаків, культурні

інститути і символи - все це знаряддя боротьби за владу, засоби політичного панування. «Немає знаку або думки про знак, які були б не про владу і не від влади» (Жан-Франсуа Ліотар, 1992).

На думку Мішеля Фуко, «інтелектуал визначається у три способи. Перший пов'язаний з його класовою позицією, де він обирає роль або інтелектуалу пролетаріату, або дрібного буржуа в умовах капіталізму. Другий з умовами роботи та життя. Мова йде про сферу досліджень, робоче місце та позицію, політичні та економічні вимоги, яким він підпорядковується або проти яких бунтує в університеті, лікарні тощо. Третій проявляється у специфіці політики істини в наших суспільствах» (Мішель Фуко, 1976).

Іншими словами, інтелектуал визначається політикою по-перше, по-друге і по-третє. Але тоді, що робить його інтелектуалом і відрізняє від партійних функціонерів або будь-яких членів суспільства, носіїв певних соціальних функцій?

Парадокс у тому, що критика влади з точки зору расових, етнічних, статевих, політичних ідентичностей підриває ціннісні підстави самої критики. Якщо знання, істина і мислення є суттю тільки форми політичного панування або знаряддя боротьби за владу, то що робить одну форму влади кращою за іншу? Адже за межами самої влади немає ніяких об'єктивних, універсальних критеріїв цінності. Знищуються які б то не були позавладні, позаполітичні підстави культури. І тоді вона виявляється у владі політичних пристрастей.

Американський неомарксист Фредрік Джеймсон нарікає, що в епоху постмодернізму всяка невинність культури втрачена і «неможливо винести культурний акт за межу масивного Буття капіталу, туди, звідки можна було б атакувати капітал» (Фредрік Джеймсон, 1996). Але якщо виходити з марксистських уявлень про соціально-економічні детермінації культури, тоді неминуче втрачається і та позиція, з якої можна чинити тиск на суспільство. Марксистські та неомарксистські течії, руйнуючи систему універсальних цінностей, позбавляються настільки потрібного їм знаряддя критики - досвіду, який добре відомий громадянам тоталітарних держав. Владі можна протистояти тільки там, де визнаються позавладні, універсальні цінності. Якщо «людство в цілому» - фікція, як стверджують деякі прихильники полікультурного підходу, якщо культура ділиться на «білу» і «чорну», чоловічу і жіночу - тоді на чому ґрунтуються права малих культур проти пануючої культури? Адже культура і

покликана обслуговувати інтереси тих психофізичних та етноісторичних груп, ідеологію яких вона виражає.

У цьому дивна парадоксальність сучасної західної думки. Наприклад, впливовий філософ та історик думки Марта Нуссбаум (Martha Nussbaum, США) з одного боку, захищає сократичний принцип сумніву, діалектичного спору, хитрої рефлексії, що підриває владу панівних думок, а з іншого, вважає, що не тільки філософія, але і будь-яка наука, будь-яке знання є лише соціальною конструкцією, що відображає волю та інтереси певної групи людей. На що ж буде спиратися критика панівних ідеологій та інституцій, якщо філософії за визначенням не дано вийти за межі ідеології і стати універсальною істиною або цінністю?

Універсальне - це і є, по суті, найбільш вибухове, найбільш опозиційне, що кидає виклик усім усталеним канонам, як панівним, так і тим, що прагнуть стати пануючими. Філософія може бути по-справжньому критичною, тільки якщо вона відмовляється ототожнювати себе з якимсь приватним порядком або інтересом, якщо вона пройнята духом критичної універсальності.

Постмодерна критика універсальності зазвичай розвиває тези франкфуртської школи про те, що Аушвіц і Колима історично випливають з раціоналістичного, механістичного духу Просвітництва. Але якщо універсальне - розум, істина, знання були головною ідеєю Просвітництва, то ніяк не можна ставити в провину Просвітництву жахи тоталітаризму, побудованого, навпаки, на ідеях класової або расової переваги. Саме універсальне і стало першою жертвою тоталітаризму у війні «пролетаріату» проти надкласової, «буржуазної» моралі та у війні нацизму проти космополітичної «єврейської» культури. Універсальне ніяк не можна ототожнювати з механічним і навіть раціоналістичним, особливо коли раціональні механізми використовуються для панування однієї раси або одного класу над усім людством.

Плюралізм постмодерністського зразка вимагав рівного прийняття всіх культур і традицій, незалежно від їх ціннісного змісту. Кому і на якій підставі дано право оцінювати? Де цей універсальний критерій?

На думку Жана-Франсуа Ліотара, віра в «людство як колективний (універсальний) суб'єкт» вже зруйнована, будь-який консенсус може бути тільки місцевим, частковим, і його мова та цінності несумірні з мовою інших дискурсів і з цінностями інших консенсусів. Є тільки різноманіття мовних і

поведінкових консенсусів, яким потрібно дозволити існувати в собі і для себе, визнати їх право на взаємну неперекладність.

Після падіння берлінської, а почасти й «китайської» стіни, в умовах зростаючої глобалізації, видно, на скільки утопічна ця ідея місцевих консенсусів, які мирно замкнуті в собі і не переходять кордонів один одного.

Така взаємна недоторканність консенсусів можлива була тільки на ранніх етапах історії. Якщо ж у сучасному світі взаємодія неминуча, то потрібно мати принаймні угоду про самі способи розбіжностей. Розбіжність має свою високу цінність, але тільки в тому випадку, якщо вона включає процедуру згоди, тобто якщо саме право на розбіжність визнається всіма його учасниками як універсальна цінність, на чому плюралісти наполягають в повному протиріччі зі своїм же запереченням універсальності. Якщо ж одні місцеві консенсуси згодні перебувати в суперечності з іншими, а інші незгодні, тоді можна очікувати війну або терор.

Говорячи про те, що «консенсус - застаріла і підозріла цінність», Ліотар вимагає обмежити його тимчасовими і місцевими рамками і ввести множинність консенсусів. У зв'язку з цим виникає питання, як досягти консенсусу між різними консенсусами. Таким чином, питання про універсальність не відпадає, але переходить на наступний рівень і буде переходити до тієї пори, поки все людство не буде охоплено якоюсь формою консенсусу, визнанням якихось універсальних правил, що включають згоду на мирні розбіжності.

Також варто відзначити, що питання про універсальність має пряме відношення до основної політичної реальності початку ХХІ ст. - війні цивілізацій та терору. За Ліотаром, «визнання гетероморфної природи мовних ігор... передбачає відкидання терору, який виходить з їх ізоморфності і намагається їх такими зробити» (Жан-Франсуа Ліотар, 1996). Політичне та економічне об'єднання світу на основі чистої «гетероморфності» веде лише до глобального терору. Світ міг вижити без універсальних цінностей тільки в примітивних умовах повної ізоляції, географічної віддаленості малих консенсусів (племен). Але сучасний глобальний світ, поділений на малі консенсуси, між якими немає великого консенсусу, приречений на терор і розвал.

Тепер, в умовах нової світової війни, що розколола світ за ознакою «суверенних», «самоцінних» культур і релігій, виростає потреба в усвідомленні того, що світ вже досить заплатив за ностальгію за фрагментами та осколками.

Тому не можна дозволити його підірвати.

Такою є формула універсальності сьогодні. Універсалізм не є винним у терорі. Однак релятивістське розкладання ідеї та духу універсальності має прийняти на себе відповідальність за моральну підготовку до терору.

Нове розуміння універсалізму

Зрозуміло, постмодерна критика не повинна пройти даром і для ідеї універсальності, яка має увібрати в себе критичний вимір, а значить, зазнати метаморфозу. Оскільки універсальність, як центральне поняття і рушійна сила секулярної західної культури, перетворюється в ідола, в насильницький канон, як тільки позбавляється самокритичного духу і зводиться до набору позитивних імен та цінностей, то головним нової, секулярної апофатички постає внесення в універсальне знаків «не» і «поза», запобігання його ототожненню з будь-якою певною культурою, своєю або чужою.

Зараз настала пора універсального розуміння самої універсальності, яке включає катафатичні та апофатичні способи її опису, коли універсальність пізнається в усьому і поза всім. І пройшовши через безліч криз, саме зараз вона може розкритися універсально, тобто пропорційно собі. Тепер вона вже не обтяжена партійністю та партикулярністю своїх колишніх втілень.

Що ж стосується критичної універсальності, то це універсальність, яка є критичною до місця і часу своїх претензій на істину. Універсальність тієї чи іншої культури, того чи іншого консенсусу проявляється передусім в їхній здатності зайняти критичну дистанцію по відношенню до себе, увібрати цінності інших консенсусів та культур, а головне - цінність згоди на розбіжності.

Така універсальність заново відновлює ціннісні критерії в підході до різних культур, які були відкинуті плюралізмом всеприйняття і байдужості (бо рівне прийняття всіх культур, виходячи з самоцінності їх відмінності, означає фактично повну байдужість до їх власних цінностей). Слід пам'ятати, що культури - це не однакові точки, зведені до геометричної умовності, як бачить їх плюралізм. Кожна культура має свою розмірність, місткість.

Припустимо, є культури А, В, С. Культура А визнає цінності культур В і С, відводить місце їх пам'ятникам і традиціям на своїй території, заохочує їх розвиток та самовираження. Культура В визнає цінності культури А, але не

визнає цінностей культури С, виганяє її звичаї та прихильників зі своєї території. Нарешті, культура С взагалі не визнає цінностей ніяких інших культур, вона переповнена собою, закрита для зовнішніх впливів, підтримує свою однорідність.

На підставі такого порівняння можна зробити висновок, що культура

А перевершує культури В і С саме тому, що вона більш універсальна, відкрита їх цінностям, а вони частково або повністю закриті до цінностей інших культур. Іншими словами, універсалістська оцінка культур заснована на критерії їх власної універсальності, внутрішньої об'ємності, зовнішньої відкритості, багатства, різноманітності, динамічних напружень, складнощів, парадоксів. Універсальне далеко не тотожне загальному, однаковому, навпаки, воно притаманне окремому індивіду чи культурі в тій мірі, в якій вони здатні зміщувати здатності та цінності інших індивідів або культур. Подібні аналогії можна провести і в політичній сфері, де універсальність одних політичних поглядів здатна поширити свої ідеї на більшу кількість представників громадянського суспільства, завоювавши їх підтримку, але в той же час дозволивши їм зберегти власні політичні установки і погляди, які кардинальним чином не суперечать основному політичному курсу.

На відміну від категорії «загального», універсальне не є загальним, властивим багатьом предметам, але більшість його проявів властива одному предмету - таке значення цього поняття в мові та традиціях європейської думки. У позитивній оцінці різноманіття універсалізм заодно з плюралізмом, тільки визнання цього різноманіття не веде його до відмови від оцінки, а стає критерієм самої оцінки.

Філософії ХХІ ст. ще тільки доведеться виробити критерії критичної універсальності, відрізняючи її від універсальності старого, догматичного, докритичного зразка і від критичності посткантівської філософії, яка підірвала значення універсальності.

Універсальність докритичної епохи виходила з категорії тотожності в подвійному сенсі, припускаючи самототожність розуму і тотожність розуму і законів дійсності. Подальша критична епоха сприяла мисленню категоріями відмінностей, представляючи фундаментальну різноманітність історичних та національних розумів і непрозорість дійсності для розумного осягнення. У

той же час загибель універсальності, як результат критичного обмеження розуму, чревата спалахами агресії, конфронтації спільнот і загострення конфліктогенності у світі в цілому.

Необхідно розуміти, що критична епоха веде не до скасування, а до розширення поняття універсальності, яке вже не зводиться до тотожності розумів, але не зводиться і до їх відмінності, а представляє наступний етап: побудова нових, трансраціональних і транскультурних спільнот на основі самокритики розумів, культур і поглядів, усвідомлення обмеженості кожної з них.

Універсальне існує саме тому, що немає універсальних культур, етносів, поглядів і уподобань. Універсальне - це спосіб трансгресії кожної культури, кожної соціально-політичної парадигми, причому найвищою цінністю, в контексті універсалізму, є самотрансгресія, усвідомлення обмеженості даної позиції, що виходить від неї самої. Суть нового, критичного універсалізму не в тому, що кожна культура, як і соціально-політична парадигма, досконала і самодостатня, а саме в тому, що кожна з них недосконала, є недостатньою і потребує виходу за власні межі. Соціально-політичні парадигми мають величезний запас можливостей і бажань, який може бути реалізований лише за їх рамками, у взаємодії з іншими. Саме недостатність окремо взятої соціально-політичної парадигми і стає потенційною можливістю для відродження універсального, після того як воно було вбито критичною рефлексією про відносність існуючого порядку, культур, традицій, поглядів. Універсальне в такому критичному вимірі виступає в якості простору взаємних поступок і недоліків, а не торжества всеосяжної правильності.

Критична універсальність, на відміну від її догматичних версій («європоцентризм», «раціоналізм»), не має заздалегідь встановленої системи цінностей, скоріше, вона утворюється тією критичною дистанцією, яка створюється по відношенню до всіх існуючих культур, цінностей, традицій, поглядів, включаючи свої власні. Але при цьому вона виступає саме як універсальність, яка володіє своїм власним потенціалом, долаючи кордони і створюючи нові, транснаціональні та мультиполітичні утворення.

Глобальї політичного універсалізму в епоху глобалізацїї

Глобалізація радикально змінює вигляд сучасного світу. За допомогою цього складного, неоднозначного і багато в чому суперечливого процесу світ еволюціонує до якісно нового стану. Діалектичний характер глобалізацїї проявляється в ускладненні її просторово-часової динаміки. По-перше, розширюючись в просторі, вона втягує в свою орбіту все нові ареали і держави світу. По-друге, прискорюючись у часі, глобалізація відображає всі зростаючі темпи і ритми світового розвитку. По-третє, цей процес характеризується винятковою насиченістю і щільністю свого впливу на всі сфери сучасного життя. Глобалізація набула незворотного характеру. Вона є не тільки доміантним мегатрендом світового розвитку, а й органічним елементом кардинальних внутрішньодержавних трансформацій. На цій підставі деякі авторитетні аналітики (Т.Фрідман, Дж. Розенау та ін.), які стоять на позиціях гіперглобалізму, редукують все розмаїття тенденцій світового розвитку до процесу глобалізацїї та її наслідків.

Різноманіття наукових інтерпретацій процесу глобалізацїї передбачає насамперед необхідність їх оптимальної систематизацїї. Правомірним є виділення двох широких дослідницьких підходів, що ґрунтуються на традиційній для академічної науки дихотомії - pro et contra.

Перший дослідницький підхід будується на активному затвердженні та просуванні ідеї про те, що глобалізація апіорі позитивна, так як формування єдності земної цивілізацїї, що виводить за рамки свого існування руйнівний потенціал конфліктності, за визначенням, має нести благо всьому людству. Згідно з таким розумінням, глобалізація трактується як джерело майбутнього процвітання, зростання якості життя, зміцнення соціальної стабільності та політичної стійкості суспільств. Авторитетний теоретик, який представляє цей дослідницький напрям, Е. Гіденс стверджує, що глобалізація є потужною силою, що трансформує світ і відповідає за масову еволюцію суспільств і економік, змін форм правління і всього світового порядку.

Відповідно до такого дослідницького бачення сутності процесу глобалізацїї та його добродійних наслідків формується і цілком певна оптимістична тональність, яка характеризує новий тип суспільства, що

формується і затверджується, як конструктивний і перспективний - «постсучасне суспільство» (Е. Гіденс), «постіндустріальне суспільство» (Д. Белл), «нове індустріальне суспільство» (Дж. Гелбрейт), «активне суспільство» (А. Етціоні), «організоване суспільство» (С. Крук).

Друга дослідницька лінія трактування процесу глобалізації та його наслідків представлена прихильниками діаметрально протилежного бачення проблеми, які визначають глобалізацію як «нову форму планетарного тоталітаризму» (Ж.Еллюль), як своєрідний тип маніпулятивної диктатури кількох високорозвинених і могутніх держав, що займають ключові позиції в світовій політиці, над усім населенням планети. Резюмуючи правомірність такого бачення проблеми, американський аналітик Дж.Грей констатує, що глобалізація є шкідливим і помилковим політичним проектом.

Антиглобалістська риторика дослідників, які аналізують в якості найбільш значущих не будівничі, а руйнівні наслідки глобалізації, проявляється в таких концептах, як «програмоване суспільство» (А. Турен), «віртуальне суспільство» (А. Бюль), «тоталітарна демократія» (Дж. Талмон), «суспільство спектаклю» (Гі Дебор), «технократичний тоталітаризм» (Ж. Еллюль), «віртуалізоване суспільство» (Ж. Бодрійяр).

Такий значний розкид дослідних позицій видається цілком обґрунтованим і адекватним. Масштабні, динамічні і радикальні зміни, що відбуваються в структурі сучасного світопорядку і окремих суспільств та викликані процесом глобалізації, не піддаються одновимірній теоретичній інтерпретації. Визнання глобалізації як домінантного мегатренду, що визначає сьогодення і майбутнє людства, з неминучістю передбачає пошуки відповідей на цілий ряд питань. Як співвідноситься глобалізація з процесами модернізації та демократизації, які не в меншій мірі визначають спрямованість, пріоритети і, в кінцевому рахунку, результативність політичного розвитку сучасного світу на рівні як планетарному, так і локальному (національно-державному)? Чи можна стверджувати, що існують конкретні критерії глобалізації? Чи зводиться глобалізація до уніфікації світу або ж як і раніше продовжує свій розвиток у прагненні до різноманіття?

Актуалізація цих питань пояснюється тим, що, незважаючи на відносну «молодість», теорія глобалізації є вільною від емоційних нашарувань, концептуальних натяжок і очевидних протиріч. Одна з головних причин такого

стану речей полягає в тому, що існує досить стійка дослідницька позиція, згідно з якою глобалізація передбачає наявність універсального імперативу, що визначається досягненнями західної цивілізації. Відповідно до такого бачення західні політичні цінності базового характеру, такі як ринок, демократія, ліберальна культура, громадянське суспільство, правова держава мають універсальний характер. А процес глобалізації пов'язаний з їхньою активною експансією. Вони визначаються як загальнообов'язковий стандарт, на основі якого вибудовується новий світовий порядок.

Рубіж століть став початком виживання ілюзій політичного універсалізму. Цьому сприяли непрості реалії сучасного світу. Заявили про себе як про впливову силу в світовій політиці анти- та альтерглобалістські рухи. Інтенсифікувалися та стали більш жорстокими культурні, релігійні та етнічні конфлікти. Розпадаються під вантажем важкої історичної спадщини старі державні форми. Активно формуються і просуваються альтернативні моделі сучасності і, перш за все, проект «ісламської глобалізації». Політична архітектура сучасного світу, її структурний та змістовний дизайн ускладнюються за рахунок включення в світовий політичний процес молодих суверенних держав, націлених на активне формування оригінальних національних моделей політичного розвитку. Все це передбачає необхідність кардинального перегляду старих дослідних схем на предмет їх релевантності суперечливим тенденціям розвитку сучасного світу в умовах глобалізації.

Загальновідомо, що роль політичного інтегратора глобалізованого світу відводиться демократії. В якості однієї з головних рушійних сил світового розвитку визначається поширення демократичних цінностей і їх інституціональне втілення за прикладом західних демократій. У сучасних політичних дослідженнях закріпилася ідея про те, що розширення демократичного ареалу неминуче призведе до уніфікації світової спільноти відповідно до критеріїв і цінностей західної ліберально-демократичної парадигми. Загальновідомим інтелектуальним символом такого бачення є концепція «кінця історії» Ф. Фукуями. Еталонний демократичний стандарт, закріплений на Заході як результат його багатовікової продуктивної інтелектуальної рефлексії та не менш успішної суспільної практики, і в даний час служить для багатьох авторитетних аналітиків (Ф. Фукуями, Зб. Бжезінського, Р. Хааса, В. Крістола та ін.) головним критерієм оцінки змін, що

відбуваються в сучасному світі.

Однак, не ставлячи під сумнів вражаючі досягнення країн «старої демократії», так само як і авторитетність суджень цих дослідників, слід все-таки визнати, що прогресистсько-еволюціоністська парадигма глобальної демократизації на основі «вестернізації», особливо в світлі кардинальних зрушень у світовій політиці останнього десятиліття, продемонструвала свою явно недостатню емпіричну цінність. І перш за все тому, що схематичне формулювання ліберально-демократичної моделі, як строгого набору певних ознак, характеристик та елементів, не здатне в принципі співвідноситися з реаліями світу, який постійно змінюється та ускладнюється. Відповідно до цього, аналіз моделей демократії, що знову формуються, часто зводиться до виключно атрибутивного аспекту. Очевидно, що в такому випадку евристичний потенціал підсумкового знання дуже скромний, так як має на меті з'ясування ступеня кореляції аналізованого політичного порядку з ідеальними атрибутами базового концепту (ліберальна демократія).

Демократичний транзит, щоактивно розгорнувся усхідноєвропейських, латиноамериканських, африканських, азійських, пострадянських суспільствах, поставив під сумнів правомірність і оптимальність використання концепту «вестернізації» в якості універсальної пояснювальної схеми. Причини цього різноманітні. В першу чергу це пов'язано з проявом однієї з найважливіших іманентних характеристик інтелектуальної діяльності. Динаміка розвитку науки пов'язана з перманентною критикою впливових концепцій, їх активною верифікацією. Визначальний вплив на цей процес надає також інтенсифікація прикладних наукових досліджень. Явно виражені відмінності між різноманітними суспільствами актуалізували емпіричну сферу.

В емоційному плані концепт «вестернізації» піддавався ще більш масованій і запеклій критиці у зв'язку з прагненням молодих держав, що досягли суверенітету, вибудовувати своє розуміння політичної перспективи, вибирати свою історичну долю самостійно, без зовнішнього тиску (політичного, культурного, інтелектуального та ін.). Саме таке розуміння стало поштовхом для твердження, що держави, як і люди, мають знаходити свої власні шляхи до порядку і свободи.

Очевидно, що політичні процеси суто індивідуальні, ситуативні, включають в себе суттєві відхилення від загальної закономірності, що робить

практично неможливим буквально повторення того, що відбувається в інших країнах. Процеси демократизації в незахідних державах порівняно із країнами Заходу помітно відрізняються з причини розбіжностей ритмів та форм розвитку цих держав, проживаючих на їх територіях народів та цивілізацій. Це стосується не тільки національно-історичних аспектів, а й характеру демократичних перетворень.

У той же час не варто однозначно стверджувати, що концепт «вестернізації» повністю втратив свої панівні позиції в політичній науці. Навпаки, в процесі активної полеміки з її послідовниками в науці вибудовувалися нові дослідницькі трактування, відкривалися нові можливості для продуктивного дослідження проблеми. Вони були результатом емпіричного апробування теоретичних схем, помилок, прорахунків, відкатів, драматичного, а найчастіше трагічного досвіду просування до демократії багатьох різноманітних за своєю природою суспільств.

Формування і закріплення демократичних елементів, форм, інститутів, що виникли в різних соціальних і культурних середовищах, які є результатом тривалої еволюції в контексті оригінальних, а найчастіше унікальних умов, факторів, процесів, мають суттєві особливості, складнощі та протиріччя. Це пов'язано з тим, що зміст цих елементів при перенесенні в нові умови зазнає якісних змін. Причому часто настільки значні, що правомірно говорити не про запозичення, а про становлення принципово нової політичної реальності. Більш того, у міру впровадження демократичних елементів у нову соціокультурну середу в процесі їх активного і суперечливого становлення відбувається їх своєрідне переродження. Тому одномірні та жорстко оформлені дослідні схеми можуть відповідати тільки одномоментному стану системи, що формується, або навіть мати більш вузьке функціональне призначення - охоплювати певний фрагмент системи, який у міру її становлення може вичерпати себе як відпрацьований. Таким чином, жорстко задані дослідні схеми, по суті, ігнорують еволюційний характер систем, які формуються та ускладнюються.

Варто нагадати, що аналіз процесу глобалізації часто супроводжується протиставленням глобального і локального рівнів. «Ідеальний тип» сучасної глобалізації включає в якості основного компонента безперечне домінування всіх глобальних цінностей та орієнтирів по відношенню до локальних цінностей. При цьому ціннісний зміст глобалізації пов'язують насамперед з

позитивною і добродійною інновацією, тоді як локальний рівень - зі статикою, застоєм і навіть відсталістю. Часто «глобальне» набуває статусу вищої нормативної цінності, що володіє перевагою саме в силу своєї глобальності. Закріплення переконання, що все нове завідомо краще старого сприяло тому, що будь-яка інновація стала розглядатися як найважливіший самостійний критерій і, більш того, як мета.

Однією з ключових особливостей глобалізації є те, що вона проникає в найглибші пласти соціуму. Нові глобальні цінності змінюють навіть найбільш консервативні і стійкі політичні організації свідомості, поведінки, культури. Вони активно втручаються і в структуру таких локальних цінностей, як традиції, звичаї, звички і т. д. Але також слід пам'ятати, що сучасний світ на початку третього тисячоліття характеризується яскраво вираженою специфікою, своєрідністю та відмінностями. В умовах розширення ареалу глобалізації, зіткнення або навіть м'якої конкуренції глобалізаційних і традиційних цінностей це різноманіття стає передумовою загострення політичних конфліктів, що визначаються культурними, конфесійними, етнічними та багатьма іншими відмінностями народів і держав. Отже, в будь-якому суспільстві виникає проблема формування оптимального балансу між активно проникаючими глобалізаційними і традиційними цінностями.

Відомо, що будь-який суспільний порядок, що історично склався, навіть у разі його неефективності, має потужну опору в традиційних цінностях. А могутність будь-якого суспільства - це перш за все могутність, що базується на певних ціннісних підставах. Тому стратегія політичного реформування повинна будуватися з урахуванням всіх складнощів і протиріч неминучої та болісної трансформації старої системи цінностей, яка вже не відповідає новим соціальним замовленням, але, тим не менше, протягом тривалого часу була найважливішою консолідуючою основою суспільства. Зміни такого радикального типу неминуче супроводжуються інтенсифікацією різноманітних конфліктів, наростанням деструктивних тенденцій, які можуть гальмувати, значно ускладнювати і навіть у певних випадках зірвати цей процес, сприяючи його відкату.

Інновації, що вводяться в процесі політичного реформування, які не підкріплені і не санкціоновані культурними і традиційними особливостями, не сприймаються масовою свідомістю як позитивні. Відповідно вони можуть

викликати в суспільстві реакцію неприйняття, протидії і навіть в деяких випадках відторгнення політичних реформ і самої їх ідеї, що є однією з причин провалу багатьох модернізацій. Це пояснюється тим, що інновації, які сприймаються масовою свідомістю як такі, що дезорганізують та порушують звичний порядок речей, картину комфортного світу, зцементованого звичною системою цінностей, можуть викликати різке підвищення загального почуття дезорієнтації та агресивності, бажання повернутися до санкціонованого минулим досвідом громадського порядку. У такій ситуації можливе формування потужного громадського механізму протидії змінам.

Тому проблема адекватної інтерпретації та формування оптимального співвідношення традицій та інновацій набуває особливої значущості в умовах глобалізації. У дослідницькій літературі довгий час домінувала позиція, згідно з якою успішна модернізація суспільства залежить від ступеня руйнування традиційних елементів або навіть рівнозначна такому руйнуванню. Іншими словами, чим менше вплив традицій, тим ефективніше суспільство в змозі впоратися з новими «викликами» часу і дати адекватну «відповідь». Однак різноманітний досвід самих незахідних суспільств поставив під сумнів правильність такої позиції. Підсумком глибокого аналітичного опрацювання і радикального перегляду дослідницьких підходів стало розуміння традицій як явища, що є динамічним і таким, що саме розвивається. Оскільки традиції не є мертвим статичним явищем, а проявом норм і принципів, що постійно оновлюються та пристосовують минуле до сьогодення.

Початок ХХІ ст. характеризується розширенням рамок процесу модернізації до глобального масштабу. Очевидно, що результативність та ефективність цього процесу буде в значній мірі визначати загальну матрицю нового світового порядку, його структурний дизайн. Глобалізація, з одного боку, актуалізує та інтенсифікує розширення і поглиблення модернізаційних процесів у сучасному світі. А з іншого, утворює суперечливий контекст для розгортання справді творчого потенціалу модернізації. Кожній державі, що включається в цей процес, потрібно виробити свою самобутню модель, сформувану свою оригінальну політичну стратегію, вибудувати свою унікальну траєкторію модернізації. У той же час не можна заперечувати наявність загальних закономірностей, наскрізних тенденцій, набору обмежень, які пройшли емпіричну перевірку в країнах «старої демократії».

У контексті вищезазначеного слід зазначити ряд найважливіших особливостей модернізації як глобального процесу початку ХХІ ст.

По-перше, наявність явного розриву між країнами, включеними в глобальний модернізаційний процес. Одні з них тільки «входять» в нього. Перед ними стоїть завдання «побудувати» свою оптимальну політичну стратегію модернізації. Інші країни, з різним ступенем результативності подолавши перший «поріг модернізації» (Е. Нойбауер), прагнуть до закріплення обраної стратегічної лінії. Треті, країни «старої демократії», вийшли на високий рівень своїх модернізаційних претензій і потенцій. Їх досягнення (перш за все, економічні та політичні) володіють «найпотужнішим демонстраційним ефектом» (О. Соловйов).

По-друге, нерівні стартові умови, різні темпи розгортання процесу модернізації, відмінні соціально-економічні, політичні та культурно-цивілізаційні контексти можуть спровокувати глобальні конфлікти. Їх можна визначити як «сутичку різноспрямованих розвитків» (М. Гефтер). Емпірично доведено, що навіть при розвитку процесу модернізації в одному напрямку при різних відправних точках його суб'єкти можуть виявитися в «контрафазі» один щодо іншого. Спроба вирватися з цього протиріччя за допомогою «підштовхування» відстаючих призводить, як правило, до негативних і часто драматичних наслідків.

По-третє, процес модернізації супроводжується зростанням внутрішньої конфліктності суспільства. Це провокує реактивні процеси, включаючи тенденції контр- та антимодернізації. Виникають різного роду рухи, які виходять далеко за рамки колишніх структур регуляції. І хоча це є звичною формою реакції на модернізацію, як травмуючого вторгнення новацій, проте тільки в останні десятиліття формуються екстремістські форми протесту, які виходять за рамки конкретних суспільств на міжнародну арену.

Модернізація в епоху глобалізації передбачає наявність внутрішньої динаміки, готовності до змін, відкрити змагальність. Це передбачає соціальну мобілізацію, переструктурування всіх систем суспільства і його інтеграцію в світову спільноту максимально ефективним і по можливості менш травмонебезпечним для соціумів способом. Як наслідок актуалізується проблема формування ефективних та в той же час універсальних політичних технологій і стратегій, що враховують як прагнення і право молодих

суверенних держав на самобутній політичний розвиток, так і позитивний підсумковий досвід «першопроходців» цього процесу. Таким чином, розширюється поліваріантність можливостей для молодих держав, що вибудовують свої оригінальні траєкторії модернізації. З одного боку, це сприятиме вичерпуванню ілюзорного уявлення про винятковість технологічних прийомів, які відповідають вимогам сучасності, апробованих в інших державах. З іншого боку, це застереже націлені на форсовану модернізацію держави від небезпечних наслідків.

Теми індивідуальних завдань:

1. Проблема універсалізму: політико-філософський аспект.
2. Гуманістичний універсалізм: ключові ідеї та принципи.
3. Критика універсальності з позицій релятивізму.
4. Універсальність і терор.
5. Вплив політичного універсалізму на глобалізаційні процеси.

Питання для самоперевірки:

1. Проблема універсалізму стає особливо актуальною та гострою в філософії та гуманістиці:

- A) з початку XIX ст.;
- B) з кінця XIX ст.;
- C) з початку XX ст.;
- D) з кінця XX ст.

2. Світогляд, який виходить з універсальних, вселюдських цінностей і тому критично ставиться до ідей расово-етнічної, класової, гендерної, сексуальної та будь-якої іншої замкнутості культур, це:

- A) античний універсалізм;
- B) натуралістичний універсалізм;
- C) гносеологічний універсалізм;
- D) критичний універсалізм;

3. Вихідним принципом гуманістичного універсалізму є:
- A) принцип критичного гуманізму;
 - B) принцип обережного узагальнення;
 - C) принцип всеєдності;
 - D) принцип духовної свободи.
4. Головним предметом гуманістичного універсалізму є:
- A) всесвіт;
 - B) людина;
 - C) соціальні закони.
5. Концепція «кінця історії» належить:
- A) С. Гантінгтону;
 - B) Ф. Фукуямі;
 - C) Зб. Бжезінському.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Алмонд Г., Пауэл Дж., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня. Мировой обзор: Учебное пособие / под ред. М.В. Ильина, А.Д. Мельвиля. - М.: Аспект Пресс, 2002.- 540 с.
2. Андрущенко М.О. Деякі аспекти концепції хронополітики Джорджа Модельські / М.О.Андрущенко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: Питання політології. – 2009. - №893. – С. 72-78.
3. Андрущенко М.О. Особливості сучасних концепцій хронополітики: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01. Київ, 2011. 228 с.
4. Ареопагит Д. Об именах Божиих, гл. 7, Т. 3. Антология мировой философии в 4 тт., т.1, ч.2. - М.: «Мысль», 1969. – 617 с.
5. Арон Р. Демократия и тоталитаризм. - М., 1993. - 256 с.
6. Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії: Монографія. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 211 с.
7. Валлерстайн И. Изобретение реальностей времени-пространства: к пониманию наших исторических систем / И.Валлерстайн // Время мира: Альманах современных исследований по теоретической истории макросоциологии, геополитике, анализу мировых систем и цивилизаций; [Под ред. Н. С. Розова]. – Вып.2: Структуры истории. – Новосибирск, 2001. – С. 102-116.
8. Гаєвський Б.А. Філософія політики. – К.: Вища шк., 2005. – 158 с.
9. Гидденс Э. Последствия модернити. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2001. — 317 с.
10. Гобозов И.А. Философия политики. - М.: ТЕИС, 2002.- 420 с.
11. Головатий М. Ф. Політична міфологія: Навч. посіб. — К. : МАУП, 2006. — 144 с.
12. Гуревич А.Я. Теория формаций и реальность истории // Вопросы философии. -1990. - № 11. – С. 75-77.
13. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія: Підруч. – К.: Лібра, 1999. – 487 с.
14. Життєдіяльність людини в ситуації глобальних викликів сучасності. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції. – Луцьк, ЛНТУ, 2018. – 110 с.
15. Ильин М.В. Очерки хронополитической типологии. Проблемы и возможности типологического анализа эволюционных форм политических систем. Часть I: Основания хронополитики / Ильин М.В. – М.: МГИМО, 1995. – 112 с.
16. Калло Э. Культурное наследие как основа цивилизации // Сравнительное изучение цивилизаций. Хрестоматия. — М.: Аспект Пресс, 1998. — С. 83–84.
17. Кирк Р. Какая форма правления является наилучшей для счастья человека? // Полис. — № 3. — С. 145–149.

18. Куббеду Р. Политическая философия австрийской школы / К. Менгер, Л. Мизес, Ф. Хайек / Р. Куббеду ; пер. с англ. под ред. Куряева. – М., Челябинск. – ИРИСЭН. - Мысль, Социум, 2008. – С. 17-34.
19. Кульчий І.О., Право в публічному управлінні: навчальний посібник. – Полтава: ПолтНТУ, 2018. – 140 с.
20. Мамардашвили М. Другое небо. Как я понимаю философию. - М., Культура, 1992. - 416 с.
21. Мощелков Е.Н. Философия политики и права: прошлое, настоящее и будущее университетской дисциплины // Три «М»: методология – методика – метод. 2010. -№ 3. – С. 44-49.
22. Муфф Ш. К агонистической модели демократии // Логос. - №2 (42). – 2004. – С. 180-197.
23. Покровский Н. В зеркале глобализации // Сумерки глобализации: Настольная книга антиглобалиста: Сб. — М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО «НПП «Ермак», 2004. — С. 54–75.
24. Пэнто Р., Гравитц М. Методы социальных наук. - М., 1972. - С. 186-187.
25. Рудакевич О. Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження : моногр. / Олег Рудакевич. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 352 с
21. Сирота Н.М. Геополитика. Краткий курс. - СПб.: Питер, 2006. – 340 с.
22. Сморгунов Л.В. Современная сравнительная политология. - М.: РОССПЭН, 2003. – 178 с.
23. Сорокин П.А. Социология революции. — М.: Политиздат, 1992. — С. 266–294.
24. Соціологія політики: Підручник / За ред. В.А. Полторака, О.В. Петрова, А.В. Толстоухова. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2010. – 244 с
25. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / перекл. з англ. А. Іщенка. – К.: Вид. дім «Києво- Могиллянська академія», 2007. – С. 146-157.
26. Уткин А.И. Новый мировой порядок. - М.: Алгоритм, Эксмо, 2006. — 640 с.
27. Философия и политика (Материалы круглого стола) // Вопросы философии. 1996. – № 5. – С. 111-114.
28. Філософія політики: підручник / авт.-упоряд.: В.П. Андрущенко (кер.) та ін. - Київ, Знання України. – 2003. – 400 с.
29. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / пер. с англ. М.Б. Левина. — М.: ООО «Издательство АСТ: ЗАО НПП «Ермак», 2004. — 588 с.
30. Хоркхаймер М., Адорно Т. Диалектика просвещения. Философские фрагменты / пер. с нем. М. Кузнецова. М. - СПб.: Медиум, Ювента, 1997. – 269с.
31. Штраус Л. Введение в политическую философию / пер. с англ. - М.: Логос: Праксис, 2000. – 287 с.

32. Щедрова Г.П. Вступ до спеціальності «Політологія»: навчальний посібник [Електронне видання]. – Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2020. – 168 с.
32. Ярош Б.О., Ярош О.Б. Загальна теорія політики: навч. пос.-Луцьк:РВВ «Вежа», 2005. – 156 с.
33. Foucault M. Truth and Power (interviewed by Alessandro Fontana and Pasquale Pasquino), in «From Modernism to Postmodernism. An Anthology», ed. by Lawrence Cahoone: Blackwell Publishers, 1996, 380 p.
34. Jameson F. The Cultural Logic of Late Capitalism, in «From Modernism to Postmodernism. An Anthology», ed. by Lawrence Cahoone: Blackwell Publishers, 1996, 569 p.
35. Lyotard J.-F. The Postmodern Condition: A Report on Knowledge, in «From Modernism to Postmodernism. An Anthology», ed. by Lawrence Cahoone: Blackwell Publishers, 1996, 504 p.
36. Lyotard J.-F. «The Tensor», in «The Lyotard Reader», ed. by Andrew Benjamin. Oxford (UK), Cambridge (USA): Blackwell, 1992, P. 32-38.
37. Lyotard J.-F. What is Postmodern? (1985), in Ferrier, Jean-Louis, Director and Yann le Pichon, Walter D. Glanze [English Translation]. Art of Our Century, The Chronicle of Western Art, 1900 to the Present. New York: Prentice- Hall Editions. 1988, 405 p.
38. Huntington, Samuel P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York, NY: Simon and Schuster, 1996, 314 p.
39. Modelski G. The Study of Long Cycles / Modelski G. // Exploring Long Cycles [edited by George Modelski]. – London, 1987. – P.1-15.

Науково-методичне видання

О.С. Александрова, О.В. Горбань, Г.А. Лавриненко

ФІЛОСОФІЯ ПОЛІТИКИ
Навчальний посібник

Відповідальна за випуск Г. Лавриненко
Комп'ютерна верстка В. Соколовський
Дизайн Обкладинки В. Соколовський

Підписано до друку 31.05.2021 р. Формат 60×84/16
Гарнітура Times New Roman. Папір офісний.
Ум.-друк. арк. 12,2. Обл.вид. арк. 11,04.
Тираж 300 прим.

Видавець:
ФОП Халіков Руслан Халікович,
Св № ДК, № 5346 від 17.05.2017
e-mail: halikoffr@gmail.com

Віддруковано:
Типографія КРОКУС
м. Запоріжжя, вул. Південноукраїнська, 7
e-mail: info@crocus.zp.ua